

UDK 81+82

ISSN 1512-9357

PISMO
Journal for Linguistics and Literary Studies
Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft

XVIII

Published by
Herausgegeben von:

BOSNIAN PHILOLOGICAL SOCIETY
BOSNISCHE PHILOLOGISCHE GESELLSCHAFT

SARAJEVO, 2020

UDK 81+82

ISSN 1512-9357

PISMO
Časopis za jezik i književnost

GODIŠTE 18

SARAJEVO, 2020.

Izdavač:
Bosansko filološko društvo,
F. Račkog 1, Sarajevo
www.bfd.ba

Savjet:
Esad Duraković (Sarajevo), Dževad Karahasan (Graz – Sarajevo),
Svein Mønnesland (Oslo), Ivo Pranjković (Zagreb), Angela Richter (Halle)

Redakcija:
Halid Bulić, Munir Drkić, Azra Hodžić-Čavkić, Adnan Kadrić, Sanjin
Kodrić, Ksenija Kondali, Munir Mujić, Ismail Palić, Vahidin Preljević i
Mirza Sarajkić

Glavni urednik:
Mirza Sarajkić

Urednik za lingvistiku:
Azra Hodžić-Čavkić

Urednik za književnost:
Munir Mujić

Sekretar Redakcije:
Azra Hodžić-Čavkić

Časopis izlazi jedanput godišnje.
Prvi broj objavljen 2003. godine.

Časopis je indeksiran u bibliografskim bazama MLA, EBSCO i CEEOL.
U elektronskome obliku časopis je dostupan na internetskoj stranici izdavača:
www.bfd.ba

Sadržaj

I. RASPRAVE I ČLANCI

JEZIK

Mirsad Turanović	
Teorijska ishodišta i postavke kritičke analize diskursa.....	9
Silvija Berkec – Ivana Šarić Šokčević	
Zu den zweisprachigen Werbeanzeigen in der Osijek deutschsprachigen Zeitung <i>Slavonische Presse</i> im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert	23
Rijana Jusufbegović	
Deverbalni sufiksi -I, -gA, -gI u turskom jeziku.....	45
Merisa Đido	
Stari tekstovi u novom ruhu: značaj i funkcija književnih prijevoda s perzijskog jezika u bosanskohercegovačkoj periodici	54
Mirela Omerović – Irma Kaltak Kapo	
Najčešća odstupanja u primjeni bosanske standardnojezičke norme u dnevnoj štampi.....	70

KNJIŽEVNOST

Mirza Mejdanija	
O italijanskoj postmoderni i njenim karakternim osobinama	97
Mirza Sarajkić	
Toposi smrti u savremenom iračkom romanu	112
Šeherzada Džafić	
Historijska i kulturna trauma u narativnom (re)definiranju identiteta	130
Adisa Ahmetspahić	
Dekonstrukcija orijentalističkog diskursa u putopisima	
Zuke Džumhura	144
Mirnes Duranović	
Elementi hipertekstualnosti u romanu <i>al-Zaynī Barakāt Ğamāla</i> <i>al-Ğītānīja</i>	163

Sadržaj

Elmir Spahić O "Svijesti" u Romanu <i>Zenova Svijest</i> (1923) Ettorea Schmitza / Itala Sveva.....	178
---	-----

II. OSVRTI I PRIKAZI

Azra Hodžić-Čavkić Yearbook of phraseology	191
Amina Bulić Očevi koji su izdali svoju djecu	198
Mirza Sarajkić Čuvanje i prevazilaženja tradicije: poetička sinhronija sufiske poezije .	204
Mirza Sarajkić Knjiga sa petljom	206
Podaci o autorima	211
Upute autorima	213
Guidelines for Authors.....	215
Hinweise für Autoren.....	217

I. RASPRAVE I ČLANCI

JEZIK

Mirsad TURANOVIĆ

TEORIJSKA ISHODIŠTA I POSTAVKE KRITIČKE ANALIZE DISKURSA

KLJUČNE RIJEČI: *sistemska funkcionalna lingvistika, kritička lingvistika, poststrukturalistička kritika, diskurs, nejednaki odnosi moći, manipulacija, demistifikacija*

U radu je predstavljen razvojni put i osnovne teorijske postavke kritičke analize diskursa. Kritička paradigma u lingvistici javlja se krajem 70-ih godina kao reakcija na dominantne formalističke pristupe. Razvoj kritičke analize diskursa uglavnom se dovodi u vezi s rezultatima sociolingvističkih istraživanja, premda neki autori unutar kritičke paradigmе kritikuju pozitivističke aspekte sociolingvistike, odnosno njen normativni stav spram jezičke upotrebe koja afirmira/reproducira nejednake odnose moći. Ovaj rad skicira razvoj teorijskih postavki kritičke analize diskursa od sistemske funkcionalne lingvistike preko kritičke lingvistike i poststrukturalističke kritike.

SISTEMSKA FUNKCIONALNA LINGVISTIKA

U većem dijelu prošlog stoljeća lingvistika je bila pod stegama formalizma: u lingvističkim istraživanjima fokus je bio na apstrahiranim, idealiziranim gramatičkim jedinicima, a zanemarivan je komunikacijski kontekst, izučavanje značenja u interakciji i dijalektika između jezičkih i društvenih struktura. U sosirovskoj lingvističkoj tradiciji strogo se insistiralo na podjeli na *langue*, kao apstraktном jezičkog sistemu, koji je relativno stabilan i ima svoje zakonitosti, pa stoga treba biti predmet istraživanja, i *parole*, kao realizaciji tog apstraktног sistema, koja izmiče lingvističkom opisu. U generativnoj lingvistici, utemeljenoj na idejama Noama Chomskog, apsolutno preimuproćstvo imala je idealizirana jezička kompetencija, a izvan lingvističkog interesovanja ostale su konkretne jezičke realizacije i značenja i funkcije uvjetovane komunikacijskom interakcijom. Tek sedamdesetih i osamdesetih godina, inspirisani radovima iz filozofije jezika i sociologije, lingvisti će svoju pažnju u

značajnijoj mjeri usmjeriti na komunikacijski kontekst i isprepletenu jezičku i društvenih struktura.

Za pojavu kritičke analize diskursa (u nastavku CDA) od presudne je važnosti bio razvoj sistemske funkcionalne lingvistike (u nastavku SFL), prevašehodno u djelima Michaela Hallidaya (1978; 2004). SFL odstupa od tradicije da se gramatičke strukture apstrahiraju iz komunikacijskog i društvenog konteksta i stavlja akcent na dijalektiku između društvenog konteksta i upotrebe jezičkih elemenata. Jedna od najvažnijih postavki SFL, koja ima metodološke implikacije na CDA, jeste da se jezik posmatra kao rezervoar ili set mogućnosti koje stoje pred govornikom nekog jezika prilikom kodiranja jezičke poruke; svaka upotreba jezika podrazumijeva izbor neke jezičke forme čija je vrijednost u korelaciji s drugim potencijalnim izborima, a sam izbor je uvjetovan komunikacijskim i društvenim kontekstom. Za razliku od čomskijanske lingvističke tradicije, u kojoj se jezičke strukture definiraju kao prirodna, univerzalna svojstva čovjekovog uma, SFL postulira stanovište da se jezičke strukture formiraju i razvijaju ovisno o komunikacijskim potrebama. Pored naglaska na društveno uvjetovanom odabiru jezičkih elemenata, SFL definira tri metafunkcije koje su simultano prisutne kod svake upotrebe jezika:

1. ideacijska funkcija (engl. *ideational function*): jezik prilikom kodiranja poruke konstruira neko naše iskustvo i prenosi naš doživljaj svijeta.
2. interpersonalna funkcija (engl. *interpersonal function*): ovom se funkcijom uspostavlja i održava odnos između učesnika u komunikaciji, kao i odnos prema sadržaju koji je izražen jezikom.
3. tekstualna funkcija (engl. *textual function*): ova funkcija povezuje jezički sadržaj sa tekstrom koji prethodi i koji slijedi, te sa širim kontekstom, čineći tako koherentnu i kohezivnu cjelinu.

Ilustrativan primjer korelacije jezičkih formi i društvenog konteksta nudi Halliday u radu u kojem opisuje razvoj naučnog diskursa u engleskom jeziku (Halliday 2004b; vidi i Schleppegrell 2012: 34–24). Halliday je analizirao naučne tekstove u rasponu od četrnaestog do dvadesetog stoljeća i primjeri koje on navodi jasno pokazuju taj razvoj. Prema Hallidayu, radovi Isaca Newtona predstavljaju fazu rađanja modernog naučnog diskursa u engleskom jeziku. Naime, Isac Newton je poznat po tome što je provodio opsežna eksperimentalna istraživanja, nakon čega je detaljno bilježio rezultate te nastojao sistematizirati i teorijski uobičiti rezultate tih istraživanja. On je u početnim dijelovima svojih radova i knjiga koristio jezik koji je bio karakterističan za naučne tekstove prije njega. Naprimjer, u tim dijelovima on je na direktn

način opisivao eksperimente koje je vršio i šta se pri tome dešavalo, koristeći ovakve formulacije: “I held the prism...observed the length of its refracted image...it appears that...” (Uzeo sam prizmu... posmatrao dužinu njene refraktirane slike... čini se da...). Nakon tih uvodnih dijelova, Njutn je teorijski uobličavao rezultate svojih istraživanja, koristeći jezička sredstva karakteristična za modernu naučnu literaturu. Halliday navodi jedan takav primjer :

The rate of crack growth depends not only on the chemical environment but also on the magnitude of the applied stress. The development of a complete model for the kinetics of fracture requires an understanding of how stress accelerates the bond-rupture reaction.

“Stopa rasta napuknuća zavisi ne samo od hemijskog okruženja, već i od veličine primijenjenog pritiska. Razvoj kompletног modela za kinetiku frakture zahtijeva razumijevanje toga kako pritisak ubrzava reakciju veza–ruptura.”

Halliday na sljedeći način interpretira razvoj naučnog diskursa: na ideacijskom planu taj razvoj prati sve veće korištenje nominalizacije umjesto finitnih glagolskih oblika. Naprimjer, proces *cracking slowly/quickly* prepakiran je u nominalnu grupu *the rate of crack growth*, a proces *applying much/little stress* u *the magnitude of the applied stress*. Iako su ovim nominalnim grupama izraženi procesi u kojima učestvuje naučnik, to nije predstavljeno na način kako bi to učinio Newton u prvim fazama svog rada, npr. *how quickly the [glass] cracks depends on how much stress [I] apply*. Halliday smatra da izražavanje procesa putem glagola, a stvari putem imenica predstavlja kongruentan način izražavanja, odnosno način izražavanja koji se prvo usvaja u fazi primarne socijalizacije i koji je imantan jeziku svakodnevne komunikacije. Izražavanje procesa putem imenice, dakle putem nominalizacije, kao što je slučaj u gornjem primjeru, predstavlja nekongruentni način izražavanja koji Halliday naziva *gramatičkom metaforom* (Halliday 2004: 593, 639; 2003: 20–22). Kako Halliday tumači tu promjenu u jezičkoj formi? Prema njegovom mišljenju, upotreba gramatičkih metafora u naučnom diskursu prati zahtjeve novih društvenih okolnosti u kojima taj diskurs treba da se razvija na način da ubrza prezentaciju novog znanja. S druge strane, na interpersonalnom planu, ova jezička sredstva su pokazatelj da se naučni diskurs sve više bazira na distanciranim interpersonalnim odnosima. Gledano iz ugla tekstualne funkcije, gramatičke metafore olakšavaju povezivanje procesa u lanac argumentacije i čine tekst kompaktnijim. Zbog važnosti ovakvih metaforičkih strategija u konstruiranju naučne teorije, Halliday smatra da se gramatička metafora nalazi u “temeljima ukupne naučne misli” (Halliday 2003: 22).

Utemeljena na radovima Hallidaya, SFL je napravila prvi iskorak u pravcu kritičkog pristupa analizi jezika time što je u direktnu vezu dovela odabir jezičke forme i društveni kontekst. Za Hallidaya (2003: 2) "značenje je društveno konstruirano", a jezik pri tome "nije pasivni refleks materijalne stvarnosti već aktivni partner u konstituiranju stvarnosti" (Ibid., 4). Dakle, naglasak je na međusobnoj uvjetovanosti ili dijalektičkom odnosu između jezičkih i društvenih struktura. Zbog toga se ovaj teorijski pravac definira i kao društvena semiotika. Međutim, SFL nema za cilj da kritički promatra da li u procesima konstruiranja značenja, odnosno oblikovanja našeg viđenja (prije svega, društvene) stvarnosti, dolazi do manipulacije koja (re)producira nejednakе odnose moći u društvu. Na primjeru upotrebe imeničkih fraza, odnosno nominalizacije umjesto finitnih glagolskih oblika u naučnom diskursu, koje Halliday naziva gramatičkom metaforom, možemo vidjeti kako SFL posmatra tu društvenu uvjetovanost jezičke forme, odnosno činjenicu da jezik, pa čak i samu gramatiku, oblikuju njegove društvene funkcije: upotreba nominalizacije u navedenom primjeru nema negativan predznak; ona služi, sasvim razumljivo i opravdano, da se na praktičniji način konstruira iskustvo bavljenja naukom i sistematiziraju rezultati naučnog rada. CDA će upravo u gramatičkoj metafori prepoznati potencijal za ideošku manipulaciju jezikom jer je često izbor infinitne forme – kako to pokazuju radovi iz CDA – indikator nastojanja da se društveni agenti u ideoški spornim kontekstima prikriju ili potisnu u drugi plan. Zadatak da istražuje takve primjere manipulacije jezikom na sebe će preuzeti prvo kritička lingvistika, a zatim CDA.

KRITIČKA LINGVISTIKA

Krajem sedamdesetih godina došlo je do prvog značajnijeg pokušaja teorijskog uobičavanja kritičkog pristupa jeziku. Grupa lingvista i književnih kritičara okupljenih na University of East Anglia izdala je zbornik *Language and Control* (Fowler et al. 1979) u kojem su imali cilj ponuditi jedan sistematiziran model jezičke analize koji je, kako su se nadali, trebao doprinijeti razvoju "originalne, kritičke i praktične teorije jezika u društvu" (Ibid., 4). Oni su svoj pristup definirali pojmom *kritička lingvistika*, a rezultati njihovih istraživanja i zaključci koje su formulirali predstavljali su čvrstu osnovu za dalji razvoj CDA. Nekoliko zaključaka, do kojih su oni došli, trasiralo je put daljem razvoju kritičkog pristupa jeziku:

- a. Odabir jezičke forme iz ukupnog inventara formi, o kojem govori Halliday, jeste "principijelan i sistematičan", bilo da je govornik svjestan toga ili ne (Fowler – Kress 1979b: 188).

- b. Budući da u okviru “koherentnog diskursa” odabir jezičkih formi ima sistematičan karakter, kumulativni efekat toga jeste proces nastanka značenja, odnosno, jezički elementi imaju drugačije značenje nego u izolaciji. Odnos forme i sadržaja nije arbitaran ili konvencionalan, već signifikantan, pa zbog toga ovi autori traže da se odbaci dihotomija između značenja i forme, koja je do tada preovladavala u lingvistici, i da se analiziraju stvarni tekstovi i njihov odnos sa kontekstom (Ibid., 186).
- c. Čovjekov pogled na svijet uvjetovan je njegovim odnosom sa institucijama i društveno-ekonomskim strukturama društva. Pogled na svijet najbrže se i najčvršće usvaja preko jezičke upotrebe koja nosi ideološki otisak društva. Ideološki karakter diskursa ogleda se u sistemičnoj organizaciji relevantnih jezičkih elemenata, a prije svega u klasifikaciji procesa i učesnika u njima i u predstavljanju agentivnosti i interkacije (Trew 1979b: 154). Budući da je jezik neodvojiv od ideologije, lingvistička analiza može biti dobar instrument za analizu ideoloških procesa, a kako su društvena značenja najčešće implicitna, lingvistička analiza će nužno imati interpretativni karakter, odnosno imat će cilj da demistificira ideološke procese (Fowler – Kress 1979b: 196).
- d. Odnos između društvenih i jezičkih struktura nije jednosmjeran, kako se to opisuje u radovima iz sociolingvistike. Sociolingvistika posmatra jezičke varijetete kao “indeks” društvene strukture (Fowler – Kress 1979a: 26), zauzimajući tako normativan stav. Lingvistička forma nije samo posljedica već i sastavni dio društvenih procesa jer kad društveni procesi i strukture nađu izraz u jeziku, onda dolazi do njihove afirmacije i konsolidacije. Najistaknutija društvena struktura koja utječe na lingvističku strukturu jeste razlika u moći (Fowler – Kress 1979b: 195).

Kako bi potkrijepili ovaj ključni zaključak o jeziku kao sastavnom dijelu društvenih procesa, Fowler i Kress (1979b: 191) navode primjer kako je u radu Browna i Gilmana pod naslovom “The Pronouns of Power and Solidarity” tretirano pitanje upotrebe ličnih zamjenica za drugo lice *ti* i *vi*. Korelacija između odabira odgovarajuće zamjenice i društvenog konteksta u njihovom radu je opisana terminima “semantika moći” i “semantika solidarnosti”: onaj ko je u superiornom društvenom statusu bit će oslovljen zamjenicom *vi*, što Brown i Gilman nazivaju “semantikom moći”, dok je zamjenica *ti* rezervisana za upotrebu u intimnom okruženju ili za oslovljavanje osoba koje imaju

subordiniran društveni status, što Brown i Gilman nazivaju “semantikom solidarnosti”. Fowler i Kress ističu kao pozitivno to što su Brown i Gilman imali uopće hrabrosti da moć i solidarnost nazovu ‘semantičkom’ dimenzijom, “suggerirajući (time) da društvene činjenice direktno determiniraju kategorije lingvističke strukture” (Ibid., 191). Međutim, lišen kritičkog stava, takav sociolingvistički pristup je, po mišljenju ovih autora, normativan. Za razliku od sociolingvistike, koja korelacije između društvene pripadnosti i jezičkih karakteristika posmatra kao arbitrarne ili konvencionalne, kritička lingvistika ističe ideološku uvjetovanost. Zaključak, do kojeg su oni došli, mogao bi se formulirati na sljedeći način: jezik ne samo da *odražava* društvenu stvarnost već je i *održava/reproducira*.

U svom kasnijem osvrtu na njihov rad prezentiran u zborniku *Language and Control* Fowler (1996) kaže da su oni imali cilj ponuditi praktičnu aparaturu koju bi istraživači mogli koristiti u istraživanjima kao neki vid standardne procedure, ali priznaje da je njihova analiza ipak ostala fragmentarna i da nije dovoljno, posebno kada je riječ o mladim istraživačima, samo poznavati deskriptivnu aparaturu iz lingvistike da bi se kroz tekst kritički analizirao neki društveni fenomen. On zaključuje da se tekst može razumjeti samo uz poznavanje relevantnog diskursa: “Lingvistička deskripcija dolazi u kasnijoj fazi, kao sredstvo da bi se dobila potvrda znakovitosti koju je neko heuristički pripisao tekstu. (...) U nastavi treba biti sasvim otvoren spram činjenice da lingvistika nije otkrivačka procedura, a zatim treba odrediti kontekst, upućujući na relevantne historijske, ekonomske i institucionalne okolnosti” (1996: 9–10). Iako su ovi autori bili zaokupljeni idejom da ponude teoriju jezika kao društvene prakse (Ibid., 3), oni su se ipak fokusirali na nivo analize teksta. Tek nakon što je u fokus interesovanja došao pojam diskursa na tragu teorije Foucaulta, koji diskurs definira kao institucionalno proizvedeno ‘znanje’ (Kress 2012: 35), nastala je kritička analiza diskursa.¹ Pored teorijskih postavki SFL i kritičke lingvistike, na razvoj CDA značajno je utjecala i poststrukturalistička kritika, o čemu će biti riječi u nastavku.

1 Iako se početkom devedestih godina ustalio termin CDA, bilo je i dalje radova definiranih kao kritička lingvistika. Razlika u analitičkom postupku između kritičke lingvistike i CDA može se, ugrubo, definirati kao pomjeranje istraživačkog interesa s nivoa deskripcije i interpretacije teksta na nivo diskursa, odnosno na neki društveni proces čiji je dio i sam tekst. Međutim, u oba slučaja radi se o kritičkom pristupu zbog čega se svrstavaju u isti “paradigmatski prostor” (Wodak 2009: 13).

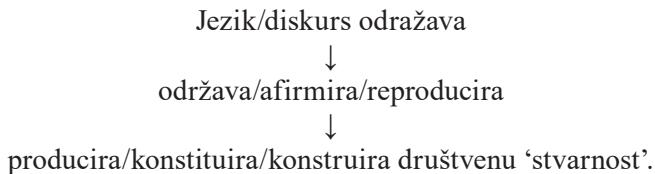
KRITIČKA ANALIZA DISKURSA I POSTSTRUKTURALISTIČKA KRITIKA

Kao što je naglašeno u prethodnom dijelu, SFL je napravila iskorak u pravcu kritičkog pristupa analizi jezika time što je u direktnu vezu dovela odbir jezičke forme i društveni kontekst, potencirajući time društveni karakter jezika. Inspirisani teorijskim načelima SFL, autori kritičke lingvistike zauzeti će kritički stav i naglasiti da lingvistička forma nije samo posljedica već i sastavni dio društvenih procesa jer kad društveni procesi i strukture nađu izraz u jeziku, onda dolazi do njihove afirmacije i konsolidacije. CDA se razvila upravo na ovim teorijskim osnovama, razrađujući dalje prirodu dijalektičkog odnosa između jezičkih i društvenih struktura. Kritička lingvistika zadržava se na zaključku da jezik može doprinijeti afirmaciji nejednakih odnosa moći, dok CDA ide dalje i definira jezik kao formu društvene prakse koja može ne samo afirmirati već i konstituirati društvenu ‘stvarnost’ utemeljenu na nejednakim odnosima moći. Tako posmatran, jezik se naziva diskursom:

CDA posmatra diskurs – jezičku upotrebu u govoru i pisanju – kao formu ‘društvene prakse’. Opisivanjem diskursa kao društvene prakse implicira se dijalektički odnos između određenog diskurzivnog čina i situacije(a), institucije(a) i društvene(ih) strukture(a) koje ga uokviruju: one oblikuju diskurzivni čin, ali i on oblikuje njih. To znači da je diskurs društveno konstitutivan u istoj mjeri koliko je i društveno uslovljen – on konstituira situacije, objekte znanja, društvene identitete ljudi i grupa i odnose među njima. On je konstitutivan i u smislu da pomaže održati i reproducirati društveni *status quo*, ali i u smislu da doprinosi njegovoj transformaciji. Budući da je u tolikoj mjeri društveno konsekventan, diskurs otvara važna pitanja u odnosu na moć. Diskurzivne prakse mogu imati značajne ideoološke efekte – to znači da mogu pomoći da se produciraju i reproduciraju nejednaki odnosi moći između, naprimjer, društvenih klasi, muškaraca i žena i etničkih/kulturalnih manjina i grupa koje predstavljaju većinu, kroz načine na koje predstavljaju stvari i pozicioniraju ljude (Fairclough – Wodak 1997: 258).

CDA, dakle, preuzima od SFL postavku o dijalektičkom odnosu jezičkog i društvenog sistema i o aktivnoj ulozi koju jezik u okviru ideacijske funkcije igra u konstruiranju našeg iskustva i doživljaja svijeta, a od kritičke lingvistike preuzima interes za demistificiranje ideooloških procesa koji se reflektiraju na jezičku strukturu, s tim da, za razliku od kritičke lingvistike, CDA u centar interesovanja postavlja pojam diskursa. Ako bismo saželi ovaj

razvoj u pristupu jeziku kao društvenom fenomenu ili društvenoj praksi, odnosno diskursu, mogli bismo ga formulirati na sljedeći način:

Ove karakteristike ili funkcije diskursa ne treba posmatrati kao isključive ili dominantne kategorije, već kao, u većoj ili manjoj mjeri, simultano prisustvo svih funkcija. Simultanost ovih funkcija, po mom mišljenju, nije prepoznata ili nije dovoljno naglašena u radovima iz CDA. Važno pitanje je i na koju teoriju se naslanja ideja o konstruktivističkom karakteru diskursa. CDA je u svom kritičkom pristupu inspirisana poststrukturalističkom kritičkom autora kao što su, prije svih, Derrida i Foucault. Čitava poststrukturalistička kritika izrasla je na pojmu razlike, odnosno pojmu binarnih opozicija, što su ključni pojmovi kod Saussurea. Derrida razrađuje postavku da je značenje diferencijalno, a ne referencijalno, na sljedeći način: “Kako definišemo prirodu? Ne referencicom na cvijeće ili drveće, pošto se ono može naći i kultivisano u parku, nego kao divljину, kao odsustvo kulture. Jednom riječju, referencicom na termin koji je isključen iz same prirode i kojeg sama priroda isključuje. A, ipak, tek iz kulture uopšte možemo identifikovati prirodu. Jedan termin ne može biti isključen iz značenja drugog. Značenje zavisi od razlike” (prema: Belsey 2003: 85). Koristeći se jezikom mi stvaramo konceptualne suprotnosti kojima organiziramo naš svijet, kao što su govor naspram pisanja, duša naspram svijeta, doslovno naspram metaforičkog, prirodno naspram kulturnog, muško naspram ženskog. Takve binarne opozicije stvaraju mnoštvo pogrešnih ili kruto fiksiranih temeljnih odnosa i obično jedan od tih članova opozicije prepostavljamo drugom. Poststrukturalizam ovu teoriju zasniva na “frojdovskom stavu da prividne suprotnosti doista trebaju i uvijek podrazumijevaju jedna drugu. Po takvom stavu ja sebe jedino mogu shvatiti kao racionalnog, pravdoljubivog imperijalistu (kao što je Forsterova Ronnie Fielding) ako vas u isto vrijeme shvaćam kao prepredenog, nepostojanog, haotičnog istočnjaka (kao što je Forsterov Aziz)” (Butler 2007: 22). Takav je, recimo, slučaj sa rečenicom koju bi muški govornik bosanskog jezika uputio muškom sagovorniku: *Prava si žena!* Takvom rečenicom on zapravo sagovorniku kaže da se ne ponaša kako bi se trebao ponašati ‘pravi’ muškarac, prepostavljajući

time pojam muškarca pojmu ženu, a žena je pri tome konceptualizirana kao odsustvo muških vrijednosti. Na taj način postrukturalizam dolazi do skepsе kada je u pitanju odnos jezika i stvarnosti: "Ako je jezik diferencijalan prije nego referencijalan, ako naše pojmove o stvarima dugujemo razlikama koje su prije svega efekt jezika, onda nikada ne možemo biti sigurni da je istinito ono što o svijetu kažemo jezikom ili bilo kojim drugim označiteljskim sistemom. Drugim riječima, ako je označiteljska praksa uzrok našeg opažanja razlika, a ne same stvari u svijetu, onda nema nikakvih garancija da ono što o svijetu kažemo ispravno uređuje svijet stvari" (Belsey 2003: 72). Budući da su naši konceptualni sistemi izgrađeni na taj način, onda se može zaključiti da "svijet, njegovi društveni sistemi, čak i ljudski identitet, nisu *datosti* koje na jedan ili drugi način jamči jezik koji korespondira stvarnosti, već da *mi njih konstruiramo* (naglašeno u originalu) u jeziku" (Butler 2007: 23).

Iako poststrukturalističko nepovjerenje u jezik i velike narative nekada završava u potpunoj skepsi i besperspektivnosti, ta teorija je ostvarila veliki utjecaj u društvenim naukama, što je rezultiralo značajnom, utemeljenom kritikom društvenih fenomena kao što su totalitarizam, nacionalizam, šovinizam, orijentalizam i sl. "Inovativni vid te vrste dekonstrukcije opozicije, a koji donosi emancipaciju, djeluje ovako: kad se osvrnemo na neke posebne sisteme, a kojih je svrha da svijet opišu ispravno, uviđamo da pojmovi kojima oni 'daju prednost', ili glavno mjesto, i hijerarhije u koje ih svrstavaju nisu nipošto u 'pravom' poretku" (Ibid., 22).

Jedan od najznačajnijih emancipatorski motiviranih teorijskih okvira jeste, zasigurno, i CDA. To stanovište eksplisitno je iskazano u radovima iz CDA: "Kritička analiza diskursa (CDA) jeste analitičko istraživanje diskursa koje prevashodno istražuje kako se zloupotreba društvene moći i nejednakost realiziraju i reproduciraju u tekstu i govoru, ali i kako im se suprotstavlja u društvenom i političkom kontekstu. Takvim *disidentskim istraživanjem* kritički analitičar diskursa zauzima eksplisitlan stav i, prema tome, želi da razumije, prokaže i u konačnici se suprotstavi društvenoj nepravdi" (van Dijk 2015: 466). I Fairclough naglašava da CDA ima emancipatorske ciljeve i da je "fokusirana na probleme sa kojima se suočavaju oni koji se, uslovno, mogu nazvati 'gubitnici' unutar određenih formi društvenog života – siromašni, društveno isključeni, oni koji su izloženi ugnjetavačkim rodnim ili rasnim odnosima i sl." (Fairclough 2001: 125).

Unutar CDA zastupljeno je nekoliko metodoloških pristupa, od kojih su tri najznačajnija: socijalna teorija diskursa Normana Fairclougha, sociokognitivistički pristup van Dijka i sociohistorijski pristup Ruth Wodak. Kako u

okvirima ovoga rada nije moguće predstaviti sva tri pomenuta pristupa, predstaviti ću ukratko pristup Normana Fairclougha (1989; 1995a; 1995b; 2003), koji je po ocjeni mnogih autora najznačajnije ime u CDA.

FAIRCLOUGHOV MODEL CDA

U svom, sada već klasičnom, djelu *Language and Power* (1989) Fairclough pozicionira svoje viđenje jezika u odnosu na Saussurea. On ne prihvata Saussureovo insistiranje na *langue* kao opreci jezika u upotrebi i odbacuje individualistički karakter jezika u upotrebi konceptualiziranog kao *parole*. Po njemu naglasak treba biti na jeziku u upotrebi, ali društveno determiniranom jeziku u upotrebi što on naziva diskursom (1989: 22). Društvena determiniranost jezika ogleda se u tome što je jezik zbog svojih ideoloških karakteristika uključen u borbu za moć. Koje su to ideološke karakteristike jezika uključene u borbu za moć? Fairclough te ideološke karakteristike vidi u “(..) ‘zdravorazumskim’ prepostavkama koje su implicitne u konvencijama na osnovu kojih se odvija lingvistička interakcija između ljudi, ali kojih ljudi nisu uglavnom svjesni” (Ibid., 2). Temeljni ideološki mehanizam za Fairclougha jeste naturalizacija (Ibid., 105–106). Autor u ovoj studiji navodi brojne primjere ideološkog manipuliranja ‘zdravorazumskim’ prepostavkama koje su artikulirane u jeziku, odnosno koje su naturalizirane kroz jezik. Jedna od njih je i onovremena upotreba izraza *the Soviet threat* “sovjetska prijetnja” (1989: 154). Upotreba određenog člana *the* u ovom izrazu implicirala je sasvim izvjesnu prijetnju koju ‘zdrav razum’ ne može poreći. Ovakva upotreba određenog člana nije samo pitanje gramatike; kumulativni efekat upotrebe ovog izraza u medijima doveo je do naturalizacije sporne propozicije – da Sovjetski Savez zaista predstavlja prijetnju za Zapad. Vrijeme je pokazalo da je to bio konstrukt u funkciji održanja moći. Mnogo je takvih konstrukata bilo i kasnije, a jedan od najdestruktivnijih zasigurno je bio konstrukt o oružju za masovno uništenje koji je navodno posjedovao Saddam Hussein. Milioni života u Iraku i na drugim dijelovima Bliskog istoka uništeni su u krvavom scenariju koji je uz pomoć medija naturaliziran kroz jezik. U brojnim studijama unutar CDA analizira se diskurs moćnika koji su proizveli ovo razaranje, prije svega američkog predsjednika Georgea W. Busha i engleskog premijera Tonyja Blaira. Ilustrativan primjer manipulacije jezikom u okviru kampanje za pripremu napada na Irak u Engleskoj navodi John E. Richardson (2007: 62).²

2 To je danas dobro poznati slučaj spinovanja putem izvještaja koji je objavio ured premijera Tonyja Blaira. Nakon što se ispostavilo da je izvještaj nastao plagiranjem i montiranjem

Za razliku od autora iz kritičke lingvistike, koji nisu jasno razgraničili pojam teksta od pojma diskursa, Fairclough, kao i drugi kritički analitičari diskursa, u svojim djelima naglašava da je tekst samo dio ukupnog procesa društvene interakcije zvanog diskurs (1989: 24). Svi drugi aspekti diskursa mogu se označiti općim pojmom konteksta. Kompleksnost pojma diskurs proizlazi upravo iz dinamičnog odnosa teksta i konteksta. Fairclough razvija analitički pristup koji fluidni pojam konteksta smješta unutar trijadne strukture diskursa koju čine:

- tekst (pisani ili govorenji),
- diskurzivna praksa,
- sociokulturalna praksa (1995a: 57).

Na nivou teksta, kao prvog dijela trijadne strukture analize diskursa, konstruktivistički karakter diskursa najbolje se ogleda u strategijama predstavljanja društvenih aktera, procesa i okolnosti u kojima se ti procesi odvijaju, te u načinu na koji se kombiniraju propozicije unutar teksta. Ovaj segment analize odnosi se na ideacijske i tekstualne funkcije jezika u tekstu (Fairclough 1995a: 102–103). U ovom segmentu analize istraživač, praktično, može analizirati sve jezičke elemente čija je varijabilnost znakovita, odnosno kojima on heuristički pripisuje ideološki karakter.

Diskurzivna praksa, kao drugi dio trijadne strukture kritičke analize diskursa koju koristi Fairclough, reflektira metodološki odmak koji CDA pravi u odnosu na kritičku lingvistiku. Kritička lingvistika se zadržava na kritičkoj analizi teksta, nastojeći kroz tu analizu demistificirati ideološki motiviranu upotrebu jezika, dok CDA u analizu uključuje i kontekstualne parametre koji utječu na produkciju tekstova. Fairclough ističe da analizu teksta ne bi trebalo odvajati od analize institucionalnih i diskurzivnih praksi, odnosno organizacionih rutina koje utječu na produkciju i konzumaciju tekstova (1995a: 16; 1995b: 9).

Treći dio trijadne strukture analize diskursa koju koristi Fairclough jeste sociokulturalna praksa. Ovaj segment analize podrazumijeva utvrđivanje historijske pozadine nekog diskursa, budući da se svaki diskurs neminovno pozicionira u odnosu na historijsko naslijeđe na način da ga selektivno

dijelova doktorske teze Ibrahima al-Marashija, u javnosti je slučaj postao poznat kao *dodgy dossier* (*nepouzdani, varljivi dosje*). Richardson u kontekstu ideološke manipulacije modalnim riječima navodi primjer kako je rečenica “Irak *may be able to deploy...*” u izvještaju promijenjena u “Irak *are able to deploy...*”. Bolna je činjenica da je taj izvještaj poslužio da pripremi javnost za rat. Vidi i autorski tekst Ibrahima al-Marashija na <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/tony-blair-rat-u-iraku-i-ja>.

reproducira ili transformira (Fairclough, 1995b: 11). Ovaj segment analize reflektira interdisciplinarni karakter CDA: da bi se upustio u kritičku analizu nekog društvenog fenomena, kao što je diskriminacija, rasizam, totalitarizam i sl., istraživač pored lingvističke aparature mora poznavati i u svojoj analizi koristiti i rezultate istraživanja iz relevantnih društvenih nauka, prije svega sociologije.

LITERATURA

- Belsey, C. (2003), *Poststrukturalizam: Kratak uvod*, Šahinpašić, Sarajevo
- Butler, C. (2007), *Postmodernizam*, Šahinpašić, Sarajevo
- Fairclough, N. (1995a), *Media Discourse*, Edward Arnold, London
- Fairclough, N. (1995b), *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, Longman, London
- Fairclough, N., Wodak, R. (1997), ‘Critical discourse analysis’ U: T. van Dijk (ed.), *Discourse as Social Interaction*, 258–285, Sage, London
- Fairclough, N. (2003), *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, Routledge, London
- Fowler, R. (1996), ‘On critical linguistics’, u: Caldas-Coulthard, C.R., Coulthard, M., (eds) *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*, 3–15, Routledge, London
- Fowler, R. et al. (1979), *Language and Control*, Routledge & Kegan Paul, London
- Fowler, R., Kress, G. (1979a), ‘Rules and regulations’, u: Fowler, R. et al. *Language and Control*, 26–46, Routledge & Kegan Paul, London
- Fowler, R., Kress, G. (1979b), ‘Critical linguistics’, u: Fowler, R. et al. *Language and Control*, 185–214, Routledge & Kegan Paul, London
- Halliday, M. A. K. (1978), *Language as Social Semiotic*, Edward Arnold, London
- Halliday, M. A. K. (2003), *On language and linguistics*, Ed. by Webster, J., Continuum, London
- Halliday, M. A. K. (2004a), *An introduction to functional grammar*, revised by Christian M.I.M. Matthiessen. (3rd ed.), Edward Arnold, London
- Halliday, M. A. K. (2004b), *The language of science*, Ed. by Webster, J. J., Continuum, London
- Kress, G. (2012), ‘Multimodal discourse analysis’, u: Gee, J.,P., Handford, M. (eds.), *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*, 35–51, Routledge, New York
- Richardson, J.E. (2007), *Analysing Newspapers*, Routledge, London
- Schleppegrell, M. J. (2012), ‘Systemic functional linguistics’, u: Gee, J.,P., Handford, M. (eds.), *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*, Routledge, 21–34, New York

- Trew, T. (1979a), ‘Theory and ideology at work’, u: Fowler, R. et al. *Language and control*, 94–117, Routledge and Kegan Paul, London
- Trew, T. (1979b), ‘What the papers say’: linguistic variations and ideological difference’ u: Fowler, R. et al. *Language and Control*, 117–157, Routledge and Kegan Paul, London
- van Dijk, T. A. (2015), ‘Critical Discourse Analysis’, u: The *Handbook of Discourse Analysis*. Second edition, 466–485, John Wiley and Sons, Inc., Chichester
- Wodak, R (2009), ‘Critical discourse analysis: history, agenda, theory, and methodology.’, u: Wodak, R., Meyer, M. (eds), *Methods for Critical Discourse Analysis* (2nd revised edition), 1–33, Sage, London

THEORETICAL ORIGINS AND PRINCIPLES OF CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS

Abstract

This paper presents the development path and theoretical principles of critical discourse analysis (CDA). In the first part, the question of the influence of systems functional linguistics (SFL) on the theoretical assumptions and methodological framework of the CDA is discussed. CDA takes over from SFL a setting about the language as a reservoir or set of options available to the speaker. At the same time, every use of language implies the choice of a language form, and that choice is socially conditioned. By insisting on the dialectic of linguistic and social structures, SFL makes a departure from the formalistic approaches that had been dominant in linguistics until then. What distinguishes CDA from SFL is its critical attitude towards socially-conditioned language use. CDA takes this critical impulse from the critical linguistics that a group of researchers from the University of East Anglia began to develop in the late 1970s. In addition, the development of CDA has been significantly influenced by poststructuralist criticism, from which CDA derives emancipatory ambitions. In the last part of the paper, Fairclough's model of the triad structure of discourse analysis is presented, composed of text, discursive practice, and sociocultural practice.

Key words: *systematic functional linguistics, critical linguistics, poststructuralist criticism, discourse, unequal power relations, manipulation, demystification*

UDK: 811.112.2'42:070(497.5 Osijek)("18/19")
Izvorni naučni rad

Silvija BERKEC – Ivana ŠARIĆ ŠOKČEVIĆ

ZU DEN ZWEISPRACHIGEN WERBEANZEIGEN
IN DER OSIJEKER DEUTSCHSPRACHIGEN ZEITUNG
SLAVONISCHE PRESSE IM SPÄTEN 19. UND FRÜHEN
20. JAHRHUNDERT

SCHLÜSSELWÖRTER: *Osijeker deutschsprachige Zeitungen, Werbeanzeigen, Textanalyse, Sprach – und Kultur(ver)mittlung*

Der Beitrag setzt sich mit den zweisprachigen Werbeanzeigen in der Osijeker deutschsprachigen Zeitung *Slavonische Presse* im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert auseinander. Die deutsche Sprache galt zur damaligen Zeit als "Prestigesprache" gehobener Osijeker Gesellschaftsschichten und übernahm die Rolle eines Bindeglieds zwischen verschiedenen ethnischen Gruppen. Neben den Zeitungen *Esseker Lokalblatt* und *Landbote* und *Die Drau* stellt die Zeitung *Slavonische Presse* eine der wichtigsten deutschsprachigen Zeitungen dar, in der unter anderem zweisprachige Werbeanzeigen veröffentlicht wurden. Diese wurden in der vorliegenden Pilotstudie qualitativ untersucht, wobei man zum Ergebnis kam, dass die zweisprachigen Werbeanzeigen den Status der deutschen Sprache widerspiegeln und interessante Rückschlüsse auf die gesellschaftlichen, geschichtlichen und politischen Gegebenheiten der damaligen Zeit in Osijek ermöglichen.

1. EINFÜHRUNG

Die vorliegende Pilotstudie entstand im Rahmen des Projektes "Spuren-suche: Deutsche Sprache, Literatur und Kultur in Kroatien", das im Rahmen der Germanistischen Institutionspartnerschaft zwischen dem Institut für Germanistik der Universität Gießen und der Abteilung für deutsche Sprache und Literatur der Fakultät für Sozial- und Geisteswissenschaften der Universität Osijek durchgeführt und vom Deutschen Akademischen Austauschdienst (DAAD) finanziell unterstützt wurde. Die deutsche Sprache spielte schon immer eine

wichtige Rolle im gesellschaftlichen und kulturellen Leben Kroatiens, so dass heute noch in vielen Gebieten Kroatiens das Bedürfnis und die Notwendigkeit besteht, diese Rolle eingehender zu beleuchten und aufzuklären. Im Osten Kroatiens scheint besonders die Stadt Osijek sich diesbezüglich zu Forschungszwecken anzubieten. So bestätigt beispielsweise Geiger (1991), dass um 1890 in der Stadt Osijek mehr als die Hälfte der Bevölkerung zur ethnischen Gruppe der Deutschen gehörte (vgl. ebd.: 329). Ein so großer deutscher Bevölkerungsanteil musste sich selbstverständlich auch auf die verschiedenen Ebenen des gesellschaftlichen Lebens einer solchen Stadt auswirken und linguistische, kulturologische und andere Spuren hinterlassen. Da Zeitungen, vor allem Tagesblätter, sich als ein Spiegel des gesellschaftlichen Lebens anbieten, zeugen eben diese auf eine authentische Art und Weise von den oben erwähnten Spuren.

2. THEORETISCHER HINTERGRUND

2.1. Das Deutsche in Kroatien und Osijek

Geiger (1991) untersuchte die politischen, geschichtlichen, kulturellen und sprachlichen Aspekte der Ansiedlung von Deutschen in Kroatien, wobei er u. a. detailliert auf die Gegebenheiten in der Stadt Osijek (damals *Essek*, aber auch *Esseg* genannt) im Zeitraum vom 18. bis 19. Jahrhundert einging. Osijek wird von ihm als die “älteste deutsche Stadt im Südosten” (1991: 324) bezeichnet, in der das Deutsche ein Bindeglied zwischen verschiedenen ethnischen Gruppen darstelle. Das Deutsche diente der damaligen bürgerlichen Oberschicht als Prestigesprache, sie wurde nicht nur im geschäftlichen, sondern auch im alltäglichen Leben verwendet. Den Einfluss des Deutschen sieht Geiger (ebd.) als einen positiven kulturologischen Impuls für die weitere Entwicklung der Stadt Osijek zur damaligen Zeit.

Der Grund für die Verbreitung des Deutschen in Osijek sind geschichtlich betrachtet die deutschsprachigen Zuwanderer aus allen Teilen der Habsburgermonarchie. Žepić (2002) betont, dass das Deutsche somit in den sprachlichen Kontakten zwischen Slawen und Germanen immer mehr die Funktion der Vermittlungssprache übernahm. Der neu entstandene Begriff “Donauschwaben” bezeichnete dabei die deutsche Bevölkerung, die aus dem Südwesten Deutschlands stammte und kroatische Regionen besiedelte, wobei durch ihre Ansiedlung relativ homogene Sprachinseln gebildet wurden. Diese Ansiedlungen haben auch Spuren in der Sprache hinterlassen, so schlussfolgert Petrović (2002), dass im Kroatischen so manche Spuren der deutschen Sprache zu finden seien, vor allem im Substandard und den regionalen

Sprachvarietäten. Petrović (2002: 223) hebt hervor, dass “eines der Merkmale der Stadt Osijek die Mehrsprachigkeit ihrer ethnisch bunt zusammengesetzten Bevölkerung [war]”. Petrović (ebd.) erläutert zur Entstehung der Osijeker Mundart, dem Essekerischen, Folgendes:

Neben der deutschen, kroatischen, serbischen und ungarischen Sprache waren auch mehrere bairisch-österreichische Mundarten vertreten, aus denen sich unter Beteiligung der Kontaktssprachen das Osijeker Deutsch – Essekerisch genannt – entwickelte. (ebd.)

So entstand also in Osijek das Essekerische, über das Wilma von Vukelich sagte, es sei “überhaupt keine Sprache, sondern ein prachgemisch” (zitiert nach Žepić 2002: 222). Memić (2006: 4) bezeichnet das Essekerische als eine Stadtsprache mit österreichisch-bairischen Merkmalen. In einer seiner vielen Arbeiten, “Zur Wortbildung des Substantivs im Essekerischen”, beschreibt Petrović (2011) die Wortbildungsarten der Substantive im Essekerischen, zu denen er auch “hybride Bildungen” (2011: 36) wie z. B. das Wort *moungužvara* (dt. *Mohnstrudel*) zählt. Dieses *moungužvara* (dt. *Mohnstrudel*) ist aus dem essekerischen Wort *moun* (dt. *Mohn*) und dem kroatischen Wort *gužvara* (dt. *Strudel*) zusammengesetzt (vgl. ebd.). Petrović (ebd.) betont, dass eben diese hybriden Bildungen “von einem regen Kontakt zwischen dem Essekerischen und anderen Verkehrssprachen im Osijek der früheren Zeiten [zeugen]” (ebd.: 43).

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts entwickelt sich die Stadt Osijek zu einer Industriestadt, deren gesellschaftliches und kulturelles Leben stark von der deutschen Sprache gekennzeichnet ist. Im alltäglichen Sprachgebrauch verwendet man zu jener Zeit sowohl das Deutsche als auch das damalige Kroatische, aber auch das Essekerische. Brekalo und Lukić (2016: 37) schlussfolgern, dass die deutsche Sprache im gesellschaftlichen und kulturellen Leben der Stadt Osijek nach dem politischen “Umsturz” im Jahre 1918 allmählich an Bedeutung verloren. Červenjak Kmoniček (2016: 299) unterstreicht in ihren Auslegungen der Esseker Mundart im heutigen Rahmen, es sei wichtig, diese als kulturelles Erbe zu erhalten.

2.2. Zum deutschsprachigen Pressewesen in Kroatien und Osijek

Obwohl die Geschichte des kroatischen Zeitungswesens (vgl. Fruk 2005: 393) noch nicht vollständig und systematisch zu Forschungszwecken erfasst wurde, muss die Tatsache hervorgehoben werden, dass nach bisherigem

Forschungsstand das deutschsprachige Korpus einen wesentlichen Teil des kroatischen Zeitungswesens darstellt. Fruk (ebd.) hebt außerdem hervor, dass nicht nur die Erforschung des historiografischen Aspekts der deutschsprachigen Zeitungen vernachlässigt worden und ideologisch gefärbt sei, sondern auch die Frage aufgeworfen werden müsse, von wem das kroatische deutschsprachige Zeitungswesen untersucht werden sollte. Dabei wird angedeutet, dass ein solches Forschungsunternehmen aus linguistischer Sicht sowohl von Kroaten als auch Germanisten, und aus allen anderen geistes- und sozialwissenschaftlichen Perspektiven sowohl von Geschichts-, Kultur- als auch Kommunikationswissenschaftlern vorgenommen werden sollte. Ein solcher interdisziplinärer Ansatz wurde jedoch bis jetzt noch nicht angewandt, weshalb noch keine vollständige Beschreibung des kroatischen Zeitungswesens vorliegt. Laut Fruk (2005: 393f.) lassen sich jedoch chronologisch wie auch inhaltlich verschiedene Phasen des deutschsprachigen Zeitungswesens in Kroatien abzeichnen. In der Anfangsphase (1786 – 1848) des deutschsprachigen Zeitungswesens in Kroatien entstanden hauptsächlich in Zagreb die ersten Druckereien, die dann auch selbst Zeitungen bzw. Zeitschriften herausgaben und druckten. Diese enthielten oft Beihefte wie z. B. Frauenblätter, Lithographien, humoristisch-satirische u. a. Beilagen. In der zweiten Phase (1848 - 1918) begann man neben Zagreb auch in anderen kroatischen Städten wie Karlovac, Opatija, Osijek, Rijeka, Koprivnica, Pula, Sisak, Vinkovci, Vukovar und Zadar deutschsprachige Blätter zu drucken, wobei das Ergebnis eine Vielfalt an verschiedenen Zeitungstypen war: lokale und regionale Tageszeitungen, Wochenschriften, Familienzeitschriften, Wirtschaftsblätter, Fachzeitschriften, Parteiblätter, Anzeigeblätter, christliche Blätter sowie satirische und humoristische Blätter. In der dritten Phase (1918–1941) koexistierten die deutschsprachigen und kroatischen Blätter, manchmal auch in zweisprachiger Ausgabe, wobei in den späten 1930er Jahren die meisten Parteiblätter die Politik des Dritten Reiches propagierten. Laut Fruk (ebd.) wurden die meisten Zeitungen in dieser Phase in Zagreb und Osijek gedruckt. Die vierte Phase (1941–1945) ist durch die Essegger (Osijeker) Blätter der deutschen Volksgruppe in Kroatien, die für das einheimische Publikum verfassten Agramer (Zagreber) Blätter sowie ausschließlich zu ausländischen Propagandazwecken dienende Blätter gekennzeichnet. Fruk (ebd.) hebt hervor, dass nach dem Jahr 1945 keine Rede mehr von einem deutschsprachigen Zeitungswesen sein kann. Heute gibt es nur noch wenige deutschsprachige Blätter, die von verschiedenen Minderheitsverbänden oder etwa der deutschen Wirtschaftskammer in Kroatien herausgegeben werden.

Fruk (1997) beschäftigt sich auch intensiv mit der deutschsprachigen Osijeker Presseszene der zweiten Hälfte des 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Insgesamt wurden 27 deutschsprachige Zeitungen von 1848 bis zum Jahr 1945 in Osijek herausgegeben. Glušac (2013: 151) sieht das Jahr 1848 als den eigentlichen Beginn des deutschsprachigen Zeitungswesens in Osijek. In diesem Jahr erschien *Der Volksredner für Vaterland, Freiheit und Gesetz, für Kunst, Gewerbe und Wissenschaft*, der von Emanuel Dornau und Carl Divald in insgesamt nur 17 Nummern veröffentlicht wurde. Glušac (ebd.) betont, dass das Pressewesen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Osijek durch deutschsprachige Zeitungen, wie z. B. den *Volksredner*, *Esseker Lokalblatt und Landboten*, *Die Drau*, *Esseker Allgemeine illustrierte Zeitung*, *Esseker Zeitung*, *Slavonische Presse* usw. gekennzeichnet war. Interessanterweise betont Fruk (1998: 83), dass die Osijeker deutschsprachigen Blätter verschiedene Lebensbereiche in Osijek, Zagreb und anderen europäischen Metropolen thematisierten, wie z. B. politische und wirtschaftliche, aber auch ganz alltägliche, gesellschaftliche und kulturelle Ereignisse. Sie öffnen daher ein Fenster in die damaligen gesellschaftlichen, politischen, kulturellen und wirtschaftlichen Gegebenheiten der Stadt Osijek.

Für diese Arbeit ist besonders die damals neuen, slawonischen Themen zugewandte Zeitung *Slavonische Presse* relevant, die erstmalig im Jahre 1885 in Osijek erschien, zunächst nur drei Mal pro Woche, und von 1893 bis 1929 als Tageszeitung. Der Osijeker Germanist Obad (2007) beschäftigte sich besonders mit den drei wichtigsten regionalen Zeitungen aus Osijek: dem *Esseker Lokalblatt und Landboten*, der *Drau* (1868–1929) und der *Slavonischen Presse* (1885–1922). Er gibt einen detaillierten Überblick über die Entstehung des Osijeker Zeitungswesens vor dem Hintergrund gesellschaftshistorischer und politischer Besonderheiten und Gegebenheiten. Besonders interessant sind seine Ausführungen über *Die Drau* und *Slavonische Presse*:

Es sind neue Informationsblätter, dem einheimischen Boden entwachsen und von ihm ausreichend genährt. Die lokalen Meldungen bildeten die Basis, auf Grund derer sich die Zeitungen verkauften, unterstützt von dem Ertrag der Wirtschaftsannoncen, die werktags zwei bis drei Seiten füllten und sonntags auf bis zu 12 Seiten anwuchsen. Federführend waren waschechte Esseker, in der Regel zweisprachig aufgewachsen, die parallel oder später auch für kroatische Zeitungen schrieben. (Obad 2007: 124)

Das damalige Essek galt daher nicht nur als politischer, kultureller und wirtschaftlicher Mittelpunkt Slawoniens, sondern es etablierte sich darüber

hinaus zu einem interessanten Zentrum deutschsprachiger Pressetätigkeit in der zweiten Hälfte des 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Genau deshalb bieten diese Blätter dem heutigen Publikum eine wertvolle Einsicht in die gesellschaftlichen, kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Gegebenheiten der damaligen Zeit.

2.3. Zu den Werbeanzeigen aus textlinguistischer Perspektive

Als Hauptaufgabe der Textlinguistik kann man die Untersuchung konkreter Texte im Zusammenhang mit ihrer Funktion, d. h. mit ihrem Gebrauch und Zweck, mit ihrer Produktion und Rezeption bezeichnen. Außerdem setzt sich diese Disziplin mit verschiedenen Textsorten¹ und verschiedenen Textfunktionen auseinander, denn neben den grammatischen und thematischen Bedingungen ist es vor allem die kommunikative Funktion, die eine Folge von sprachlichen Zeichen zu einem Text macht. Der Text als zentraler Begriff und Grundeinheit der Textlinguistik ist aber nicht nur in der Wissenschaft aktuell, sondern vor allem auch ein Begriff der alltäglichen Kommunikation.

Nach Brinker (2001) bezeichnet ein Text eine begrenzte Folge von sprachlichen Zeichen, die in sich kohärent ist und die als Ganzes eine erkennbare kommunikative Funktion signalisiert.

Da die Werbung aber in erster Linie auf Konsumenten appellativ wirken soll, muss sie als solche verschiedene Zwecke gleichzeitig erreichen: Aufmerksamkeit erwecken, Interesse hervorrufen oder neues erwecken, verständlich sein (sie soll klar und eindeutig verstanden werden), das Image des Produktes aufbauen und verstetigen, einen Kaufimpuls auslösen sowie zur Handlung und Handlungswiederholung führen. Diese Strategie der Werbung wird als AIDA-Strategie bezeichnet – Attention, Interest, Desire, Action. Je nach Werbestrategie werden diese Ziele durch verschiedene Medien erreicht, wie z. B. visuelle (Plakate, Prospekte, Flugblätter, Werbebriefe, Anzeigen), akustische

1 Nach Brinker (2001: 129) sollen Textsorten (gleichbedeutend kann man auch von Textklassen oder Texttypen sprechen) zunächst ganz allgemein als komplexe Muster sprachlicher Kommunikation verstanden werden, die innerhalb der Sprachgemeinschaft im Laufe der historisch-gesellschaftlichen Entwicklung aufgrund kommunikativer Bedürfnisse entstanden sind. Der konkrete Text erscheint immer als Exemplar einer bestimmten Textsorte. Man kann daher sagen, dass sowohl unsere Textproduktion als auch unsere Textrezeption im Rahmen von Textsorten erfolgt. Den Textsorten kommt somit eine fundamentale Bedeutung für die kommunikative Praxis zu.

(Rundfunk, Lautsprecheranlagen) und audiovisuelle (Fernsehen, Werbespots, Kinowerbung).

Werbepsache ist die Gesamtheit aller verbalen und nonverbalen Kommunikationsmittel, die in der Werbeanzeige verwendet werden. Werbeanzeigen sind demnach eine appellative Textsorte, deren Kommunikationsrichtung auf der expliziten oder impliziten Ebene ausgedrückt werden kann und monologisch ausgerichtet ist. Die Kommunikationspartner und die geäußerte bzw. gestaltete Text-Bild-Sprache sind sowohl zeitlich als auch räumlich voneinander getrennt. Genau deshalb eignet sich die Werbesprache als Kommunikationsmittel zur argumentativen Themenentfaltung (vgl. ebd.). Werbung sollte demnach informativ und überzeugend sein. Nach Crnković und Markač (2014: 131) ist die Werbeanzeige aufgrund ihrer Funktionen als Text zu perzipieren. Die Werbung kann ihrer Meinung nach eine referentielle (denotative, kognitive), eine expressive (emotive), eine konnotative (appellative), eine metasprachliche und eine poetische Funktion ausüben. Darüber hinaus zielen Werbetextteile darauf ab, den Kunden zum Kauf zu animieren und aufzufordern (Perlina 2008: 131). Es finden sich auch Merkmale der Alltagssprache und alltäglichen Kommunikation, um sich auf diese Art und Weise dem potenziellen Kunden gedanklich anzunähern und ihn leichter zum Kauf anzuregen. Werbesprache muss deshalb selbstverständlich auch multimedial sein, d. h. das Visuelle und das Verbale müssen miteinander verbunden und ineinander verflochten werden, um das entsprechende Ziel zu erreichen und den Kontakt zwischen dem Produzenten und den potenziellen Kunden herzustellen. (Udier 2006) Zu beachten sei jedoch auch, dass die jeweiligen sprachlichen Elemente innerhalb der Werbesprache „ein quantitativ und qualitativ höheres Potential als Bilder“ (Premrov 2015: 309) haben.

3. ZUR PILOTSTUDIE

3.1. Zum Korpus und der Vorgehensweise

Diese Pilotstudie ist im Rahmen des Projektes „Spurensuche: Deutsche Sprache, Literatur und Kultur in Kroatien“ entstanden. Das Projekt wurde im Rahmen der Germanistischen Institutionspartnerschaft zwischen dem Institut für Germanistik der Universität Gießen und der Abteilung für deutsche Sprache und Literatur der Fakultät für Sozial- und Geisteswissenschaften der Universität Osijek durchgeführt und war als ein vom DAAD finanziell gefördertes Lehr- und Forschungsprojekt geplant. Im Rahmen des Projektes hat man sich unter anderem auch das Ziel gesetzt, verschiedene deutschsprachige Einflüsse

in Osijek bzw. Slawonien systematisch zu untersuchen. Im linguistischen Bereich war das Ziel, diachronische Forschungsarbeit zu den sprachlichen Eigenmerkmalen der deutschen Einwanderer sowie zu den Berührungs punkten zwischen der kroatischen und der deutschen Sprache zu betreiben. Im kulturellen Bereich wurde die Interaktion zwischen den deutschen Einwanderern und den slawischen Ansässigen in Bezug auf die kulturellen Gepflogenheiten (Theater-, Presse- und Verlagswesen) erforscht. Im Rahmen des Projekts wurden die Zeitungen *Die Drau* und *Slavonische Presse* digitalisiert und in einem Portal² sowie in einer digitalen Bibliothek³ der Öffentlichkeit dauerhaft zugänglich gemacht.

In der vorliegenden Pilotstudie wurde zweisprachige Werbung aus den im digitalen Portal zur Verfügung stehenden Nummern der *Slavonischen Presse* von ihrem Erscheinungsjahr 1885 bis zum Jahre 1926 stichprobenartig zur qualitativen Analyse herangezogen, mit dem Ziel, anhand der Werbeanzeigen den Status der deutschen Sprache im gesellschaftlichen, kulturellen und alltäglichen Leben der Einwohner der Stadt Osijek zu untersuchen.

3.2. Zur qualitativen Analyse und den Forschungsergebnissen

Im Folgenden wird ein Überblick über insgesamt acht zweisprachige Werbeanzeigen gegeben, die alle in der Tageszeitung *Slavonische Presse* von 1896 bis 1921 erschienen sind. Die einzelnen Werbeanzeigen werden qualitativ auf inhaltliche und sprachliche Aspekte hin untersucht. Daraufhin wird versucht diese Aspekte im Hinblick auf ihre pragma- und soziolinguistischen Funktionen zu erforschen und zu interpretieren.

3.2.1. Zur Neujahrsanzeige vom 1. Januar 1896

Im ersten Beispiel aus dem Jahre 1896 finden sich in der Ausgabe vom 1. Januar viele Neujahrsglückwünsche, die von Industriellen, Hotelbetreibern und anderen gesellschaftlich relevanten Persönlichkeiten jener Zeit zur Veröffentlichung aufgegeben wurden. Darunter findet sich auch die folgende zweisprachige Anzeige:

2 essekiana.eindigo.net

3 <https://www.difmoe.eu/>

Bild 1: Neujahrsanzeige vom 1. Januar 1896

Der Fotograf Ottokar (Otokar) Rechnitzer gratuliert seinen Klienten zum Neujahrssauftakt. Schon auf den ersten Blick wird deutlich, dass die Aufzählung im Kroatischen “veleštoanim mušterijam, prijateljem i znancem” ins Deutsche mit “hochgeehrten Gönnern, Kunden, Freunden und Bekannten” übersetzt wird. Die kroatische Bezeichnung “mušterija” wird hier ins Deutsche mit “Gönnern, Kunden” übersetzt, womit eine Bedeutungserweiterung des kroatischen Begriffs vollzogen wird. Besonders interessant ist hier, dass die Adresse (kroa. *Osiek gornji grad, kapucinska ulica br. 8;* deut. *Ottokar Rechnitzer, Esseg-Oberstadt, Kapuzinergasse Nr. 8*) eingedeutscht wird. Im Gegensatz dazu wird der aus dem Hochdeutschen stammende Vorname des Verfassers “Ottokar” in der kroatischen Version mit nur einem –t (“Otokar”) abgedruckt. Der Vorname wird hier also der kroatischen Sprache angepasst. Man kann annehmen, dass die Kundschaft des hier unterschriebenen Fotografen zweisprachig ist, aber dass es auch Kunden gibt, die entweder nur die kroatische oder nur die deutsche Sprache beherrschen und er deshalb, aus Respekt gegenüber beiden, die Anzeige zweisprachig hat drucken lassen. Somit werden nicht nur beide sprachlichen und gesellschaftlichen Normen erfüllt, sondern auch, pragmatisch gesehen, potenzielle Kunden aus beiden Sprachgemeinschaften erreicht.

3.2.2. Zur Stellenanzeige vom 3. Juni 1900

Das zweite Beispiel stammt vom 3. Juni 1900, darin wird die Stelle eines Bedienten (oder Dieners) bei einem Adeligen ausgeschrieben:

Bild 2: Arbeitsstellenanzeige vom 3. Juni 1900

Wie der Werbeanzeige zu entnehmen ist, wird auch hier zunächst der kroatische Text angezeigt, gefolgt von der deutschen Übersetzung. Hier wird ausdrücklich nach einem Diener männlichen Geschlechts gesucht, der sowohl das Kroatische als auch das Deutsche in Wort und Schrift beherrscht. Dieses Detail verweist darauf, wie hoch der gesellschaftliche Stellenwert der deutschen Sprache im damaligen Osijek war. Auch in dieser Anzeige wird der Text wörtlich aus dem Kroatischen in das Deutsche übersetzt. Man kann annehmen, dass die Anzeige zweisprachig verfasst wurde, um den potenziellen Arbeitnehmer aus verschiedenen Perspektiven anzusprechen, womit nochmals hervorgehoben wird, dass der Bewerber beide Sprachen, sowohl mündlich als auch schriftlich, fließend beherrschen sollte. Seine ethnische Zugehörigkeit steht dabei nicht im Vordergrund. Außerdem ist auch aus dieser Anzeige

ersichtlich, dass beide Sprachen, Kroatisch und Deutsch, im Alltag gleichermaßen verwendet wurden und auch in Adelskreisen von Bedeutung waren.

3.2.3. Zur Anzeige zur Kundmachung vom 8. Juni 1900

In der dritten Anzeige vom 8. Juni 1900 wird bekannt gemacht, dass ein ehemaliges, leerstehendes Geschäft in zwei kleinere geteilt und nun zur Vermietung angeboten wird:

Bild 3: Anzeige zur Kundmachung vom 8. Juni 1900

In dieser Anzeige ist besonders die Übersetzung von “dućan” in “Geschäftslocal” interessant. Obwohl man auch den deutschen Begriff “Geschäft” oder “Laden” hätte an dieser Stelle verwenden können, entschied man sich für das neutrale “Geschäftslocal”, um womöglich Angehörigen der gehobenen Gesellschaftsschicht zu signalisieren, dass die Räumlichkeiten zu verschiedenen Zwecken verwendet werden können. Der aus dem Türkischen stammende Ausdruck “dućan” zielt auf die einheimischen Bewohner der Stadt Osijek ab, die mit diesem Geschäft bzw. mit dem Verwendungszweck der genannten Räumlichkeiten eher vertraut sein könnten. Am interessantesten ist hier jedoch die Tatsache, dass diese Anzeige vom Verfasser nicht zweisprachig unterschrieben wurde, wie etwa in den Beispielen zuvor. Hier ist die Unterschrift

nur auf Kroatisch abgedruckt, was die Machtposition des Unterzeichnenden unterstreichen möchte. Die Anzeige wurde einsprachig vom Bürgermeister der Stadt Osijek unterzeichnet. Offenbar dürfte die damalige kroatische Sprache zu politischen Zwecken als anerkanntes Machtssymbol gegolten haben.

3.2.4. Zur landwirtschaftlichen Anzeige vom 5. Juli 1900

Die vierte Anzeige erschien am 5. Juli 1900. Es wird für ein zu verpachtendes Landstück geworben:

Bild 4: Landwirtschaftliche Anzeige vom 5. Juli 1900

In dieser Anzeige bleibt der Inserent anonym, Interessierte mögen ihr Angebot "unter M." bei der Administration des Blattes einreichen. Dies weist darauf hin, dass der Inserent/Verpächter offensichtlich nur seriöse Angebote erwartet und nicht bereit ist, seine Identität preiszugeben. Da zur damaligen Zeit die Landwirtschaft als Einnahmequelle für viele Angehörige der unteren Gesellschaftsschichten überlebenswichtig war, kann man davon ausgehen, dass diese Anzeige in einer in deutscher Sprache gedruckten Tageszeitung wie der *Slavonischen Presse* zweisprachig verfasst wurde, um Angehörige verschiedener ethnischer Gruppen gleichermaßen zu erreichen.

3.2.5. Zur Anzeige zum Maskenball vom 25. Januar 1903

Das fünfte Beispiel ist eine zweisprachige Einladung zum Maskenball aus dem Jahre 1903:

Bild 5: Anzeige zum Maskenball vom 25. Januar 1903

In dieser Anzeige sind einige Aspekte zu untersuchen. Zunächst ist zu bemerken, dass die deutsche Entsprechung "Maskenball" zur kroatischen Bezeichnung "krabuljni ples" im heutigen Osijek und der Umgebung noch immer als Germanismus "maskenbal" erhalten ist und in der Umgangssprache als Bezeichnung einer Karnevalsveranstaltung auch heutzutage verwendet wird. Darüber hinaus ist in dieser Anzeige der Einfluss des österreichischen Deutsch erkennbar, indem der zweite Monat nicht mit dem gemeindeutschen Monatsnamen "Februar", sondern mit dem aus der österreichischen Sprachvarietät stammenden "Feber" angegeben wird. Beachtenswert ist auch, dass sogar die Adresse eingedeutscht wurde. Die im Kroatischen verfasste Adresse "u Topalovićevoj gostoni" wird mit "in den Topalaović'schen Localitäten" übersetzt. Dies deutet darauf hin, dass den deutschsprachigen Lesern viel Respekt entgegengebracht wurde und diese im gesellschaftlichen Leben der Stadt Osijek willkommene Gäste waren.

Auch in dieser Anzeige taucht das Wort "Localitäten" auf. Aus dem kroatischen Text lässt sich herauslesen, dass es sich hier konkret um ein Gasthaus handelt. Es kann an dieser Stelle nur darüber spekuliert werden, warum man sich auch an dieser Stelle, wie auch beispielsweise im dritten Beispiel für eine neutralere Bezeichnung entschied. Eine mögliche Erklärung ist, dass der Begriff "Localitäten" im Deutschen sprachlich betrachtet als gehobenerer Ausdruck angesehen wurde und dieser dann genau deshalb auch gewählt wurde, um die gehobenen gesellschaftlichen Schichten zu animieren. Andererseits wurde im Kroatischen der eigentliche Begriff "gostiona" (dt. *Wirtshaus, Gaststätte, Gastwirtschaft*) verwendet, weil es sich wahrscheinlich um einen Ort handelt, der Einheimischen sehr wohl bekannt sein wird, da es sich um ein

Traditionshaus handeln könnte. Eine andere Erklärung wäre, dass hier eine Verbindung zwischen dem im heutigen Kroatischen verwendeten Ausdruck “lokal” (dt. *Gaststätte*; *Räumlichkeit*; *Laden*; *Geschäft*) und der hier verwendeten Bezeichnung “Localitäten” besteht. Möglicherweise handelt es sich auch hier um einen Germanismus, der im heutigen kroatischen Sprachraum noch immer in der Umgangssprache verbreitet ist und in Bezug auf die damalige Bedeutung über die Jahre hinweg eine Bedeutungserweiterung erfahren hat.

Auch in dieser Anzeige findet sich eine interessante vollständige Übersetzung der Unterschrift (kroa. *pozivlje uljudno Franjo Topalović*; dt. *Hochachtungsvoll Franz Topalović*). Hier sind zwei Aspekte interessant. Zum einen wird hier wieder der Vorname des Auftragsgebers (kroa. *Franjo Topalović*; dt: *Franz Topalović*) eingedeutscht. (Diese Variante wird auch im heutigen Osijek und der Umgebung umgangssprachlich als Spitzname verwendet, d. h. viele Männer mit dem kroatischen Vornamen “Franjo” werden bei ihrem Spitznamen “Franz” genannt.) Andererseits ist auch die Übersetzung von “*pozivlje uljudno*” in “*hochachtungsvoll*” interessant. Diese deutsche Variante (“*hochachtungsvoll*”) ist keine wörtliche Übersetzung, keine vollständige Entsprechung der kroatischen Variante, wobei auf der pragmatischen Ebene dem Leser größerer Respekt erwiesen wird als mit der kroatischen Variante “*pozivlje uljudno*”. Auch dies spiegelt nochmals den Status wider, den die deutsche Sprache und somit ihre Vertreter zur damaligen Zeit in Osijek gehlossen haben. Der Status des Deutschen als Prestigesprache oder gehobenen Verkehrssprache kommt also auch in diesem Beispiel zum Vorschein.

3.2.6. Zur Werbeanzeige für einen Kalender aus dem Jahr 1907

Die folgende Anzeige erschien am 3. Januar 1907; damit wurde um einen Kalender für dasselbe Jahr geworben:

Bild 6: Werbung für einen Kalender aus dem Jahr 1907

In dieser Anzeige geht es um einen illustrierten Kalender, den “Esseger Boten”, den “Illustrierten Kalender für Stadt und Landleute”, der von 1890 bis 1915 vom Verlag Carl Laubner gedruckt wurde. Interessant ist der Unterschied im Textumfang: die Werbeanzeige im Deutschen wurde in einem einzigen Satz verfasst, im Gegensatz dazu enthält der kroatische Anzeigentext zwei Sätze (sowie zusätzliche Angaben zur Größe des Kalenders). Darüber hinaus wird im deutschen Anzeigenteil der Begriff “Esseger Bote” verwendet, wobei in der kroatischen Übersetzung von “Laubners Wandkalender” (kroa. *Laubnerov zidni koledar*) die Rede ist. Auch hier gibt es vielleicht eine versteckte Absicht. Der deutsche Name des Kalenders wird im deutschen Anzeigenteil verwendet, um das Produkt so für die deutschsprachige Gemeinschaft attraktiver zu machen, die kroatische Version jedoch richtet sich an kroatisch-sprechende Einheimische, die vielleicht den deutschen Namen des Kalenders nicht kennen, aber doch wissen, dass dieser Traditionsvorlag seinen eigenen Kalender herausgibt, der sehr bekannt und ein Verkaufsschlager ist. Dass die deutsch- und kroatischsprachige Leserschaft unterschiedlich angesprochen wird, lässt sich wieder durch ihren unterschiedlichen gesellschaftlichen Stellenwert erklären. Nicht zu vergessen ist auch die Lehrhaftigkeit und damit auch wichtige gesellschaftliche Rolle der damaligen Kalender. Diese enthielten nicht nur die üblichen Angaben, etwa zum Jahr, Monat und den Wochentagen, sondern auch lehrreiche Texte, welche die Bevölkerung über moralische und bürgerliche Normen und Werte belehren sollten. Auch dies könnte einer der Gründe sein, warum man für diesen Kalender in einer Tageszeitung wirbt. Mit der zweisprachigen Anzeige wird auch der Absicht nachgegangen, ein größeres Publikum zu erreichen.

3.2.7. Zur Anzeige eines Speditionsunternehmens aus dem Jahr 1921

Im siebten Beispiel vom 1. Januar 1921 handelt es sich um eine Anzeige, die von einem Speditionsbüro geschaltet wurde:

Bild 7: Anzeige für ein Speditionsbüro aus dem Jahr 1921

Diese Anzeige wirbt für ein Speditionsunternehmen der Staatsbahnen. Interessanterweise werden hier die Ortsnamen nicht ins Deutsche übersetzt, wie es der Fall am Anfang des 20. Jahrhunderts war: Hier werden in beiden Sprachen die kroatischen Toponyme "Zagreb", "Osijek", "Brod na Savi", und nicht "Essek", "Agram", "Brod an der Save" verwendet. Darüber hinaus fällt auf, dass zu Beginn im Kroatischen der Begriff "otpremni ured" (dt. *Speditionsbureau*) verwendet wird, später im Text jedoch der Germanismus "spedice" erscheint. Wie bereits erwähnt, war die *Slavonische Presse* ab 1886 ein Tagesblatt, das auf Deutsch erschien, deshalb war eine nur in der damaligen kroatischen Sprache verfasste Werbeanzeige auszuschließen. Trotzdem hat sich auch ein staatliches Unternehmen für eine Anzeige in einem deutschsprachigen Tagesblatt entschieden, womit die These unterstrichen wird, dass die deutschsprachige Bevölkerung nicht nur für das gesellschaftliche und kulturelle Leben eine wichtige Rolle spielte, sondern auch im Wirtschaftsleben ein äußerst relevanter Faktor war.

3.2.8. Zur Anzeige zur Eröffnung eines Bierdepots (Bierverkaufslagers) vom 26. März 1921

Im letzten Beispiel vom 26. März 1921 findet sich eine Einladung zu einer Geschäftseröffnung:

Bild 8: Anzeige zur Eröffnung eines Biergeschäfts vom 26. März 1921

In dieser Anzeige wird für ein neu eröffnetes Bierlager geworben. Das, was zuerst auffällt, ist, dass von einem "Bierdepôt" die Rede ist und nicht von einem "Bierverlag", "Lager" oder einem "Geschäft". Warum der Verfasser sich für die französische Variante entschieden hat, bleibt unklar, es ist jedoch allgemein bekannt, dass das Französische oft in Werbeanzeigen seine Anwendung findet, damit die Werbung origineller, attraktiver und gehobener klingt. Anders als in den anderen bereits analysierten Anzeigen (siehe z. B. Beispiel 1 und 5) wird in dieser die Adresse nicht übersetzt, sondern es wird nur die ursprüngliche kroatische Variante übernommen. Es wird im kroatischen Teil die umgangssprachliche Variante "Gundulićeva" (ohne "ulica") verwendet, wohingegen im Deutschen die offizielle Bezeichnung "Gundulićeva ul." (die dt. Entsprechung wäre *Gundulicstr.*) benutzt wird. Vielleicht ist dies ein erstes Anzeichen dafür, dass die deutsche Sprache sowohl im politischen als auch dann gesellschaftlichen Bereich allmählich an Bedeutung verliert. Abschließend soll angemerkt werden, dass in diesem Beispiel die abschließende Phrase "hochachtungsvoll" mit der kroatischen Entsprechung "veleštovanjem" übersetzt wurde, im Gegensatz zur Verwendung im fünften Beispiel (kr. "pozivljje uljudno"), bei der ein Unterschied auf der pragmatischen Ebene zu beobachten ist.

3. SCHLUSSFOLGERUNG UND AUSBLICK

Man kann anhand der qualitativen Analyse des vorgelegten Korpus in dieser Pilotstudie schlussfolgern, dass zweisprachige Werbeanzeigen eine breite Palette an Anwendungsgebieten zeigen, die aus verschiedenen

gesellschaftlichen Domänen stammen. Besonders interessant sind dabei die Forschungsergebnisse, die darauf hindeuten, dass in älteren Ausgaben, vor allem zu Beginn des 20. Jahrhunderts, die Verfasser offensichtlich darauf bedacht waren, ihre Übersetzungen sowohl pragmatisch als auch sprachlich den beiden Bevölkerungsgruppen, die sie zu erreichen versuchten, anzupassen. So finden sich beispielsweise vollständige Übersetzungen von Adressen und Vornamen. Diese Erscheinung schwindet dann mit der Zeit und parallel mit der Schwächung der politischen und gesellschaftlichen Macht der deutschsprachigen Bevölkerung nach dem „Umsurz“ im Jahre 1918. Dies kann besonders in den letzten beiden Beispielen beobachtet werden.

Abschließend muss nochmals betont werden, dass die vorgelegte Arbeit nur eine Pilotstudie ist, die auf einem stichprobenartigen Auswahlkriterium bezüglich der Werbeanzeigen beruht und daher eine systematischere und detailliertere Forschungsarbeit folgen muss, um ein klareres Bild von den pragma- und soziolinguistischen Ausprägungen der zweisprachigen Werbeanzeigen zu geben und die hier vorgetragenen Thesen nochmals zu hinterfragen. Es muss auch hervorgehoben werden, dass eine solche gründliche und systematische Erforschung der Osijeker deutschsprachigen Werbeanzeigen einen wertvollen Einblick in die Verflochtenheit und die gesellschaftliche Anteilnahme der verschiedenen ethnischen Gruppen und ihren Stellenwert in der damaligen Gesellschaft bieten würde. Ein solches Forschungsunternehmen würde dann auch dazu verhelfen, die bisherigen interdisziplinären Einblicke in diese Gegebenheiten auszuweiten und mögliche Forschungslücken zu füllen.

LITERATUR

- Brekalo, Miljenko; Lukić, Anamarija (2016): Oblikovanje jezičnog i nacionalnog identiteta grada Osijeka nakon „prevrata“ 1918. godine. In: Trischler, Renata (Hrsg.): Godišnjak njemačke zajednice. DG Jahrbuch. Zbornik radova 23. Znanstvenog skupa „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“. Osijek: Krešendo Osijek, Vol. 23, S. 29–39.
- Brinker, Klaus (2001): Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden (= Grundlagen der Germanistik 29), 5. durchgesehene und ergänzte Auflage, Berlin: Erich Schmidt.
- Crnković, Maja; Markač, Maja (2014): Elementi funkcionalnih stilova u suvremenim televizijskim reklamnim porukama. In: Hrvatistika : studentski jezikoslovni časopis, Vol. 7. No. 7., 2014, S. 129-149. <https://hrcak.srce.hr/134924> [Zugriff: 12.11.2021]
- Červenjak Kmoniček, Jelena (2016): Essekersko narječe u današnjim okvirima. In: Trischler, Renata (Hrsg.): Godišnjak njemačke zajednice. DG Jahrbuch. Zbor-

- nik radova 23. Znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu". Osijek: Krešendo Osijek, Vol. 23, S. 295–301.
- Fruk, Marina (1997): Njemačko novinstvo u Osijeku. In: Godišnjak njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch, Bd. 4, Osijek, S. 29–34.
- Fruk, Marina (1998): Počeci njemačkog novinstva u Osijeku. In: Godišnjak njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch, Bd. 5, S. 79–83.
- Fruk, Marina (2005): Das deutschsprachige Zeitungswesen in Kroatien. In: Riecke, Jörg et al. (Hrsg.): Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und kulturelle Tradition. Berlin: Weidler, S. 393–404.
- Geiger, Vladimir (1991): Nijemci u Hrvatskoj. In: Migracijske i etičke teme 7, 3–4, S. 319–334. <https://hrcak.srce.hr/127354> [Zugriff: 12.11.2021]
- Glušac, Maja (2013): Osječke novine nekada i sada. In: Analni Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku 29, S. 149–163. <https://hrcak.srce.hr/150022> [Zugriff: 12.11.2021]
- Memić, Nedad (2006): Konvergenzen am Rande. Deutsch als Prestigesprache in Südosteuropa um 1900 und 2000. <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/emerg/NMemic1.pdf> [Zugriff: 12.11.2021]
- Obad, Vlado (2007): Slavonische Presse. In: Obad, Vlado (Hrsg.): Regionalpresse Österreich-Ungarns und die urbane Kultur. Wien: Feldmann, S. 115–164.
- Perlina, Alexandra (2008): Werbeanzeigen als Textsorte: linguistische und literaturwissenschaftliche Untersuchungen am Material der Zeitschrift 'Cosmopolitan' 1987 bis 2007. Inauguraldissertation. Heidelberg: Fakultät der Ruprecht-Karls-Universität <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/8767/1/Werbeanz.pdf> [Zugriff: 12.11.2021]
- Petrović, Velimir (2002): Das Verb im Osijekern Deutsch. In: Gerner, Zsuzsanna et al. (Hrsg.): Gesprochene und geschriebene deutsche Stadtsprache in Südosteuropa und ihr Einfluss auf die regionalen deutschen Dialekte. Internationale Tagung in Pécs, 30.3. – 2.4.2000. Wien: Edition Praesens, S. 223–251.
- Petrović, Velimir (2011): Zur Wortbildung des Substantivs im Essekerischen. In: Glavacki Bernardi, Zrinjka (Hrsg.): Deutsch in Südost- und Mitteleuropa. Kommunikationsparadigmen im Wandel. Zagreb: FF Press, S. 35–44.
- Premrov, Emira (2015): Einfluss verbaler und nonverbaler Reize ausgewählter deutschsprachiger Fernsehwerbespots auf das Hervorrufen positiver und negativer Emotionen. *Jezikoslovlje* 16.2-3 S. 307-335. <https://hrcak.srce.hr/151437> [Zugriff: 12.11.2021]
- Udier, Sanda Lucija (2006): O jeziku reklama. In: Granić Jagoda (Hrsg.): Jezik i mediji – 1 jezik: više svjetov@. S. 711- 721. Zagreb und Split: Hrvatsko društvo za primjenjenu lingvistiku
- Žepić, Stanko (2002): Zur Geschichte der deutschen Sprache in Kroatien. In: Zagreber germanistische Beiträge 11, S. 209–227.

INTERNETQUELLEN

- [https://essekiana.eindigo.net/?sp=iiif.v.a&id=13823&tify=%22pages%22:\[7\],%22view%22:%22thumbnails%22}](https://essekiana.eindigo.net/?sp=iiif.v.a&id=13823&tify=%22pages%22:[7],%22view%22:%22thumbnails%22)
- [https://essekiana.eindigo.net/?sp=iiif.v.a&id=13825&tify=%22pages%22:\[761\],%22panX%22:0.499,%22panY%22:0.845,%22view%22:%22thumbnails%22,%22zoom%22:0.415}](https://essekiana.eindigo.net/?sp=iiif.v.a&id=13825&tify=%22pages%22:[761],%22panX%22:0.499,%22panY%22:0.845,%22view%22:%22thumbnails%22,%22zoom%22:0.415)
- [https://essekiana.eindigo.net/?sp=iiif.v.a&id=13825&tify=%22pages%22:\[792\],%22panX%22:0.638,%22panY%22:0.464,%22view%22:%22thumbnails%22,%22zoom%22:0.5}](https://essekiana.eindigo.net/?sp=iiif.v.a&id=13825&tify=%22pages%22:[792],%22panX%22:0.638,%22panY%22:0.464,%22view%22:%22thumbnails%22,%22zoom%22:0.5)
- [https://essekiana.eindigo.net/?sp=iiif.v.a&id=13825&tify=%22pages%22:\[952\],%22panX%22:0.607,%22panY%22:0.804,%22view%22:%22thumbnails%22,%22zoom%22:0.433}](https://essekiana.eindigo.net/?sp=iiif.v.a&id=13825&tify=%22pages%22:[952],%22panX%22:0.607,%22panY%22:0.804,%22view%22:%22thumbnails%22,%22zoom%22:0.433)
- <https://www.difmoe.eu/d/view/uuid:f8567add-cfbe-456b-8e11-9f47a2cdb568?page=uuid:3d91f4bf-0a9f-4016-af86-576d1efecaf0&fulltext=krabuljni>
- [https://essekiana.eindigo.net/?sp=iiif.v.a&id=13828&tify=%22pages%22:\[23\],%22view%22:%22thumbnails%22}](https://essekiana.eindigo.net/?sp=iiif.v.a&id=13828&tify=%22pages%22:[23],%22view%22:%22thumbnails%22)
- [https://essekiana.eindigo.net/?sp=iiif.v.a&id=13849&tify=%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22thumbnails%22}](https://essekiana.eindigo.net/?sp=iiif.v.a&id=13849&tify=%22pages%22:[5],%22view%22:%22thumbnails%22)
- <https://www.difmoe.eu/d/view/uuid:215cc0e1-8d85-4ba6-a947-e09211b4674b?page=uuid:83cd4157-d240-4af9-8283-cb627ea67d9f&fulltext=Bier>

O DVOJEZIČNIM OGLASIMA U OSJEČKIM NOVINAMA NA NJEMAČKOM JEZIKU *SLAVONISCHE PRESSE* KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA

U središtu pozornosti ovog rada dvojezični su oglasi u osječkim novinama *Slavonische Presse* na njemačkom jeziku s kraja 19. i početkom 20. stoljeća. Njemački se jezik u to vrijeme smatrao “prestižnim jezikom” viših društvenih slojeva u Osijeku, a preuzeo je i ulogu poveznice između različitih etničkih skupina. Uz *Esseker Lokalblatt und Landbote* i *Die Drau*, novine *Slavonische Presse* jedan su od najvažnijih listova na njemačkom jeziku u kojem su, između ostalog, objavljivani dvojezični oglasi. Oni su u ovoj pilot-studiji podvrgnuti kvalitativnoj analizi, koja je pokazala da dvojezični oglasi odražavaju tadašnji status njemačkoga jezika te omogućavaju zanimljive zaključke o društvenim, povijesnim i političkim okolnostima tog vremena u Osijeku.

Ključne riječi: *osječke novine na njemačkom jeziku, oglasi, tekstna analiza, posredovanje između jezika i kultura*

ON BILINGUAL ADVERTISEMENTS IN THE OSIJEK GERMAN-LANGUAGE NEWSPAPER *SLAVONISCHE PRESSE* IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

Abstract

This article examines the bilingual advertisements in the Osijek German-language newspaper *Slavonische Presse* in the late 19th and early 20th centuries. At that time, German was considered a “prestigious language” of the upper classes in the Osijek society, but it also assumed the role of a link between different ethnic groups. In addition to the newspapers *Esseker Lokalblatt und Landbote*, as well as *Die Drau*, the newspaper *Slavonische Presse* represents one of the most important German-language newspapers, in which, among others, bilingual advertisements were published. These texts have been examined qualitatively in the present pilot study, and it has been concluded that the bilingual advertisements reflect the status of the German language and thus offer interesting insights related to the social, historical and political conditions of the town of Osijek of that period.

Key words: *German-language newspapers in Osijek, advertisements, textual analysis, cultural mediation and mediation between languages*

Rijana JUSUFBEGOVIĆ

DEVERBALNI SUFIKSI -I, -GA, -GI U TURSKOM JEZIKU

KLJUČNE RIJEČI: *turski jezik, deverbalni sufiksi, tvorba riječi, vokalna harmonija*

U radu su predstavljeni sufiksi -I, -gA, -gI, koji spadaju među deverbalne sufikse u turskom jeziku. Turski jezik je aglutinativan jezik, te obiluje velikim brojem sufiksa kojima se izvode nove riječi. Derivatni sufiksi dijele se na osnovu toga na kakvu se osnovu/korijen riječi dodaju kako bi se izvela nova riječ. Sufiksi -I, -gA te -gI spadaju u grupu deverbalnih sufiksa. Sufiksi -I i -gI su četverovarijantni sufiksi, u skladu s vokalnom harmonijom u odnosu na osnovu, dok je sufiks -gA dvočlanredni sufiks i može imati oblike -ga i -ge, u skladu s vokalnom harmonijom. Navedeni sufiksi spadaju u kategoriju vrlo plodnih sufiksa, te se pomoću njih izvode riječi različitih značenja, što se u radu predstavlja kroz adekvatne primjere iz pisanih izvora, ali i razgovornog turskog jezika.

1. UVOD

Sufiksi -I, -gA te -gI spadaju u grupu deverbalnih sufiksa, četverovarijantni su sufiksi i vrlo frekventni u modernom turskom jeziku. Bez obzira na to što se nekada teško uočavaju u tekstu, pogrešan je utisak da se radi o sufiksima koji su arhaični, što će potvrditi i korpus koji smo obradili u radu.

2. DEVERBALNI SUFIKS -I (-I, -I, -U, -Ü)

Ovaj deverbalni sufiks je iznimno plodan, te je širok značenjski dijapazon novonastalih riječi koje se izvode njegovom upotrebom. Većina imenica koje su izvedene upotrebom ovog tvorbenog sufiksa označavaju rezultat neke glagolske radnje, dok neke imaju apstraktno značenje. Među imenice koje nastaju kao rezultat glagolske radnje mogu se nabrojati i sljedeće – vrlo frekventne – lekseme:

a) **Soru – pitanje**

sor (fiil kökü/ gl. osnova) + -u (fiilden isim yapım eki) > soru
Imenica je nastala od osnove glagola sormak – pitati – i sufiksa -u.

b) **Anı – sjećanje, uspomena**

an (fiil kökü/ gl. osnova) + -ı (fiilden isim yapım eki) > ani
Glagol *anmak*, iz kojeg je izvedena ova imenica, ima primarno značenje *spomenuti, zvati*, ali ima i drugo u drugo značenje – *prisjećati se*. Prisjećanje za koje se u svakodnevnom turskom jeziku upotrebljava ovaj glagol najčešće ima komemorativni oblik. Iz iste glagolske osnove izvodi se i imenica *anma – komemoracija*, ali i riječ *anıt – spomenik*, koja je izvedena deverbalnim sufiksom -it, koji spada u kategoriju manje produktivnih deverbalnih sufiksa.

c) **Çağrı – poziv**

Çağır (fiil kökü/ gl. osnova) + -ı (fiilden isim yapım eki) > çağrı
Imenica je nastala od osnove glagola *çağırmak* – zvati/pozvati – i sufiksa -ı.

d) **Buyuru – naredba**

buyur (fiil kökü/ gl. osnova) + -u (fiilden isim yapım eki) > buyuru
Imenica je nastala od osnove glagola *buyurmak* – naređiti – i sufiksa -u.

e) **Sayı – broj**

say (fiil kökü/ gl. osnova) + -ı (fiilden isim yapım eki) > sayı
Imenica je nastala od osnove glagola *saymak* – brojati – i sufiksa -ı.

f) **Ölü – mrtvac**

öl (fiil kökü/ gl. osnova) + -ü (fiilden isim yapım eki) > ölü
Imenica je nastala od osnove glagola *ölmek* – umrijeti – i sufiksa -ü.

Poznatiji primjeri apstraktnih imenica koje su izvedene uz pomoć navedenog deverbalnog sufiksa jesu imenice koje služe za označavanje strana svijeta.

To su imenice: *Doğu (istok) i Battı (zapad)*.

a) **Doğu – istok**

doğ (fiil kökü/ gl. osnova) + -u (fiilden isim yapım eki) > Doğu
Imenica je nastala od osnove glagola *doğmak* – roditi se, pojaviti, nastati – i sufiksa -u.

b) **Battı – zapad**

bat (fiil kökü/ gl. osnova) + -ı (fiilden isim yapım eki) > Batı

Imenica je nastala od osnove glagola *batmak* – potonuti, iščeznuti – i sufiksa -i.

Imenica *Bati*, izvedena na ovaj način, služi kao osnova za izvođenje mnogobrojnih imenica, pridjeva i glagola drugim tvorbenim sufiksima. To se jasno može vidjeti u sljedećim primjerima:

- ***batlı*** – zapadni, zapadnjački orientisan (*bat-i-li*)
- ***batılılaşma*** – evropeizacija/ pozapadnjačenje (*bat-i-li-laş-ma*)
- ***batılılaşmak*** – evropeizirati se/ prihvati zapadne ideale (*bat-i-li-laş-mak*)

U navedenim primjerima jasno se može uočiti široki dijapazon mogućnosti za izvođenje novih riječi koji je dobiven dodavanjem denominarnog četverovarijantnog sufiksa -II (-li, -li, -lu, -lü) na imenicu *bati* izvedenu pomoću deverbalnog četverovarijantnog sufiksa -I (-i, -i, -u, -ü). Sufiks -II može se nazivati relacijskim ili asocijativnim sufiksom koji je iznimno produktivan sufiks za izvođenje novih riječi. On se u standardnom savremenom turskom jeziku karakterizira kao pridjevski sufiks, odnosno sufiks kojim se iz imenica izvode pridjevi (Bağrıaçık 2019: 119).

Od iste glagolske osnove nastala je i riječ *batım* – zalazak, tako što se na osnovu dodao deverbalni sufiks -im. Riječ *batım* najčešće se koristi u sintagmi *güneş batımı*, te ima značenje *zalazak sunca*.

Među apstraktnim imenicama koje su naizgled izvedene na isti način nalazi se i imenica *korku – strah*. Imenica je nastala od osnove glagola *korkmak* – bojati se, plašiti se – i sufiksa -u. Međutim, prema turskoj gramatici Muharrema Ergina (2009: 192), izvorni oblik nastanka ove riječi u staroturskom jeziku bio je sljedeći: osnova *kork* + sufiks -gu. Po njemu, došlo je do ispadanja suglasnika. O mijenjanju sufiksa govori i Ferdi Güzel (2018: 114), koji navodi listu od 140 derivacijskih sufiksa kojima su se izvodile mnogobrojne riječi, od kojih se neke upotrebljavaju i u savremenom turskom jeziku, iako sufiksi kojima su te riječi izvedene u morfologiji savremenog turskog jezika više nisu prepoznati u svom izvornom obliku.

3. DEVERBALNI SUFIKS -GA (-GA, -GE)

Deverbalni sufiks -gA spada u grupu dvovarijantnih sufiksa te može imati oblike -ga, -ge, u skladu s vokalnom harmonijom u odnosu na glagolsku osnovu na koju se dodaje. Iako se danas u riječima u svakodnevnoj upotrebi najčešće nalazi u ta dva oblika, ovaj sufiks imao je i oblike -ka i -ke. On nije plodan u modernom turskom jeziku uslijed povijesnih okolnosti razvoja jezika,

kao što je to slučaj sa sufiksom -I (-ı, -i, -u, -ü) i -gI (-gı, -gi, -gu, -gü), a imenice koje nastaju njegovom upotreboru mogu se podijeliti u dvije kategorije:

- a) imenice koje označavaju objekat ili rezultat neke radnje;
- b) imenice koje označavaju predmete ili oruđe.

Među imenice koje označavaju objekt ili rezultat neke radnje, a izvedene su ovim sufiksom, mogu se izdvojiti sljedeće:

- a) **Dizge – sistem (filozofski), pravac, škola, doktrina**
diz (fiil kökü/ gl. osnova) + -ge (fiilden isim yapım eki) > dizge
Imenica je nastala od osnove glagola *dizmek* – nanizati, postrojiti – i sufiksa -ge.
- b) **Dalga – talas, ali i rasijanost, odsutnost**
dal (fiil kökü/ gl. osnova) + -ga (fiilden isim yapım eki) > dalga
Imenica je nastala od osnove glagola *dalmak* – uroniti, zagnjuriti se, udubiti se, onesvijestiti se – i sufiksa -ge.
- c) **Bölge – oblast**
böl (fiil kökü/ gl. osnova) + -ge (fiilden isim yapım eki) > bölge
Imenica je nastala od osnove glagola *bölmek* – odvajati, podijeliti – i sufiksa -ge.

Među imenicama koje označavaju oruđe ili predmete, a izvedene su ovim sufiksom možemo izdvojiti i sljedeće:

- a) **Süpürge – metla, četka za ribanje**
süpür (fiil kökü/ gl. osnova) + -ge (fiilden isim yapım eki) > süpürge
Imenica je nastala od osnove glagola *süpürmek* – počistiti, pomesti – i sufiksa -ge.
- b) **Gösterge – znak, oznaka, indikator, pokazatelj**
göster (fiil kökü) + -ge (fiilden isim yapım eki) > gösterge
Imenica je nastala od osnove glagola *göstermek* – pokazati – i sufiksa -ge.

Među imenice koje su izvedene na ovaj način mogu se ubrojati i sljedeće imenice: *sömiürge* (kolonija), *yonga* (strugotina), *bilge* (mudrost) itd. Prema gramatici Muharrema Ergina, u staroturskom jeziku ovaj tvorbeni sufiks bio je mnogo frekventniji nego danas.¹

1 Op. cit. str. 189.

3. DEVERBALNI SUFIKS -GI (-GI, -GI, -GU, -GÜ)

Deverbalni sufiks -gi spada u kategoriju vrlo plodnih deverbalnih sufiksa. Pored toga što ovaj sufiks ima oblike -gi, -gi, -gu, -gü, u skladu s vokalnom harmonijom, on može imati i oblike -ki, -ki, -ku, -kü, tj. ukoliko glagolska osnova završava na neki od konsonanata *f, p, ş, ç, k, h, s, t*, onda dolazi do jednačenja suglasnika po zvučnosti.

Uprkos njegovoj slojevitosti i širokom dijapazonu značenja koji pokrivaju riječi koje se izvode upotrebom ovog sufiksa, sve se imenice prema značenju mogu podijeliti u 3 različite kategorije:

- a) imenice koje označavaju objekat radnje ili rezultat radnje;
- b) imenice koje označavaju apstraktne pojmove, najčešće emocije;
- c) imenice koje označavaju oruđe ili predmete.

Među imenice koje označavaju objekat ili rezultat glagolske radnje mogu se nabrojati sljedeće:

a) *Cizgi – linija, crta*

çiz (fiil kökü/ gl. osnova) + -gi (fiilden isim yapım eki) > çizgi

Imenica je nastala od osnove glagola *çizmek* – crtati – i sufiksa -gi.

b) *Görüngü – filozofski fenomen, pojava*

görün (fiil kökü/ gl. osnova) + -gü (fiilden isim yapım eki) > görüngü

Imenica je nastala od osnove glagola *görünmek* (görünmek je ujedno i refleksivni oblik glagola *görmek* – vidjeti) – pokazati se, pojaviti se – i sufiksa -gü.

c) *Vergi – porez*

ver (fiil kökü/ gl. osnova) + -gi (fiilden isim yapım eki) > vergi

Imenica je nastala od osnove glagola *vermek* – *dati* – i sufiksa -gi.

d) *Baskı – štampa, izdanje, tiraž*

bas (fiil kökü/ gl. osnova) + -ki (fiilden isim yapım eki) > baskı.

Imenica je nastala od osnove glagola *basmak* – štampati – i sufiksa -ki.

e) *Sergi – izložba*

ser (fiil kökü/ gl. osnova) + -gi (fiilden isim yapım eki) > sergi

Imenica je nastala od osnove glagola *sermek* – prostirati, širiti – i sufiksa -gi.

Među primjere imenica koje označavaju apstraktne pojmove, a izvedene su upotrebom ovog sufiksa, mogu se ubrojati sljedeće:

a) **Duygu – osjećanje, osjećaj, utisak**

duy (fiil kökü/ gl. osnova) + -gu (fiilden isim yapım eki) > *duygu*
Imenica je nastala od osnove glagola *duymak* – osjetiti, čuti – i sufiksa -gu.

Iz riječi *duygu*, koja je izvedena uz pomoć sufiksa -gu dodavanjem tvorbenog sufiksa -LI (l1, li, lu, lü) ili njegovog oponenta -SIZ (s1z, siz, suz, süz), kojima se iz imenica tvore pridjevi, mogu se izvesti sljedeći pridjevi: *duygulu* i *duygusuz*. Ovi pridjevi imaju suprotna značenja: ***duygulu*** (duy-gu-lu) – osjetljiv, senzibilan, pažljiv; ***duygusuz*** (duy-gu-suz) – neosjetljiv, ravnodušan, bezosjećajan. Na ovako nastale pridjeve ponovo se može dodati tvorbeni sufiks -LIK (-lik, -lik, -luk, -lük) kojim se iz imenica i pridjeva izvode nove imenice. Na taj način nastaju nove imenice: ***duyululuk*** (duy-gu-lu-luk) – osjetljivost, senzibilnost, osjećajnost; ***duygusuzluk*** (duy-gu-suz-luk) – ravnodušnost, bezosjećajnost.

b) **Sevgi – ljubav**

sev (fiil kökü/ gl. osnova) + -gi (fiilden isim yapım eki) > *sevgi*
Imenica je nastala od osnove glagola *sevmek* – voljeti – i sufiksa -gi. Poput imenice *duygu* – i iz imenice *sevgi*, koja je izvedena uz pomoć sufiksa -gi dodavanjem tvorbenog sufiksa -LI (-li, -li, -lu, -lü) ili njegovog oponenta -SIZ (-s1z, -siz, -suz, -süz) kojim se iz imenica tvore pridjevi, mogu se izvesti sljedeći pridjevi, npr.: ***sevgili*** (sevgi-li) – drag, mio, voljen. Ovaj pridjev koristi se najčešće prilikom oslovljavanja bliskih i voljenih osoba, te ima značenje voljeni/voljena, dragi/draga. Ovakvo oslovljavanje se u pragmatici smatra strategijom pozitivne učitivosti, te služi za uspostavljanje dodatne bliskosti i solidarnosti između sagovornika. Uz upotrebu sufiksa -siz dobija se suprotno značenje: ***sevgisiz*** (sev-gi-siz) – bez ljubavi, nemio. Dodavanje dodatnih nastavaka obogaćuje semantičko polje navedene lekseme.

Među imenice koje označavaju oruđe ili predmete mogu se ubrojati sljedeće:

a) **Sargı – zavoj**

sar (fiil kökü/ gl. osnova) + -g1 (fiilden isim yapım eki) > *sargı*
Imenica je nastala od osnove glagola *sarmak* – zavijati, umotati – i sufiksa -g1.

b) **Çalğı – instrument**

çal (fiil kökü/ gl. osnova) + *-gı* (fiilden isim yapım eki) > çalğı
 Imenica je nastala od osnove glagola *çalmak* – svirati instrument – i sufiksa *-gı*.

c) *Askı – vješalica, kuka*

as (fiil kökü/ gl. osnova) + *-gı/-kı* (fiilden isim yapım eki) > askı
 Imenica je nastala od osnove glagola *asmak* – objesiti – i sufiksa *-gı/-kı*.

Pored svog primarnog značenja *askı* – vješalica, ova imenica ima i značenja – oglas, privjesak, luster, u skladu s kontekstom u kojem je upotrijebljena.

Također, iz riječi *askı*, koja je izvedena sufiksom *-kı*, dodavanjem tvorbenog sufiksa *-lı* može se izvesti pridjev *askılı* (as-kı-lı) – viseći, sa kukom.

Među imenice koje su izvedene na ovaj način ubrajaju se i sljedeće imenice: *bulgu* (nalaz), *görgü* (opažanje, viđenje, iskustvo), *içki* (piće), *dergi* (časopis), *ilgi* (veza, odnos, pažnja), *burgu* (burgija, svrdlo), *saygı* (poštovanje), *bilgi* (informacija), *kurgu* (fikcija) itd. Dodavanjem dodatnih nastavaka na spomenuti tip nastavaka u turskom jeziku dobijaju se nove lekseme koje turski jezik obogaćuju novim pojmovnim sadržajima i relacijama. S obzirom na to da je, prema gramatici Muharrema Ergina, u staroturskom jeziku ovaj tvorbeni sufiks imao samo oblike *-gu* i *-gü*, može se uočiti stalna potreba da se sufiksacijom širi leksička raznolikost turskog jezika, ali i kategorizacija prema određenim semantičkim ograničenjima koje sa sobom nosi određena vrsta sufiksa (Ibid., 189). To je posebno razvijeno kod aglutinativnih jezika kakav je turski jezik.

ZAKLJUČAK

Sufiksi *-I*, *-gA*, *-gI* u svim svojim varijantama u skladu s vokalnom harmonijom zauzimaju značajno mjesto među deverbalnim tvorbenim sufiksima u turskom jeziku. Imenice koje su izvedene upotreboom sufiksa *-I* i *-gI* u turskom su standardnom jeziku, ali i u svakodnevnoj komunikaciji, zastupljenije od imenica izvedenih sufiksom *-ga/-ge*. S druge strane, prema mišljenju Muharrema Ergina, sufiks *-ga/-ge* bio je vrlo frekventan u staroturskom jeziku; međutim, vremenom ga zamjenjuju slični deverbalni sufiksi. Također, spomenuti autor ističe i da je sufiks *-gI* u svom izvornom obliku imao samo varijante *-gu* i *-gü*. U suštini, bez obzira na gramatičare koji u opisu derivacije u turskom jeziku daju usputne bilješke o oblicima koje oni nazivaju nastavcima

iz staroturskog jezika, treba imati na umu da se zapravo tu ne radi samo o oblicima koji su nekada postojali u nekom ranijem obliku turskog jezika, nego zapravo o oblicima i varijantama nastavaka koji se i danas sreću u različitim turkijskim jezicima u toj formi, u ovisnosti o tome da li se radi o zapadnim ili istočnim turkijskim jezicima. No, semantika nastavaka jeste izvorna i ne mijenja se značajno u njima, izuzev u leksemama koje su se oblikovale u različitom kulturološkom ili povijesnom okruženju.

IZVORI

http://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2019/05/3_Ferdi-G%C3%BCzel_2018-I.pdf

https://www.turkedebiyati.org/Dersnotlari/yapim_ekleri.html

<http://turkdili.gen.tr/yap-m-ekleri.html>

LITERATURA

Čaušević, Ekrem (1996), *Gramatika suvremenog turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb

Güzel, Ferdi (2018), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Yapım Ekleri -I: Yazı Dilinde Bulunmayan Yapım Ekleri”, u: *Türk dili araştırmaları yllığı 66*, Ankara, str. 73–114.

Ergin, Muharrem (2009), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım, İstanbul

Metin Bağrıaçık, Aslı Göksel, Angela Ralli (2019), “Two Turkish Suffixes in Phrasal Constraints Against Phrasal Bases” u: Angela Ralli, ur., *The Morphology of Asia Minor Greek*, Brill, Leiden, str. 116–147.

DEVERBAL SUFFIXES -I, -GA, -GI IN TURKISH

Abstract

This paper analyses examples of Turkish nouns and adjectives derived from verbs by using different denominational suffixes, such as suffixes (-li, -li, -lu, -lü) and (-sız, -siz, -suz, -süz), on nouns previously derived by deverbal suffixes -I (-ı, -i, u, ü), -gA (-ga, -ge) and -gI (-ı, - and, u, ü). It illuminates the wide range of possibilities of deriving new words that characterizes Turkish as an agglutinative language. Suffixation is imposed as a special kind of conceptualization of reality through the addition of a certain type of suffixes even to words whose meaning is formed by some other type of suffixes. Although his paper deals with suffixes that, according to modern Turkish grammarians, were also present in the early stages of Turkish literacy, it points out that the possibility of suffixal conceptualization, as a feature of Turkish and similar agglutinative languages, makes even old suffixes quite productive in modern language, including spoken Turkish language in the Republic of Turkey.

Key words: *Turkish language, deverbal suffixes, word formation, vowel harmony*

Merisa ĐIDO

STARI TEKSTOVI U NOVOM RUHU: ZNAČAJ I FUNKCIJA KNJIŽEVNIH PRIJEVODA S PERZIJSKOG JEZIKA U BOSANSKOHERCEGOVAČKOJ PERIODICI

KLJUČNE RIJEČI: *književni prijevod, teorija prevođenja, perzijski jezik, bosanskohercegovačka periodika, prijevod i kultura, funkcija prijevoda*

Ovaj rad nudi analizu značaja i funkcije književnih prijevoda s perzijskog na bosanski jezik u časopisima *Nada*, *Bošnjak*, *Behar*, *Biser* i *Gajret*. Cilj je utvrditi način na koji su ti prijevodi predstavljeni i status koji su imali u ciljnoj kulturi, a s obzirom na historijski i kulturni kontekst u vrijeme njihovog pojavljivanja u domaćoj periodici. Prvi književni prijevodi perzijskih tekstova u bosanskohercegovačkoj periodici počinju se pojavljivati otvaranjem domaćeg stanovništva evropskim kulturnim tokovima u drugoj polovini XIX stoljeća. Pritom treba imati na umu da prevođeni književni tekstovi i autori nisu bili novi domaćim čitaocima, niti su značili njihov prvi susret s ciljnom kulturom. Upravo je promjena kulturnog obrasca dovela do sasvim nove recepcije tih tekstova. Oni su uz osnovnu namjenu da zabave i obrazuju čitatelja podrazumijevali i održavanje veze s tradicijom koja se oslanjala na orijentalnoislamsku kulturu, ali i težnju pojedinih prevodilaca da se određene književne forme iz perzijske književnosti preuzmu i pronađu svoje mjesto u procesu nastajanja moderne bosanskohercegovačke književnosti. Promjena kulturnog obrasca rezultirala je i time da su prevodioci u izboru i interpretaciji pojedinih perzijskih klasika u ciljnoj kulturi, kao što su Hafiz Širazi i Omer Hajjam, bili pod snažnim utjecajem zapadnog čitanja istočnih autora. U odnosu na prijevode s drugih jezika, prijevodi s perzijskog zauzimaju sekundarno mjesto u ciljnoj kulturi i podrazumijevaju podomaćivanje izvornika, odnosno prilagođavanje ciljnoj kulturi i stranom čitatelju. Prevodioci su u prijevodnom procesu bili fokusirani na formu i tečan stil izbjegavajući strane riječi i izraze. Sadržaj izvornog teksta pritom nije bio zanemaren, nego radije prilagođen znanju i normama čitatelja prijevoda.

1. UVOD

Dolaskom Osmanlija na prostor Bosne i Hercegovine u XV stoljeću i usvajanjem novih kulturnih obrazaca, lokalni kulturni kontekst obogaćen je i klasičnim perzijskim književnim tekstovima. Obrazovana elita u to vrijeme uz arapski i turski, obično je znala i perzijski jezik, koji je uživao privilegovani status jezika lijepe književnosti i sufijskog naslijeđa. Ipak, tek se promjenom kulturnog obrasca i dolaskom austrougarske vlasti na prostore Bosne i Hercegovine u drugoj polovini XIX stoljeća počinju pojavljivati prvi štampani književni prijevodi perzijskih tekstova. Njihovo objavljivanje u domaćim časopisima bilo je uvjetovano novim društvenim i kulturnim prilikama, koje su rezultirale težnjama, prvenstveno Bošnjaka, za novim kulturnim i prosvjetnim potrebama i životom u zapadnoevropskom duhu.

Ovaj članak nudi pregled književnih prijevoda s perzijskog na bosanski jezik zastupljenih u časopisima *Nada*, *Bošnjak*, *Behar*, *Biser* i *Gajret* u periodu od 1891. do 1928. godine. Analizirat ćemo prevedene tekstove i njihov odnos prema izvorniku – na koji su način ti prijevodi predstavljeni i kakav su status imali u ciljnoj kulturi, a s obzirom na historijski i kulturni kontekst u vrijeme njihovog pojavljivanja u bosanskohercegovačkoj periodici. Cilj nije analiza ekvivalencije izvornog i ciljnog teksta, već će ovaj rad slijediti deskriptivni pristup prevodenju, čiji je glavni zagovornik Gideon Toury (Toury 1995) i usredsrediti se na istraživanje značaja i funkcije prijevoda u cilnjom jeziku i kulturi.

Budući da se ovaj rad fokusira i na utvrđivanje svrhe prevodenih i objavljivanih književnih prijevoda s perzijskog na bosanski jezik u bosanskohercegovačkoj periodici, koristit ćemo se i funkcionalnim pristupom prevodenju, u teorijama prevodenja poznatijim kao teorija skoposa.

2. KULTURNI KONTEKST AUSTROUGARSKOG PERIODA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prijevodi su usko vezani za ciljnu kulturu, te bi ih stoga trebalo definirati i proučavati upravo u odnosu na ciljni jezik. Prevodenje i prijevodi redovno uzrokuju promjene u ciljnoj kulturi. U tom smislu položaj i funkcija teksta, uključujući tekstove koji se smatraju prijevodima, određeni su prvenstveno faktorima koji potječu iz ciljne kulture (prema Pavlović 2015: 121). Prijevodi tako mogu biti korišteni u brojne svrhe, od širenja vlastitog utjecaja i kolonizacije drugih, a s druge strane, mogu postati i sredstvo otpora protiv kolonizacije (Malczak 2020: 4).

Ipak, kada je riječ o prijevodima s perzijskog jezika, koji su predmet ovog rada, ne možemo tvrditi da su eksplicitno nastajali iz nekog od spomenutih razloga. Istina je da se književni prijevodi s perzijskog jezika počinju javljati u vrijeme značajnih kulturnoških promjena u Bosni i Hercegovini, ali je njihova funkcija bila drugačija.

Dolazak Bosne i Hercegovine pod austrougarsku vlast 1878. godine rezultirao je značajnim društvenim i kulturnim promjenama. Domaće stanovništvo, u prvom redu Bošnjaci, nakratko su ostali dezorientirani odlaskom Osmanlija, čije su kulturne tekovine prihvatali i njegovali stoljećima. Međutim, vrlo su se brzo počele promovirati i širiti ideje o školovanju Bošnjaka u evropskom duhu kako bi moglići u korak s evropskim kulturnim tokovima, ali obrazovani zadržati svoju posebnost (v. Nametak 1998: 421). Društвom sve više dominiraju novi stavovi i težnje, obilježeni širim evropskim horizontima, naročito posredstvom književnoga rada. Zanimljiv dio tog kulturnog mozaika bili su i književni časopisi.

Pokretanje časopisā i kulturno-prosvjetnih društava pod austrougarskom vlašću s jedne je strane imalo cilj razvijati i jačati nacionalno osjećanje domaćeg stanovništva, pa su u tom kontekstu bošnjački kulturni pravaci, koji su direktno učestvovali u formiranju i radu domaćih časopisa, a i sami su bili književnici, nastojali promovirati neophodnost očuvanja tradicionalnih vrijednosti i sadržaja. Književna djela na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, koja su od XV stoljeća prisutna u lokalnom kontekstu Bosne, sada se počinju prevoditi i štampati u domaćoj periodici.

S druge strane, kroz domaću periodiku također se promovirala i ideja o neophodnosti nadogradnje bosanskohercegovačkog društva otvaranjem prema bogatstvu zapadnoevropske kulture. Intenzivniji kontakti cjelokupne bosanskohercegovačke javnosti s evropskom književnošću, koji su se odvijali putem književnih prijevoda i prikaza u domaćim listovima, bili su veoma bitni za dalji razvoj bosanskohercegovačke književnosti i kulture uopće, a imali su dvojako značenje: kreiranje kruga obrazovanih čitalaca i stvaranje nove generacije bosanskohercegovačkih pisaca, koji su se postepeno udaljavali od utjecaja nacionalne ideologije, stvarajući tako preduvjete za nastanak i razvoj bosanskohercegovačke moderne književnosti (v. Đonlagić 2012/2013: 15). U tom kontekstu treba posmatrati i prijevode s perzijskog jezika; oni nisu bili brojni kao prijevodi s turskog ili arapskog, ali su svejedno značajni u tom smislu.

3. KNJIŽEVNI PRIJEVODI S PERZIJSKOG NA BOSANSKI JEZIK U BOSANSKOHERCEGOVAČKOJ PERIODICI

3.1. Časopis *Nada*

Najraniji književni prijevodi s perzijskog na bosanski jezik u domaćoj periodici zabilježeni su u časopisu *Nada*. Godine 1895. objavljeni su prijevodi mudrih izreka i sentenci nekoliko autora pod naslovom “Niz istočnog biserja”. Prijevode je priredio Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (1895: 22). U tom se tekstu, između ostalog, navodi i jedna rečenica izvjesnog šejha Gjurgjanija. Prevodilac osim imena autora teksta ne daje druge podatke o originalu.

Iste godine štampani su prijevodi Safvet-bega Bašagića pod njegovim najčešće korištenim pseudonimom Mirza Safvet. Bašagić je prijevode objavljivao pod naslovom “Istočni parnas”. Ispod naslova pjesme “Junački ponos” navodi se i da je autor perzijskog teksta sultana Selima Javuz I (1895: 332). Prevodilac u fusnotama čitaocima daje pojašnjenja pojedinih termina i geografskih naziva. Bolju recepciju i veći značaj od prethodnog ima Bašagićev izbor prijevodā “Iz Hafiza”. Posrijedi su prijevodi pjesama klasičnog perzijskog liričara Hafiza Širazija. Pjesme su odvojene rimskim brojevima IX, X, XI i XII i svaka ima po četiri strofe od po četiri reda. Prijevodi pjesama istog autora pod istim naslovom, označeni rimskim brojevima od I do VIII objavljeni su 1893. godine u zagrebačkoj Prosvjeti (1895: 332–333). Godine 1896. Bašagić je nastavio objavljivati “Istočni parnas”, u kojem su prijevodi poezije vladara i careva. Potom je objavio i prijevod pjesme “Ulomci” podijeljene na dvanaest dijelova koji su označeni rimskim brojevima, a svaki dio u prosjeku ima po tri strofe. Autor izvornika na perzijskom jeziku jeste Ibni Jemin, uz čije ime Bašagić u napomeni navodi kratku biografiju predstavljajući ga kao filozofa i pjesnika poslanica. Također spominje i karakteristike Ibni Jeminovog rada (Bašagić 1896: 128–129; 283–286).

Bašagić je potom objavio i niz novih prijevoda Hafizove poezije pod naslovom “Istočni parnas, pjesme Hafizove” (1897: 446–447). Prevodilac i ovo-ga puta kao napomenu navodi tumačenja pojedinih dijelova teksta izvornika.

Inače je Bašagić svojim prijevodima Hafizove poezije, uz još nekoliko domaćih prevodilaca, ovog perzijskog klasika predstavljao kao profanog liričara i vječitog oponenta islamskim propisima i vjerskim licima. Vrlo je moguće da je takav stav izgradio pod utjecajem zapadnoevropskih poimanja i ocjena o djelu Hafiza Širazija. Bašagić je u periodu od 1895. do 1899. godine boravio u Beču, gdje je uspješno završio studij orijentalnih jezika i

istorije. Kao poznavalac nekoliko evropskih jezika bio je direktno izložen tadašnjim prijevodima i recepciji Hafizove poezije, ali i poezije Omara Hajjama – majstora perzijske rubaije. Uz sve to evidentna je i neosporna Bašagićeva naklonost prema poeziji perzijskih klasika. On je rastao i obrazovao se na osmanskoj tradiciji, za koju su perzijski jezik i književnost bili usko vezani.

Među Bašagićevim prijevodima “naših pjesnika na istočnom parnasu” bilježimo i nekoliko stihova lokalnog bošnjačkog pjesnika iz XVI stoljeća, Hasana Zijajije Mostarca (Bašagić 1899: 10). Iste je godine objavljena i Ibni Jeminova pjesma od jedanaest strofa pod naslovom “Svijet”, također u Bašagićevom prijevodu (1899: 91).

3.2. Časopis *Bošnjak*

Prijevode s perzijskog jezika nalazimo u prvom, sedmom, sedamnaestom i osamnaestom broju časopisa *Bošnjak* iz 1891. godine. Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak je objavio “Iskrice iz Istočnog blaga”, među kojima se nalaze prijevodi arapskih, turskih i perzijskih poslovica i mudrih rečenica (1891: 2). Sam prevodilac nije precizirao s kojeg je jezika svaka od spomenutih mudrosti prevedena. U sedmом broju *Bošnjaka* objavljen je Bašagićev prijevod kratkog teksta sultana Selima Javuza pod naslovom “Junački ponos” (1891: 1). U rubrici “Naši novi pjesnici” Bašagić je pod inicijalima S. M. objavio prijevod pjesme “Ardišir” ne navodeći podatke o autoru (1891: 3–4). U osamnaestom broju ovog časopisa u rubrici pod naslovom “Ugredne bilješke” objavljen je niz kratkih priča, pri čemu se ne navodi ime autora teksta. Druga priča pod naslovom “Čudnovat zaključak” počinje jednom perzijskom poslovicom (1891: 1). Autor teksta pored prijevoda latinicom naveo je i originalni perzijski tekst: “Her čez galtân galtan be čori hiš mireved”, a u prijevodu: “Što se valja u svoju će rupu stići.”¹

3.3. Časopis *Behar*

Iz časopisa *Behar* bilježimo Bašagićeve prijevode te prijevode Muhameda Seida Serdarevića. U desetom, jedanaestom i dvanaestom broju iz 1905/1906. godine štampan je Serdarevićev autorski rad o “Muslihudinu šejhu Sadiji”. Značajan dio tog rada sadrži prijevode poezije Sadija Širazija, glasovitog perzijskog klasika iz XIII stoljeća, ali i stihove nekih drugih perzijskih klasika (1905/1906: 150). U okviru spomenutog teksta Serdarević najčešće

1 U ovom i ostalim primjerima transkripcije perzijskog jezika u časopisima koji su predmet ovog rada zastupljena je fonetska transkripcija, onakva kako su je tadašnji autori vidjeli.

navodi primjere Sadijevih stihova prevedene na bosanski jezik ne upućujući na izvornik, osim u primjeru jednog stiha, za koji kaže da je iz *Dulistana*, a kojim završava tekst u ovome broju lista (1905/1906: 151). I u drugom nastavku rada autor u jednom primjeru, osim prijevoda, spominje i izvorni tekst isписан latinicom (1905/1906: 168). Zadnji nastavak ovog teksta izašao je u dvanaestom broju *Behara* (1905/1906: 183–185). Ovi prijevodi i studija samo su nastavak višestoljetnog prisustva Sadijevih djela na prostoru osmanskoga Balkana, gdje je njegov *Dulistan* zauzimao važno mjesto u obrazovnom sistemu.

U *Beharu* je štampan i Bašagićev “Istočni parnas”, koji sadrži prijevod jedne Hafizove rubaije naslovljene prema početnim riječima prijevoda “Nije vrijedna”. Uz ovaj prijevod, nalaze se i dvije strofe Hajjamove poezije, kao i prijevod jednog stiha sultana Tugrila Selčukovića i tri strofe pjesme sultana M. Selčukovića (1900/1901: 110). O izvornom tekstu prijevoda u sva tri slučaja nema nikakvih podataka, niti podataka o sultanu M. Selčukoviću i Togrulu Seldžukoviću kao pjesniku, kao ni o Hafizu ni o Hajjamu. U Bašagićevom prijevodu publikovana je i “Alkemija” pod inicijalima M. S., a koju je u originalu ispjевao Ibni Jemin Ferjumendi (1900/1901: 380). U tekstu “Sto i jedan hadisi šerif” nalazimo Bašagićev prijevod jednog stiha iz Hafizovog *Divana* (1903/1904: 147). U desetom broju iste godine izašao je nastavak spomenutog teksta u kojem se nalazi Bašagićev prijevod stihova Ibni Jemina Ferjumendija. Bašagić je također autor prijevoda Ibni Jeminove pjesme “Svijet” (1905/1906: 5). Osim imena autora izvornika, čitalac je uskraćen za druge podatke o autoru i originalu.

3.4. Časopis *Gajret*

U časopisu *Gajret* zabilježen je najveći broj književnih prijevodā s perzijskog na bosanski jezik. Pored Bašagićevih prijevoda, pojavljuju se i prijevodi nekoliko novih prevodilaca. Tako je zabilježen izbor prijevodā M. Š. Sarajlića pod naslovom “Ljubljenom biću” Sadija Širazija (1911: 201). Prevodilac osim Sadijevog imena ne navodi druge podatke o izvorniku.

Prijevod tri strofe Hafizove poezije pod naslovom “Iz perzijske lirike” za ovaj časopis priredio je Fehim Bajraktarević pod pseudonimom Fehim Nedžati (1913: 171). Naredni prijevod nekog književnog teksta s perzijskog jezika u ovom časopisu jeste Bašagićev prijevod tri strofe “Hajjamovih rubaija” (1921: 5–6). Prevodilac u fusnoti daje nekoliko podataka o Hajjamovom životu, kao i pojašnjenje o pjesničkoj formi rubaiji (1921: 6). U časopisu *Gajret* zabilježili smo i prijevod nekoliko perzijskih epigrama. Tekst je priredio Sulejman Mursel ne upućujući na podatke o izvorniku (1924: 228).

Safvet-beg Bašagić u nekoliko je nastavaka objavio autorski rad o Hafizu. Rad je štampan pod naslovom “Hafiz – njegov život i djelo” (1925: 65–67, 82–83, 100–102, 114–115). Na jednom mjestu Bašagić uz prijevod navodi i izvorni tekst na perzijskom jeziku (1925: 66). U nekim dijelovima rada tokom prijevoda u fusnoti daje pojašnjenja manje poznatih riječi i termina. Precizne podatke o samom izvorniku poezije koju je prevodio Bašagić nije naveo. U sklopu ovog autorskog rada Bašagić je objavio i prijevod pjesme koju je naslovio kao “Pjesma krčmarici”. Ovoga puta pojašnjava da je prevedeni tekst dio “glasovite kaside, koju Perzijanci uvelike slave radi originalnih misli i visoke pjesničke dikcije”. Bašagić priznaje da je mnoge stihove iz spomenute kaside izostavio, zato što “u prevodu duhu našeg jezika ne bi odgovarali” (1925: 101). Ipak, vrijedi spomenuti da prijevod ove kaside zauzima gotovo dvije stranice časopisa.

U *Gajretu* su štampani i Bašagićevi prijevodi niza Hajjamovih rubaija pod naslovom “Hajjamova zadnja nazdravica” (1927: 130). Uz taj prijevod objavio je i prijevod nekoliko Ibni Jeminovih stihova, kao i jedan stih izvjesnog Kelimija Hemedanija, o kojem ne daje nikakve podatke. U petnaestom i šesnaestom broju iste godine priredio je niz kraćih prijevoda nekoliko autora, čija imena navodi na kraju pjesama (1927: 235). Među prevođenim autorima su, osim jednog Hafizovog stiha, i Imami Ravendi, Rešiduddin Vatvat, Zija-paša i Zari Užičanin. Bašagić osim imenā autorā, ne daje druge informacije ni o njima, kao ni o izvorniku prevođenih pjesmama.

U tekstu pod naslovom “Izistočne lirike” Muhamed Tajib Okić predstavio je svoje prijevode stihova nekoliko pjesnika, među kojima je pet strofa iz Hafizove poezije. Tu je i prijevod tri stiha Rešiduddina Vatvata podijeljenih u formi dvije odvojene pjesme pod naslovom “Emirov poklon” i “Nevin”. Osim imenā autorā, ni ovaj prevodilac ne daje druge podatke o autorima, kao ni o poeziji koju je prevodio (1927: 202–203).

Prvi književni prijevod nekog teksta posljednjeg perzijskog klasika Abdurahmana Džamija štampán je u časopisu *Gajret* (1927: 377). Ovo je jedan od rijetkih primjera prijevoda proznog teksta u domaćoj periodici obuhvaćenoj ovim radom. Tekst pod naslovom “Abdurahman Džamija – iz persiskih priča” obuhvata dvije kraće priče pod naslovom “Sveta su prava gostoprivista” i “Ko je velikodušniji”. Tekst je s perzijskog jezika preveo M. A. Malić.

Bašagić je niz objavljuvanja svojih prijevoda nastavio i u nekoliko brojeva iz 1928. godine prijevodima “Hajjamovih rubaija” (1928: 68–70, 87, 101–102). A “Prepeve iz Hafizovog Divana” priredio je Dževad Sulejmanpašić, koji su u ovom časopisu izašli u nekoliko nastavaka (1928: 147–149, 168, 196–198,

213–214, 227–228). Prevodilac podsjeća čitaoce da su pjesme u izvorniku bez naslova. Iz dostupne literature saznajemo da su Sulejmanpašićevi prijevodi načinjeni posredno s njemačkog, a ne perzijskog jezika (v. Drkić – Zildžić 2020: 98).

3.5. Časopis *Biser*

U časopisu *Biser*, osnovanom u Mostaru 1912. godine, u okviru teksta Huseina Đoge koji daje “Kratak pregled perzijske književnosti” navodi se nekoliko stihova znakovitog perzijskog pjesnika Firdusija u prijevodu Muse Ćazima Ćatića (1912/1913: 247–248). Đogin rad objavljen je u tri nastavka u desetom, jedanaestom i dvanaestom broju ovog časopisa (1912/1913: 208–210, 246–250, 272–273). U okviru prvog dijela ovog teksta autor govoreći o *Avesti*, svetoj knjizi zoroastrizma, navodi primjere prevedenog teksta iz Jasni i Vendidata – dijelova *Aveste* (Đogo 1912/1913: 210). U ovom tekstu navodi se i Bašagićev prijevod Firdusijeve poruke šahu Mahmudu od Gazne, kao i njegov prijevod dvije strofe Hafizovih stihova od po četiri reda. Prva počinje sa “Nek se nose sve mantije”, a druga sa “Dajder čašu, što se smije” (Đogo 1912/1913: 247–249).

3.6. Kritički osvrt na književne prijevode s perzijskog na bosanski jezik

U pogledu broja i raznovrsnosti, književni prijevodi s perzijskog jezika manje su zastupljeni u bosanskohercegovačkoj periodici kraja XIX i početka XX stoljeća od prijevoda s turskog ili arapskog, te posebno prijevoda s njemačkog ili francuskog jezika. Ipak, i prijevodi s perzijskog jezika daju vrijedne podatke za analizu u vezi sa studijama prevođenja, posebno o odnosu prijevoda i kulture.

Broj prijevoda poezije u domaćoj periodici prednjači u odnosu na prijevode proznih tekstova. Prevodioci su uglavnom imali praksu da uz prijevode ne navode bibliografske podatke o prevođenim tekstovima. Najplodniji prevodilac s perzijskog jezika je bio Safvet-beg Bašagić. O Bašagićevim prijevodima i prepjevima perzijske poezije, uglavnom Hajjama i Hafiza, do sada je napisano mnogo radova (Džaka 2001, Karahalilović – Drkić 2017, Drkić – Zildžić 2020). Za ovu je temu interesantan podatak o Bašagićevu nastojanju i želji da približi bosanskohercegovačkom čitaocu bogatstvo i ljepotu istočne poezije. Bio je uvjeren da bosanski jezik ima sve uvjete da usvoji tri glavne

pjesničke forme s Istoka: rubaju, gazel i kasidu, i na temelju njih gradi savremenu bošnjačku književnost (Džanko 2006: 178).

U korpusu ovog rada zabilježili smo i jedan primjer posrednog prevođenja u "Prepevima iz Hafizova Divana" Dževada Sulejmanpašića, koji je u ovom slučaju Hafizovu poeziju prevodio s njemačkog jezika.

Naročito je zanimljiv društveno-historijski i kulturni kontekst u kojem nastaju prvi prijevodi s perzijskog jezika u bosanskohercegovačkoj periodici, koja je u takvim okolnostima zauzimala posebno mjesto u razvoju i jačanju kulturnog, političkog i nacionalnog identiteta (v. Rizvić 1971: 12). Književni prijevodi s perzijskog jezika stoga se javljaju kao podsjetnik na svojevrsnu vezu s tradicijom, shodno naklonjenosti prevodilaca i čitalačke publike klasičnim perzijskim autorima i tekstovima, a zabilježena je i težnja pojedinih prevodilaca da se određene književne forme iz perzijske književnosti preuzmu i pronađu svoje mjesto u procesu nastajanja moderne bosanskohercegovačke književnosti (v. Džanko 2006: 177).

Pojava prijevodā s perzijskog jezika u domaćoj periodici za bosanskohercegovačko društvo ne predstavlja njihov prvi susret s perzijskim tekstovima i autorima. U tom smislu bismo uvjetno mogli govoriti o prijevodu kao drugoj fazi približavanja tih tekstova ciljnoj kulturi. Govorimo o kulturi u kojoj su djela perzijskih klasika stoljećima bila zastupljena i prihvaćena, pa i institucionalno izučavana, te korištena kao uzor pojedinim bosanskohercegovačkim autorima za pisanje vlastitih djela na tom jeziku. Međutim, nekoliko stoljeća kasnije, uslijed novih društveno-političkih okolnosti nastaju prvi štampani prijevodi u domaćoj periodici kao jasan pokazatelj međusobnog udaljavanja dviju kultura.

Među prvim prijevodima s perzijskog na bosanski jezik u domaćoj periodici mahom nalazimo prijevode Hafizove i Hajjamove poezije. Ova su dva perzijska klasika u to vrijeme bili popularni u Evropi, naročito na njemačkom govornom području. Bosanskohercegovački prevodioci su u čitavom tom procesu praćenja savremenih tokova pali pod utjecaj zapadnoevropskog čitanja i razumijevanja poezije dvojice autora, pa su ih kroz svoje prijevode i prepjeve, najčešće posredno s njemačkog jezika, predstavljali kao vinske pjesnike i hedoniste (v. Karahalilović – Drkić 2017: 32–43).

Upravo je promjena kulturnog obrasca dovela do sasvim nove recepcije Hafizove poezije: on od slavitelja božanske ljubavi i neprevaziđenog sufiskog pjesnika, kakvim se najčešće predstavlja u osmanskom periodu, u prijevodima nastalim pod austrougarskom okupacijom biva predstavljen kao hedonista i vinopija, a njegova poezija isključivo kao profana lirika (v. Karahalilović – Drkić

2014: 110–115, Karahalilović – Drkić 2017: 32–43). Novi društveni kontekst, ali i upoznavanje ovdašnjih prevodilaca s evropskim naslijedjem doveli su do te “nove stvarnosti”, koja je najbolji primjer kako opći društveni kontekst utječe na prirodu prijevoda dajući potpuno novu sliku o stoljećima zastupljenim autorima u lokalnom kulturnom kontekstu. Dok je osmanska kultura stoljećima prije Hafiza predstavljala kao sufiju, a Hajjama skoro pa zanemarivala, novo čitanje, zahvaljujući prijevodima, prvog autora potpuno mijenja, a drugog još i aktualizira.

Bermanova hipoteza o višestrukom prevođenju (1990), tako mnogo citirana u poslednje tri decenije, potvrđila se u analizi pristupa domaćih prevodilaca izvorniku u procesu prevođenja tekstova s perzijskog na bosanski jezik. Berman tvrdi da prvi prijevodi u ciljnoj kulturi obično podrazumijevaju podomačenje izvornika prilagođene ciljnoj kulturi i stranom čitatelju (v. još: Bensimon 1990, Koskien – Paloposki 2010: 296).

Podomačivanje i podrazumijeva prevođenje u tečnom i nevidljivom stilu s ciljem minimaliziranja stranih elemenata ciljnog teksta (v. Munday 2001, Berman 1990, Venuti 1995). U tom se smislu podomačeni prijevodi najčešće opisuju tečnim i čitkim, što odgovara opisu književnih prijevoda koji su predmet analize ovoga rada. Bašagić, kao najplodniji prevodilac s perzijskog jezika u bosanskohercegovačkoj periodici, i sam je priznao da je određene dijelove teksta izvornika izostavlja ili prilagođavao duhu bosanskog jezika. Prilagođavanje prijevoda s perzijskog jezika recipijentima snažno je utjecalo i na sam stil prijevoda, što je, prema tvrdnjama pojedinih istraživača, u teorijama prevođenja zapravo i svrha prvih prijevoda (v. Munday 2001, Venuti 1995). To znači da se uloga i važnost izvornog teksta i njegove jezičke građe pomjeraju u drugi plan. Dakle, očito nije najvažnije ono o čemu autor govori u izvornom tekstu, već rezultat koji će prevedeni tekst imati na njegove recipijente (v. House 2018: 54–55).

Sarajeva (2003) tvrdi da do ponovljenih prijevoda ne dolazi samo zbog manjkavosti postojećih prijevoda. Ponovljeni prijevodi se mogu pojaviti i kao rezultat “istovremene borbe u ciljnoj kulturi za stvaranje ciljanog diskursa u koji će se ti prijevodi uklopiti” (prema: Koskien – Paloposki 2010: 297). Prijevodi s perzijskog na bosanski jezik imali su svrhu da budu nanovo situirani i prilagođeni novonastalim uvjetima ciljne kulture.

Ideju da prijevode treba promatrati kao ugrađene u specifični društveni kontekst i promišljati o njima kroz prizmu stava prevoditelja naglasio je Catford u knjizi *Linguistic Theory of Translation* (1965) i veliki broj drugih funkcionalno orijentiranih istraživača u teorijama prevođenja (prema House

2018: 35). Na tragu ovog razmišljanja prethodno smo i spominjali Bašagićevu privrženost perzijskim klasičnim tekstovima. Bašagić je prevodilaštvo prilazio strateški, s jasnom vizijom i neskrivenom željom da ovaj iznimno važan kulturološki zadatak postavi na institucionalne osnove. U tom je smislu politika vrlo često bivala utkana u njegov cjelokupan kulturni, naučni ili umjetnički rad. On je vlastitim primjerom nastojao utjecati na stvaranje eventualnog mnijenja koje bi bilo sklonoo prevođenju istočne literature (v. Džanko 2006: 201). Ovdje izdvajamo i Bašagićeve prijevode poezije osmanskih sultana. Ta poezija u historiji perzijske književnosti nije pretjerano značajna niti spada u red njenih reprezentativnih primjera u pogledu kvaliteta, ali je očigledno za Bašagića bila važna iz drugog razloga. Njegovi prijevodi govore o statusu i značaju perzijskog jezika u Osmanskem Carstvu. Bašagić je vjerovatno bio na tragu istog ili vrlo sličnog razmišljanja i u slučaju prijevoda perzijskih stihova bosanskohercegovačkih autora u domaćoj periodici. Jedan od mogućih zaključaka o izboru tekstova za prijevod moglo bi biti Bašagićeve podsjećanje i isticanje nekoliko vijekova duge i plodne domaće tradicije koja je stasavala i razvijala se na temeljima orijentalnoislamske kulture i književnosti. Bašagićevi književni prijevodi u tom smislu podrazumijevaju određene stepene manipulacije i samim izborom tekstova i načinom njihovog predstavljanja u spomenute svrhe u ciljnoj kulturi (v. House 2018: 39).

Nakon Hajjama i Hafiza najčešće prevođeni autori jesu Sadi Širazi i Abdurahman Džami. Ne treba zanemariti ni ime Ibni Jemina, čije je stihove u nekoliko brojeva različitih časopisa objavljivao Safvet-beg Bašagić. Iako smo u bosanskohercegovačkoj periodici zabilježili mnogo stihova ovog perzijskog pjesnika, on je u kontekstu klasične perzijske poezije osrednji, skoro nepoznat, pjesnik. Ono što je vjerovatno bilo odlučujuće kod Bašagića za ovoliki izbor i prijevod stihova osrednjeg perzijskog pjesnika jeste podatak da je u Beču 1852. godine austrijski orijentalista Wesshard Schlecht napravio i objavio izbor s prijevodom 164 epigrama iz poezije Ibni Jemina, čime se mogao koristiti i Bašagić pri prevođenju (Džaka 2001: 22).

U periodici koja je predmet ovoga rada nismo zabilježili niti jedan prijevod makar kratkog odlomka bogatog književnog opusa možda i najpoznatijeg perzijskog pisca na Balkanu – Dželaludina Rumija. Rumijeva *Mesnevija* bila je poznato i čitano štivo u ovdašnjoj kulturi (Hadžibajrić 1987, Imamović 2004; 2005; 2007, Drkić 2016). Mišljenja smo da bi razloge nezastupljenosti prijevoda *Mesnevije*, ali i drugih Rumijevih djela, u domaćoj periodici trebalo tražiti upravo u statusu toga književnog djela u domaćim, u prvom redu

vjerskim, krugovima u kojima se čitala i tumačila usmenim putem, odnosno ostala zastupljena u istom obliku kao u osmanskom periodu.

4. ZAKLJUČAK

Promjena društvenog i kulturnog konteksta nastala kao posljedica korjenitih političkih promjena na prostoru Bosne i Hercegovine jasno se odrazila i na status i pristup djelima perzijskih autora u domaćoj kulturi. U novim društvenim okolnostima nastalim dolaskom austrougarske vlasti, domaće stanovništvo nastoji da se uklopi u evropske kulturne tokove, ali i da istovremeno održi vezu s tradicijom koja se uveliko oslanjala na orijentalnoislamsku kulturu, čiji su neodvojiv segment bila djela perzijskih klasika. U takvom procesu dolazi do njihovog udaljavanja izazvanog promjenom u utjecaju. Tako se perzijskim književnim tekstovima sada pristupa kao stranima, iako su stoljećima unazad na različite načine bili zastupljeni i prihvaćeni u bosankohercegovačkoj kulturi do te mjere da su po uzoru na njih domaći autori pisali svoja djela na tom jeziku. Evidentno je da su se zapadni utjecaj i zapadno čitanje istočnih autora odrazili na izbor tekstova koji su se prevodili, a onda i na način na koji su predstavljeni u cilnoj kulturi. Najbolji primjer jeste germanski utjecaj u predstavljanju dvojice perzijskih klasika – Hafiza Širazija i Omara Hajjama.

Imajući u vidu činjenicu da su perzijski tekstovi od polovine XV do druge polovine XIX stoljeća na različite načine bili zastupljeni u cilnoj kulturi, prvi štampani prijevodi tih tekstova zapravo nisu novi domaćim čitaocima i ne znače njihov prvi susret s cilnjom kulturom.

U ovom radu smo se bavili i istraživanjem funkcije prijevoda onako kako je shvataju deskriptivisti, a to je položaj prijevoda u sistemu ciljne kulture i načinu na koji ti prijevodi utječu na taj sistem (Toury 1995: 12). Na osnovu iznesenoga, zaključujemo da književni prijevodi s perzijskog jezika zauzimaju sekundarno mjesto u cilnoj kulturi i književnosti u odnosu na prijevode s drugih jezika. Prilikom izbora tekstova za prevođenje, prevodioci su uglavnom posezali za onima koji su bili značajni i traženi u evropskim književnim krugovima XIX stoljeća. Time su i prevodioci s prostora zapadnog Balkana nastojali pratiti utabani put modernizacije.

Analizirajući svrhu, odnosno namjenu književnih prijevoda s obzirom na dominantne društveno-političke i kulturne procese i tokove zaključujemo da su književni prijevodi s perzijskog jezika u domaćoj periodici, naročito prijevodi Safvet-bega Bašagića, imali zadatak održati vezu s tradicijom i kao takvi pomoći u očuvanju kulturnog i nacionalnog identiteta. Oni su štampani i iz želje da zabave i obrazuju čitatelja, a u slučaju prevodilačke aktivnosti

Bašagića i da se nametne ideja o oblikovanju moderne bosanskohercegovačke književnosti na temelju određenih književnih formi iz perzijske književnosti.

Književni prijevodi s perzijskog na bosanski jezik u bosanskohercegovačkoj periodici podrazumijevaju fokusiranje na formu i tečan stil s ciljem minimaliziranja stranih elemenata u cilnjom tekstu što bi i trebala biti svrha prijevoda (Munday 2001). Iz toga se može zaključiti kako je ova prva faza prevođenja ipak donijela nove forme prisustva perzijskih tekstova u bosanskohercegovačkoj kulturi, kao da oni nisu bili zastupljeni ranije. Ipak, sadržaj izvornog teksta u prijevodnom procesu nije bio zanemaren, nego radije priлагoden znanju i normama čitatelja prijevoda, što ispunjava i drugo načelo kvalitetnog prijevoda koje se odnosi na usklađenost izvornika i prijevoda (v. Munday 2001: 79). Kasnije će prevodioci pristupiti postranjivanju tih tekstova, odnosno pribjeći filološki vjernijim prijevodima.

IZVORI

- “Podlistak – Ugredne bilješke”, *Bošnjak*, XVIII, 1.
- Kapetanović, Mehmed-beg (1891), “Iz istočnog blaga”, *Bošnjak*, I, 2.
- Đogo, Husein (1912/13), “Kratak pregled perzijske književnosti”, *Biser*, X, 208–210.
- Đogo, Husein (1912/13), “Kratak pregled perzijske književnosti”, *Biser*, XI, 246–250.
- Đogo, Husein (1912/13), “Kratak pregled perzijske književnosti”, *Biser*, XII, 272–273.
- Kapetanović, Mehmed-beg (1895), “Niz istočnog biserja”, *Nada*, II, 22.
- Malić, M. A. (1927), “Abdurahman Džamija – iz persiskih priča”, XXIV, 377.
- Mursel, Sulejman (1924), “Epigram”, *Gajret*, XIV, 228.
- Nedžati, F. (1913), “Iz Hafiza”, *Gajret*, VI, br. 8–9, 171.
- Okić, Muhamed Tajib (1927), “Iz istočne lirike”, *Gajret*, XIII, 202–203.
- Safvet, Mirza (1891), “Ardišir”, *Bošnjak*, VII, 3.
- Safvet, Mirza (1891), “Junački ponos”, *Bošnjak*, VII, 1.
- Safvet, Mirza (1895), “Istočni parnas”, *Nada*, XVII, 332.
- Safvet, Mirza (1896), “Istočni parnas”, *Nada*, IV, 70.
- Safvet, Mirza (1896), “Istočni parnas”, *Nada*, VII, 128.
- Safvet, Mirza (1896), “Istočni parnas”, *Nada*, XV, 283/286.
- Safvet, Mirza (1897), “Istočni parnas – pesme Hafizove”, *Nada*, XXIII, 446–447.
- Safvet, Mirza (1899), “Naši pjesnici na istočnom parnasu”, *Nada*, I, 10.
- Safvet, Mirza (1899), “Svijet”, *Nada*, VI, 91.
- Safvet, Mirza (1900/1), “Alkemija”, *Behar*, XXIV, 380.
- Safvet, Mirza (1900/1), “Istočni parnas”, *Behar*, VII, 110.

- Safvet, Mirza (1903/4), "Sto i jedan hadisi šerif", *Behar*, VIII, 113, 116.
- Safvet, Mirza (1903/4), "Sto i jedan hadisi šerif", *Behar*, X, 147.
- Safvet, Mirza (1905/6), "Svijet ", *Behar*, I, 5.
- Safvet, Mirza (1921), "Hajjamove rubaije", *Gajret*, I, 5–6.
- Safvet, Mirza (1925), "Hafiz – njegov život i djelo", *Gajret*, V, 65–67.
- Safvet, Mirza (1925), "Hafiz – njegov život i djelo", *Gajret*, VI, 82–83.
- Safvet, Mirza (1925), "Hafiz – njegov život i djelo", *Gajret*, VII, 100–102.
- Safvet, Mirza (1925), "Hafiz – njegov život i djelo", *Gajret*, VIII, 114–115.
- Safvet, Mirza (1927), "Hajjamova zadnja nazdravica", *Gajret*, IX, 130–131.
- Safvet, Mirza (1927), "Iz istočne lirike", *Gajret*, XV i XVI, 235.
- Safvet, Mirza (1928), "Hajjamove rubaije", *Gajret*, V, 68–70.
- Safvet, Mirza (1928), "Hajjamove rubaije", *Gajret*, VI, 87.
- Safvet, Mirza (1928), "Hajjamove rubaije", *Gajret*, VII, 101–102.
- Sarajlić, M. Š. (1911), "Ljubljenom biću od Šejhi Sadije", *Gajret*, XIII i XIV, 201.
- Serdarević, Muhamed Seid (1905/6), "Muslihudin šejh Sadija", *Behar*, X, 150–151.
- Serdarević, Muhamed Seid (1905/6), "Muslihudin šejh Sadija", *Behar*, XI, 168.
- Serdarević, Muhamed Seid (1905/6), "Muslihudin šejh Sadija", *Behar*, XII, 183–185.
- Sulejmanpašić, Dževad (1928), "Prepevi iz Hafizovog Divana", *Gajret*, X, 147–149.
- Sulejmanpašić, Dževad (1928), "Prepevi iz Hafizovog Divana", *Gajret*, XI, 168.
- Sulejmanpašić, Dževad (1928), "Prepevi iz Hafizovog Divana", *Gajret*, XII, 196–198, 213–214, 227–228.

LITERATURA

- Bensimon, P. (1990), "Presentation", *Palimpsestes*, 4, ix-xiii
- Berman, A. (1990), "La retraduction comme espace de traduction", *Palimpsestes*, 13, 1–7.
- Drkić, Munir (prev.) (2016), *Ostrvo Mesnevije*, Bookline, Sarajevo
- Drkić, Munir (2017), "Recepција Hafizove poezije u bošnjačkoj književnoj tradiciji", *Živa baština. Časopis za filozofiju i gnozu*, vol. III, br. 7, 44–55.
- Drkić, Munir, Ahmed Zildžić (2020), "Tekst iznad kulture: Historijat književnog prevođenja s perzijskog na bosanski jezik", *Književni jezik*, br. 31, 87–112.
- Džaka, Bećir (2001), "Književni prevodi sa perzijskog jezika u Beharu, Gajretu i Bi-seru", *Analji Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XIX-XX, 19–36, Sarajevo
- Džanko, Muhidin (2006), *Safvet-beg Bašagić*, Biblioteka Kulturno naslijeđe, Sarajevo

- Đonlagić, Jasmina (2012/2013), "Njemačka lirika u bosanskohercegovačkim književnim časopisima u periodu od 1878. do 1918. godine", *Post scriptum*, broj 3, Tuzla, 56–61.
- House, Julianne (2018), *Translation – the Basics*, Oxford University Press, Oxford
- Karahalilović, Namir, Munir Drkić (2014), *Ahmed Sudi Bošnjak – komentator perzijskih klasika*, Baština duhovnosti, Mostar
- Karahalilović, Namir, Munir Drkić (2017), "Divan Hafiza Širazija u recepciji Safvet-bega Bašagića, Fehima Bajraktarevića i Bećira Džake", *Živa baština*, br. 7, Fondacija "Baština duhovnosti", 32–43, Mostar
- Koskinen, Kaisa, Outi Paloposki (2010), "Retranslation", *Handbook of translation studies*, ed. Yves Gambier, Luc van Doorsaler, 244–299, John Benjamins, Amsterdam
- Małczak, Leszek (2020), "Što je prijevodna književnost danas?", *Republika*, br. 3/4, 176–180.
- Munday, Jeremy (2001), *Introducing Translation Studies*, Routledge, New York
- Nametak, Fehim (1998), "Književnost Bošnjaka na turskom jeziku", *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, vol. 1, Izdavačka kuća Alef, Sarajevo, 421–464.
- Pavlović, Nataša (2015), *Uvod u teorije prevodenja*, Leykam International, Zagreb
- Rizvić, Muhsin (1971), *Behar, književnohistorijska monografija*, Svjetlost, Sarajevo
- Toury, Gideon (1995), *Descriptive translation study and beyond*, Benjamins translation Library, Amsterdam
- Venuti, Lawrence (1995), *The translator's invisibility – A history of translation*, Routledge, London

OLD TEXTS IN A NEW GUISE: THE SIGNIFICANCE AND FUNCTION OF LITERARY TRANSLATIONS FROM PERSIAN IN BOSNIAN PERIODICALS

Abstract

This paper offers an analysis of the significance and function of literary translations from Persian to Bosnian published in the journals *Nada*, *Bošnjak*, *Behar*, *Biser* and *Gajret*. The aim is to establish how these translations were presented and their status in the target culture related to the historical and cultural contexts at the time of their appearance in the local periodicals. The first literary translations of Persian texts appear in the second half of the nineteenth century with the opening of the local population to European cultural flows. It should also be noted that translated literary texts and their authors were neither unknown to local readers nor did they represent their first introduction to the target culture. It was the change of the cultural pattern that led to a completely new reception of these texts. Beside their main purpose of entertaining and educating readers, these texts implied maintaining a connection with the tradition that relied on the Oriental-Islamic culture and the desire of some translators to adopt some literary forms from Persian literature in order to find their place in the process of establishing modern Bosnian literature. The change of the cultural pattern also led translators, in their selection and the interpretation of some Persian classics in the target culture, e.g. of Hafez Shirazi and Omar Khayyam, to become strongly influenced by Western interpretation of these authors. In comparison to translations from other languages, the translations from Persian occupy a secondary place in the target culture and entail domestication of the original work, i.e. adaptation to the target culture and the foreign reader. In the translation process, translators were focused on the form and fluent style while avoiding foreign words and expressions. The content of the original work was not neglected, but rather adjusted to the knowledge and standards of the readers of the translations.

Key words: *literary translation, translation theory, Persian language, Bosnian periodicals, translation and culture, function of translation*

Mirela OMEROVIĆ – Irma KALTAK KAPO

NAJČEŠĆA ODSTUPANJA U PRIMJENI BOSANSKE STANDARDNOJEZIČKE NORME U DNEVNOJ ŠTAMPI

KLJUČNE RIJEČI: *bosanska standardnojezička norma, dnevna štampa, žurnalistički stil, mediji, pravopisna pravila, odstupanja*

U članku se raspravlja o primjeni bosanske standardnojezičke norme u bosanskohercegovačkoj dnevnoj štampi. Iz korpusa tekstova dnevnih listova *Oslobodenje* i *Dnevni avaz* uočljiva su značajna odstupanja u primjeni pravila bosanskoga standardnog jezika na svim jezičkim razinama. Osim naglašene “anglizacije” jezičkog korpusa uslijed općih globalizacijskih procesa u svijetu, veliki broj otklona od norme zabilježen je kod pisanja interpunkcijskih znakova, posebno zareza, navodnika, polunavodnika, crtice i crte, potom kod upotrebe velikog i malog slova, deklinacije promjenjivih brojeva (osobito broja *dva*), upotrebe prijedloga *s(a)*, kod pisanja i deklinacije stranih imena i prezimena, pisanja refleksa *ijel/je/e/i*, neujednačenosti kod pisanja futura prvog, neslaganja subjekta s predikatom, u redoslijedu pisanja enklitičkih oblika itd. Osim toga, zabilježene su i brojne štamparske greške, što svjedoči o ozbiljnном odsustvu profesionalizma u pristupu jezičkim pravilima kod kreiranja novinskih tekstova. Medijski je diskurs jezički najutjecajniji diskurs javne komunikacije i veoma važan faktor razvoja jezičke svijesti i kulture pripadnika određene jezičke zajednice. Štampa u društvu najprije ima funkciju obavještanja, a potom i jezičko-edukacijsku ulogu, tako da jezik kreatora novinskih tekstova treba zadovoljavati zahtjeve strogih normi standarnoga jezika određenog društva. Stoga je primjena standardnojezičke norme u jeziku medija veoma važna, posebno u pisanim oblicima komunikacije kao što je dnevna štampa, gdje pravopisna, gramatička, leksička i stilistička pravila standardnoga jezika u velikoj mjeri utječu na opću i jezičku pismenost jednog društva. Stoga se kreatori novinskih tekstova trebaju stalno educirati u skladu s razvojem i dinamikom jezika kao žive materije, te posvećivati mnogo više pažnje primjeni standardnojezičke norme u oblikovanju javnog diskursa.

1. UVOD

Jezička aktivnost ključna je karakteristika ljudskog djelovanja, a najčešće se realizira kroz jezičku djelatnost ili jezičku praksu kao jedan od oblika ukupne komunikacijske prakse, kojom ljudi mijenjaju i organiziraju svijet oko sebe. Jezik je apstraktan sistem znakova koji služi za sporazumijevanje, a osnovni cilj čovjekove verbalne komunikacije s drugim članovima govorne zajednice jeste prenošenje obavijesti i spoznaje o ljudskim aktivnostima, objektima, procesima i međusobnim odnosima. S obzirom na to u različitim komunikacijskim situacijama koriste se različiti jezički idiom, odnosno širok repertoar jezičkih izražajnih sredstava kako bi se na najprimjereniji način ostvario komunikacijski proces. U zvaničnoj, službenoj komunikaciji primjenjuje se standardni jezik, kao posebno odabran, normiran, polifunkcionalan i općenito prihvaćen idiom svih pripadnika jedne jezičke zajednice koji se koristi u službenim komunikacijskim situacijama (školama, javnim skupovima, medijima, novinama...) i prihvaćen je kao najviša razina izražavanja nekog društva (Pavličević-Franić 2005: 33–34; Brozović 1970). Budući da je normiran i u visokom stepenu određen eksplisitnom normom (ortografskom, ortoepskom, gramatičkom, leksičkom i stilističkom), u službenoj je komunikaciji potrebno da se ostvaruje u funkcionalnom jedinstvu svih jezičkih normi i sistemskih pravila prema kojima se odvija komunikacijski proces, a standarnojezičke norme uglavnom su propisane, opisane i sadržane u najvažnijim priručnicima pojedinog jezika: gramatici, rječniku i pravopisu. Bosanski standardni jezik uglavnom je određen temeljnim priručnicima: *Gramatika bosanskoga jezika* (Jahić, Halilović, Palić 2000),¹ *Rječnici bosanskoga jezika* (2007, 2010, 2010)² i *Pravopisi bosanskoga jezika* (1996, 1999, 2017),³ te se u skladu s tim i zvanična komunikacija mora usmjeravati na poštivanje standarnojezičke norme bosanskoga jezika kao organiziranog sistema pravila upotrebe jezičkih jedinica.⁴

1 U daljem tekstu koristit će se skraćenica GBJ 2000 za navedenu bibliografsku jedinicu radi jezičke ekonomičnosti.

2 Prvi *Rječnik bosanskoga jezika* objavljen je 2007. god. (Čedić 2007), drugi *Rječnik bosanskoga jezika* 2010. (Halilović, Palić, Šehović 2010), a treći *Rječnik bosanskoga jezika* (Jahić 2010) počeo je izlaziti 2010. god., ali nije još završen u potpunosti (izšlo je dosad devet tomova: I i II tom 2010, III tom 2011, IV i V tom 2012, VI i VII tom 2014, VIII i IX tom 2019). U članku se uglavnom navode lingvističke činjenice iz *Rječnika bosanskoga jezika* (Halilović, Palić, Šehović 2010), a u daljem tekstu za to će se koristiti oznaka RBJ 2010.

3 U daljem tekstu koristit će se skraćenice PBJ 1996, PBJ 1999 i PBJ 2017.

4 Postoje, dakako, i drugi normativni priručnici koji tretiraju različita pitanja standarnojezičke norme i nedoumice s kojima se susreću govornici bosanskoga jezika kao npr.: *Rječnik*

2. DNEVNA ŠTAMPA I ŽURNALISTIČKI STIL

Javna dimenzija čovjekove komunikacije vezana je za funkcioniranje ljudskih zajednica, te se u toj komunikaciji ogledaju konkretnе društvene potrebe i "najšire i najslojevitije shvaćeni odnosi među pripadnicima društvenih skupina, sudionicima raznolikih društvenih interakcija" (Badurina 2004: 154). Poznata je činjenica da svi jezici posjeduju unutrašnju varijativnost, tj. jezik nije jedinstven i u zavisnosti od niza faktora raslojava se (tj. varira) na pojedine podsisteme ili funkcionalne stilove. Izdvaja se nekoliko tipova raslojavanja jezika: socijalno, teritorijalno, individualno, vremensko, spolno itd., ali se u lingvističkim priručnicima najčešće govori o funkcionalnostilskom raslojavanju, posebno s aspekta lingvističke stilistike. Funkcionalni stilovi su potkodovi vezani za određenu sferu upotrebe jezika, a odlikuju se specifičnim odabirom i kombinacijom jezičkih sredstava (Katnić-Bakaršić 2001: 63). Tradicionalna teorija funkcionalnih stilova, nastala u okvirima strukturalne lingvistike, posebno ruske funkcionalne stilistike, izdvaja pet općepoznatih funkcionalnih stilova: naučni, publicistički, književnoumjetnički, administrativni i razgovorni. Češka i poljska stilistika proširuju ovu klasifikaciju, pa se dodaju i noviji tzv. međustilovi (Tošović 1988): scenariistički, esejistički, reklamni, memoarski, oratorski, epistolarni. M. Katnić-Bakaršić (2001) revidira takvu klasifikaciju, pa izdvaja sedam stilova: sakralni, naučni, žurnalistički, publicistički, književnoumjetnički, administrativni i razgovorni.

Jezik dnevne štampe pripada žurnalističkom (novinarskom) stilu, koji se odnosi na sferu svih medija – novina, radija, televizije, a dijeli se na dva podstila: informativni i informativno-analitički. U dnevnoj štampi zastupljen je informativni podstil, koji obuhvaća informativne žanrove – vijest, informaciju, hroniku događanja, te informativno-analitički, koji obuhvaća analitičke žanrove (članak, intervju, komentar, felton, kolumnu, reportažu i sl.).

pravopisnih, običajnih, akcenatskih nedoumica u bosanskom jeziku (R. Bulić, 2009, Bosanska riječ, Tuzla), *Jezički savjetnik* (I. Čedić, 2013, Institut za jezik, Sarajevo) itd., no ovaj rad slijedit će uglavnom postavke iz triju osnovnih priručnika: GBJ 2000 – stoga što je to prvi priručnik koji je sistematski i detaljno razradio gramatička pitanja bosanskoga jezika, RBJ 2010 – stoga što je metodama savremene leksikografije najiscrpljnije opisao leksičku strukturu bosanskoga jezika, naročito zato što daje jasan i detaljan opis značenja riječi, ustaljenih spojeva riječi i frazeoloških izraza (RBJ 2007 na mnogim mjestima npr. uopće ne donosi podatke o značenju frazeoloških izraza), a RBJ (Jahić 2010) još nije završen, stoga u mnogim pitanjima ne može biti u potpunosti relevantan u ovom trenutku. S druge strane, pravopisni priručnici od istog su autora, te uglavnom slijedimo posljednje izdanje, no s određenim rješenjima ne slažemo se u potpunosti, što će se obrazlagati u daljem tekstu.

Žurnalistički stil odlikuje se izuzetno širokom sferom upotrebe, a namijenjen je velikom broju adresata. Dvije su osnovne jezičke funkcije ovoga stila: referencijalna (funkcija saopćavanja) i konativna (apelativna). Naglašena je frekvencija tzv. žurnalizama (žurnalistička markiranost), zatim su mu svojstvene ustaljene fraze, šabloni, klišei, automatizacija jezičkih sredstava, izdvajaju se naslovi kao jake pozicije teksta itd. (Katnić-Bakaršić 2001: 160–165). To je “stil javnog priopćavanja kojim se služe novinari i publicisti pišući tekstove za dnevne novine, časopise i ostale tiskovine. Međutim, taj se stil ne ostvaruje samo u pisanome nego i u govornome mediju (jezik radja i televizije). Bliži je općemu standardu od književnoumjetničkog i razgovornog stila, ali je slobodniji od administrativnog i znanstvenog stila. To je složeni funkcionalni stil koji se dijeli na niz podstilova s obzirom na medij kojim se komunikacija odvija te s obzirom na karakter određenoga teksta ili emisije” (Hudeček – Mihaljević 2009: 10).⁵ Žanrovi žurnalističkog stila razlikuju se prema vidu ostvarivanja, odnosno s obzirom na to da li se realiziraju u usmenom ili pisanim obliku. Dnevna štampa tipično je pismeni oblik komunikacije, koji se razlikuje od usmene realizacije jezičkog sistema, uvijek pomalo obilježene spontanošću, individualnim obilježjima govornika, oklijevanjem, pauzama, narušavanjem rečenične strukture, eliptičnošću itd. Pismeni i usmeni govor dva su usko povezana, ali ipak bitno različita vida konkretne realizacije jezičkog sistema. Temeljna razlika među njima jeste u “karakteru signala pomoću kojih se ostvaruju, usmeni govor pomoću akustičkih, a pismeni pomoću vizuelnih” (Omerović 2014: 262). Svaki od njih ima svoje specifičnosti, no pismeni (pisani) govor, budući da je u fokusu interesovanja ovoga rada, ima određena svojstva koja ga izdvajaju u odnosu na usmeni govor, a to su najprije različiti fontovi i različite vrste slova unutar njih – majuskula ili minuskula, bold, italic ili kurziv itd., upotreba interpunkcijskih znakova i sl. (Šipka 2005: 81). “Dok je usmena komunikacija uglavnom podržana auditivnim podražajima (koji u izravnom kontaktu među sudionicima mogu biti popraćeni i neverbalnim znakovima), komunikacija se s pisanim tekstom temelji na vizualnom kontaktu – ali ne među sudionicima komunikacijskog procesa, već s pisanim tekstom” (Badurina 2007: 11), što pisani komunikaciju odvaja od usmene upravo po svojstvu posrednosti u priopćajnom procesu. Sva svojstva pisane realizacije jezičkog sistema direktno su povezana s grafijskim pravilima, odnosno s

⁵ Hudeček i Mihaljević u svojoj knjizi *Jezik medija, publicistički funkcionalni stil* (2009) o jeziku dnevних novina, časopisa i ostalih štampanih medija govore u okviru termina *publicistički stil*.

ortografskom (pravopisnom) normom ponajprije, a zatim s gramatičkom, leksičkom i stilističkom normom standardnoga jezika.

Mediji imaju veoma bitnu ulogu u svakom društvu. Osnovna im je jezička funkcija prijenos informacije, tj. funkcija saopćavanja, te konativna funkcija, odnosno funkcija orijentacije na adresate ili ideološka funkcija. Osim što utječe na oblikovanje javnog mnijenja i promoviraju određene ideje, u velikoj mjeri utječe na opću pismenost u društvenoj zajednici.⁶ Medijski diskurs jezički je najutjecajniji diskurs javne komunikacije, te je stoga i najutjecajniji faktor razvoja jezičke svijesti i kulture pripadnika određene jezičke zajednice (Sapunar Knežević – Togonal 2012: 21). Budući da štampa, pored svoje osnovne uloge – prijenosa informacije i njenog prezentiranja, ima visok stepen jezičko-obrazovne uloge, jezik i govor kreatora publicističkog diskursa⁷ trebao bi odgovarati zahtjevima strogih normi standardnoga jezika i ne bi smio sužavati normativnost jezika (Silić 2006). Stoga je primjena standardnojezičke norme u jeziku medija veoma važna, posebno u pisanim oblicima komunikacije kao što je dnevna štampa, gdje je primjena pravopisne, gramatičke, leksičke i stilističke norme standardnoga jezika od izuzetnog značaja za opću i jezičku kulturu i pismenost jednog društva.

3. NAJČEŠĆA ODSTUPANJA OD STANDARDNOJEZIČKE NORME U DNEVNOJ ŠTAMPI

Jezik pisanih žurnalističkih formi treba biti jezički uzoran, budući da ima i neposrednu jezičko-edukacijsku ulogu,⁸ što znači da treba biti realiziran u skladu sa standardnojezičkom normom. Kreatori jezičkog diskursa u dnevnoj štampi – novinari, urednici, voditelji, reporteri, a ponajviše lektori, koji u konačnici pregledaju tekstove, trebaju imati natprosječnu jezičku kompetenciju (Sapunar Knežević – Togonal 2012: 30) i stalno se educirati u skladu s

6 “[...] tekstovi koji se javljaju u novinama, na radiju i televiziji pronose (leksička) obilježja i drugih funkcionalnih stilova te istodobno posreduju u njihovu prihvaćanju u različitim komunikacijskim situacijama” (Badurina 1998: 419).

7 U ovom kontekstu termin *publicistički stil* koristi se kao sinonim *žurnalističkom* budući da ih neke klasifikacije ne razmatraju odvojeno. U ovome radu opredijelili smo se za termin *žurnalistički stil*, ali se i termin *publicistički stil* koristi kao sinoniman u kontekstu rasprave o jeziku dnevne štampe.

8 “Funkcije su novinarstva informativna, propagandna, popularizatorska, agitativna, pedagoška i zabavna. Zadaća im je da obavješćuju o suvremenim zbivanjima, da šire učenje o društvu, kulturi, politici, vjeri i dr., da rade na pridobivanju ljudi za kakvu djelatnost, da prosvjećuju i poučavaju, da odgajaju i zabavljaju” (Silić – Pranjković 2007: 382).

razvojem jezika, budući da jezičku djelatnost karakterizira stalna dinamičnost i da je “univerzum o kojem se komunicira neprestano promjenljiva veličina, da bi komunikacija bila efikasna, u govoru postoji trajna težnja za unošenjem promjena u sistem jezika” (Škiljan 1985: 12). Jezik teži ka nepromjenjivosti i unificiranosti da bi osigurao relativno stabilan sistem jezičkih jedinica koji će biti poznat svim pripadnicima određene jezičke zajednice, ali, s druge strane, neprestana težnja za dinamičnošću i razvojem čini jezik specifičnim organizmom koji je u stalnom djelovanju. Takav odnos prepoznaje se upravo na relaciji jezik – govor: “[...] iako su jezik i govor dva aspekta jednog fenomena – jezične djelatnosti, i praktički su nezamislivi jedan bez drugoga jer međusobno uvjetuju svoja postojanja, oni se dijalektički i poništavaju: jezik uništava govor svojom težnjom za statičnošću, a dinamika govora razgrađuje jezični sustav. Iz ove njihove interakcije proizlazi jezična kreativnost: sposobnost govora i jezika da se prilagođuju stalno novim potrebama jezične prakse” (Škiljan 1985: 12).

U ovome radu izvršena je analiza najtiražnijih bosanskohercegovačkih dnevnih novina *Dnevni avaz* i *Oslobodenje* s obzirom na primjenu standarnojezičke norme bosanskoga jezika i utvrđena su najčešća odstupanja od nje. Izvori se odnose na brojeve dnevnih listova objavljenih u periodu od 3. do 18. februara, te od 13. do 27. marta 2020. godine, a tekstovi pripadaju informativnim i informativno-analitičkim žanrovima.

3.1. Upotreba stranih riječi i posuđenica

Na temelju analiziranog korpusa najprije je uočljiva pretjerana upotreba stranih riječi, te neprilagođeno pisanje posuđenica – naročito u slučajevima kad je sasvim uobičajen i općepoznat ekvivalent u bosanskom jeziku. Jezičko posuđivanje prirodna je pojava budući da jezici dolaze u kontakt, te s obzirom na svoje immanentno svojstvo dinamičnosti stalno su u procesu promjene. Danas se sve manje možemo oduprijeti prodoru određenih elemenata iz engleskog jezika (anglizama ili anglicizama) budući da on ima utjecaj i na sve ostale jezike svijeta u savremenim globalizacijskim procesima, te se smatra svjetskim ili globalnim jezikom (tzv. “*lingua franca*”). Posuđenicama obogaćujemo svoj leksički fond, posebno u slučajevima kad ne postoji sinonim u domaćem leksičkom blagu, no valja brinuti o tome da se daje prednost domaćoj leksici ukoliko je ona uobičajena u označavanju određenog referenta, tj. potrebno je u tom procesu pokazati fleksibilnost prema stranom leksičkom fondu, a u isto

vrijeme cijeniti i samosvojnost i samodostatnost vlastitog leksičkog blaga.⁹ U naglašenoj promociji posuđenica i upotrebi stranih riječi, danas uglavnom angлизама, zasigurno veliku ulogu imaju mediji,¹⁰ što potvrđuju i primjeri iz dnevne štampe ekscerpirani u ovome radu. No, utvrđene su brojne greške kad je riječ o izvornom pisanju angлизама, deklinaciji određenih oblika, uz naglašenu njihovu upotrebu bez obzira na postojanje uobičajenog leksičkog ekvivalenta.

Pisanje riječi stranoga porijekla regulirano je pravopisnom standardnojezičkom normom (PBJ 1996: 138–147; PBJ 2017: 138–146). Prenose se ili izvorno (onako kako se pišu u jeziku iz koga potječu) ili fonetizirano (onako kako se izgovaraju).¹¹ Ovdje donosimo različite primjere odstupanja od standardnojezičke norme kad je riječ o pisanju angлизама iz odabranog korpusa, koji svjedoče o izrazitom nemaru prema pisanoj riječi, kulturi javnog komuniciranja i uopće poštivanju normativnih uzusa kad je riječ o upotrebi standarnoga bosanskog jezika.¹²

9 Ranije je naročito bila naglašena tendencija jezičkog purizma ili čistote u jeziku, što se uglavnom odnosi na izbjegavanje dijalektizama, provincijalizama, žargonizama, te odbojnog prema posuđenicama i stranim riječima (naročito u pojedinim jezičkim centrima) (Bugarski 1985: 28). Kao primjer takve težnje može se navesti i Francuska, u kojoj je u 16. stoljeću donesena naredba da se iz sudstva i uprave izbací latinski jezik. U vezi s tim počela su se osnivati i udruženja za zaštitu francuskog jezika i terminološki odbori čiji je osnovni zadatak bio stvaranje novih riječi, ali od domaćih ekvivalenta. Čak su i zakonom bile propisane novčane kazne za korištenje stranih riječi. Slična situacija bila je i u Njemačkoj (posebno u periodu nacizma, koji je imao negativan stav prema stranim riječima), u Hrvatskoj (period NDH, zalaganje za čisti hrvatski jezik i rasterećenje od srpskog jezika), Češkoj itd. (Muhić-Dimanovski 2005).

10 Silić – Pranjković (2007: 383) navode kako novinarsko-publicistički stil “voli internacionalne riječi”.

11 V. PBJ 2017: 138, čl. 562, 563, 565-567, 584-600; PBJ 1996: 138, čl. 599-602.

12 Korpus predstavljaju navedeni brojevi dnevnih listova (3. 2–27. 3. 2020), a primjeri će biti označeni skraćenicom O za *Oslobodenje*, a DA za *Dnevni avaz*, uz koje će stajati oznaka datuma objave određenog broja dnevnog lista i stranice na kojoj se nalazi primjer, te uz pojedine primjere za izvore iz *Dnevnog avaza* skraćenice Dod. TV za Dodatak *TV extra*, Dod. S za Dodatak *Sedmica* i Dod. N za Dodatak *Naše ljepote*. Ukoliko je primjer s naslovne stranice, bit će označen skraćenicom *nasl.* umjesto rednog broja stranice. U izvorima su navedeni pojedinačni brojevi dnevnih novina i označeni referencama (datum izlaženja i broj). Korpus ekscerpiranih primjera za potrebe ovoga rada čini 317 ilustracija različitih odstupanja od bosanske standardnojezičke norme, no u radu su interpretirani i navedeni reprezentativniji primjeri zbog ograničenja dužine teksta.

– (...) ovaj sector (...) (DA, 14. 2: 18)¹³ – Vrhunska western sedla iz Orašja (O, 14. 2: 29)¹⁴ – Posljednji meč 23. kola Serie A (...). (O, 10. 2: 25)¹⁵ – Shiyue u pješačkoj shopping zoni East Nanjing rd. Shanghai. (O, 23. 3: 5)¹⁶ – U društvu načelnika Generalštaba Yasara Gulera i komandanata kopnenih, zračnih i pomorskih snaga Turske, Akar je posjetio ASELSAN, (...). (O 13. 3: 17)¹⁷ – Među favoritima za ovu nagradu su bile komedija Tylera Perrya (...). (O, 20. 3: 33) – (...) ovaj put s reperom Sheck Wesom (...). (O, 18. 2: 31) – Prema Yossi Beilinu, (...). (O, 7. 2: 12) – Nastala je 1999. godine prema dramskom tekstu Jose Sanchisa Sinisterra. (O, 7. 2: 56)¹⁸ – Gradonačelnik Šuhret Fazlić također je izrazio bojazan da će dolaskom proljeća Bihać opet postati hot spot lokacija (...). (O, 18. 2: 6) – Popularni Parižanin danas je hedlajner najvećih svjetskih festivala (...). (O, 18. 2: 31)¹⁹ – (...) najdugovječnijem show programu u BiH. (O, 14. 2: 31)²⁰ – Ne deal, nego pljačka vijeka (O, 7. 2: 12) – Rakuten Viber, jedna od vodećih svjetskih messaging aplikacija (...). (O, 7. 2: 51)²¹ – (...) no ljudi ne žele downloadati zasebnu aplikaciju za upravljanje obavezama i zadacima. (O, 7. 2: 51)²² – (...) i prigodan hommage prof. dr. sc. Željku Škuljeviću. (O, 8. 2: 16)

13 Moguće je da je ovdje riječ o nenamjernoj (stamparskoj) grešci (računar automatski vraća na engl. *sector*), ali je važno uraditi korekturu tekstova prije objavljivanja. Leksema *sektor* (lat.) uobičajena je u standardnome bosanskom jeziku, a sinonimi su *odjel*, *odsjek*.

14 Sintagma je upotrijebljena u prenesenom značenju (ne označava film ili knjigu koji opisuju događaje s Divljeg zapada SAD-a), tako da bi se trebala pisati među navodnim znacima i fonetizirano: western.

15 Serie A – označava italijansko fudbalsko prvenstveno, ali se u sportskim vijestima prenosi kao Serijs A, prilagođava se bosanskom deklinacijskom sistemu i piše se sa *j*.

16 Leksema šoping piše se fonetizirano (PBJ 2017: 139), a inače je odlika razgovornog stila (v. RBJ 2010: 1300).

17 Ime i prezime treba pisati izvorno: Yaşar Güler.

18 Treba deklinirati na sljedeći način: Tylera Perryja, Scheckom Wesom; nominativni je oblik Yossi Beilin, a dativni: Yossiju Beilinu; nominativni oblik je: José Sanchis Sinisterra, a genitivni: Joséa Sanchisa Sinisterre.

19 Treba koristiti domaći izraz – glavna lokacija (anglizam *hot spot* je bespotreban); *hedlajner* – engl. *headliner*, u značenju glavna zvijezda (domaći izraz sasvim je uobičajena konstrukcija).

20 Treba pisati: šou-program (v. PBJ 2017: 139; RBJ 2010: 1300).

21 Potrebno je upotrijebiti leksemu *dogovor* umj. deal; messaging aplikacija – primjereno je: aplikacija za slanje poruka.

22 Riječ downloadati nastala je dodavanjem bosanskih tvorbenih nastavaka na englesku leksemu *download*, što ne odgovara pravilima tvorbenog sistema bosanskog jezika. Međutim, ona bi se u potpunosti morala pisati fonetizirano, ali se preporučuje ekvivalentan izraz preuzimati sadržaj s interneta.

– Odlične vijesti za sve ljubitelje mystery i fantasy žanra. (O, 7. 2: 53)²³ – (...) na brojnim blockbusterima (...). (O, 11. 2: 28) – I ovaj put se na red carpetu nastavila dominacija (...). (O, 11. 2: 31) – Uloga svojevrsnih “geekova” tog vremena iznebuha je postala značajnija (...). (O, 3. 2: 48)²⁴

Iz navedenih primjera različitih otklona od standardnojezičke norme sasvim su uočljive težnje za općim globalizacijskim procesima u kojima je veoma naglašena “anglizacija” bosanskoga jezičkog korpusa na svim jezičkim razinama, a naročito na pravopisnoj i leksičkoj, što se primjećuje i u jezičko-kulturnim sredinama u okruženju. Sapunar Knežević i Togonal (2012: 22) u okviru hrvatskoga jezičkog korpusa navode sljedeće: “Upravo su raznovrsni medijski komunikacijski kanali odigrali posredničku ulogu između engleskoga jezika, kao dominantnog komunikacijskog koda globaliziranoga svijeta, i primatelja poruke koju su ti isti mediji odašiljali primateljima na hrvatskom jezičnom i govornom području, ne vodeći pritom računa o potrebi usklađivanja poruke sa zahtjevima hrvatske standardne norme. (...) Gotovo da i nema teksta u najprodavanijim hrvatskim novinama, kao i u radijskim i televizijskim emisijama svih žanrovske odrednice u kojima se ne javljaju engleske riječi, unatoč činjenici što za takve engleske pojmove postoje hrvatske inačice”. Po red toga autorice navode da se uz naglašenu upotrebu anglizama uočava tendencija “razaranja engleskog jezika” zbog nedosljednosti u pisanju engleskih riječi jer autori tekstova “pokazuju nesigurnost i neznanje u pisanju pojedinih engleskih riječi koje se u posljednje vrijeme učestalo javljaju u novinskim tekstovima” (2012: 23) i uopće u javnom diskursu, što se potvrđuje i u primjerima iz bh. dnevnih listova.

3.2. Upotreba interpunkcijskih (rečeničnih) znakova

Značajna odstupanja javljaju se kod pisanja interpunkcijskih ili rečeničnih znakova. Ta su pravila propisana pravopisnom normom bosanskoga jezika, a odnose se na pisanje interpunkcijskih znakova: tačke, zareza, dvotačke, upitnika, uzvičnika, crte, crtice, navodnika, polunavodnika itd. Utvrđen je

23 Engl. leksema *hommage* znači priredba, izvedba, te je potrebno upotrijebiti lekseme bosanskoga jezika, dakle, konstrukciju žanrovi misterije i fantazije umjesto mystery i fantasy žanr.

24 Nepravilno je napisana leksema i na engl. jeziku (treba *blockbuster*), a odnosi se na popularni film (ili najgledaniji i najprodavaniji film); stoga se preporučuje upotreba domaćeg ekvivalenta. Sasvim je uobičajena konstrukcija crveni tepih (umj. *red carpet*). Engl. *geek* znači čudak. U kontekstu bi bilo sasvim korektno upotrijebiti domaću leksemu, iako je autor ovdje navodnicima upozorio da je data riječ neuobičajena.

veliki broj grešaka kod pisanja navodnika i polunavodnika (posebno u dnevnom listu *Oslobođenje*, gdje se navodnici najčešće uopće i ne koriste tamo gdje je potrebno), te njihovog miješanja, zatim kod pisanja zareza, naročito u zavisnosloženoj rečenici u kojoj su kluze u inverziji, te kod pisanja crte i crtice i njihovog nerazlikovanja u upotrebi.

3.2.1. Primjeri najčešćih odstupanja u pisanju navodnika i polunavodnika

– Otcjepljenje RS-a nije realna opcija, poručio je za Oslobođenje (...). (O, 18. 2: 1)²⁵ – Protesti pred Miralom u Velikoj Kladuši (O, 18. 2: 6) – Times of India prenosi da je požar izbio na osmom spratu zgrade (...). (O, 18. 2: 11) – (...) koju smo u Prevent Componentsu zatekli u toku obavljanja prakse. (O, 18. 2: 16) – Ocean Infinity jedna je od prvih kompanija koja je (...). (O, 14. 2: 51) – Prvo mjesto su osvojile igračice Lokomotive koje su u finalu (...). (O, 18. 2: 34) – Radio je do penzije u OŠ Kiseljak i OŠ Gromiljak kao nastavnik likovne kulture. (O, 18. 2: 29) – Naša najveća pomoć je od kompanije Telemach, koja je naš generalni sponzor. (O, 18. 2: 38) – Lavrov je ranije za italijanski list La Stampa rekao da se normalizacija situacije na Bliskom istoku može postići samo putem dijaloga (...). (O, 18. 2: 13) – (...) održan je u Šahovskom klubu Stari Grad (...). (DA, 14. 2: 13) – (...) u znak sjećanja na umrlog rukometara RK Krivaja. (DA, 14. 2: 15) – Inicijativu koju pokreće Udruženje građana Petrićevac podržava i opozicija u RS-u (O, 7. 2: 1) – Jedna milijarda ustaje i pleše protiv nasilja nad ženama i djevojčicama globalna je kampanja u 180 zemalja (...). (O, 14. 2: 10) – (...) te pokrenuo časopis za književnost Kolaps i ediciju Kolaps book production. (O, 14. 2: 29) – Imamo informaciju da su aviokompanije Lufthansa, British Airways, Air France, American Airlines i Turkish Airlines obustavile su letove za Kinu i iz nje. (O, 7. 2: 7) – Ponovo odgođeno ročište članovima Pravde za Davida (O, 8. 2: 5) – Od posljedica virusa umrla je jedna osoba, stariji muškarac iz Doma umirovljenika Metlika, (...). (DA, 22. 3: 9) – Prije pola vijeka, kompanija Hamilton je 1970. godine lansirala prvi digitalni ručni sat. (O, 23. 3: 28) – Trofejni stručnjak je sa Juventusom osvojio pet uzastopnih titula prvaka Italije, (...). (DA, 22. 3: 29)²⁶ – Finale Kupa ‘Mirza

25 Upravni govor obilježava se navodnicima, kao i naziv novina: “Otcjepljenje RS-a nije realna opcija”, poručio je za “Oslobođenje” (...). Naslovi ili nazivi mogu se označiti drukčijim tipom slova, najčešće kurzivom, i u tom slučaju navodnici nisu potrebni (PBJ 2017: 86).

26 Nazivi kompanija “Miral”, “Prevent Components”, “Telemach”, “Ocean Infinity”; nazivi novina “Times of India”, “La Stampa”; naziv ženskog rukometnog kluba – “Lokomotiva”; nazivi škola: OŠ “Kiseljak”, OŠ “Gromiljak”; nazivi klubova – Šahovski klub “Stari

Delibašić’ narednog vikenda u Sarajevu (DA, 11. 2: 45)²⁷ – Kompanija ‘Moorgate’ ne može zaustaviti proizvodnju u GIKIL-u (DA, 11. 2: 4) – ‘Sanitex’ spremam za proizvodnju maski (DA, 21. 3: 12)²⁸ – Ministar vanjske trgovine i ekonomskih odnosa za ‘Dnevni avaz’ (DA, 13. 3: 1)²⁹

3.2.2. Primjeri najčešćih odstupanja u pisanju zareza

– Uvjerenje Bošnjaka da će im stranci spasiti državu je neuvjerljivo, rekao je Milorad Dodik, član Predsjedništva BiH iz RS-a u obraćanju poslanicima. (O, 18. 2: 2)³⁰ – Talijane je posebno zabrinula i najnovija izjava Marije Rite Gismondo direktorice Laboratorija za kliničku mikrobiologiju i dijagnostiku (...). (DA, 22. 3: 8) – (...) koji živi sa svojom majkom, koju glumi Džiljan Anderson koja je ujedno i seksualna terapeutkinja zbog čega Otis zna i previše o seksu. (DA, Dod. TV, 14. 2: 6)³¹ – U toku su pregovori s kompanijom “Fly Bosnia” koja realizira let na relaciji Sarajevo – London. (DA, 14. 2: 15) – Usvojili smo izvještaj UKC-a koji je pozitivno poslovao za prethodnu godinu (...). (O, 18. 2: 8) – Njega je iz vatrenog oružja ubio rođak A. Delić koji je potom izvršio samoubistvo. (O, 14. 2: 80)³² – Njena emisija je regionalnog karaktera što podrazumijeva da pokriva područje tri zemlje. (DA, Dod. TV,

Grad”, RK “Krivaja”; naziv udruženja – Udruženje građana “Petrićevac”; naziv kampanje – “Jedna milijarda ustaje i pleše protiv nasilja nad ženama i djekočicama”; naziv časopisa i naziv edicije – “Kolaps” i “Kolaps book production”; nazivi aviomajstora – “Lufthansa”, “British Airways”, “Air France”, “American Airlines” i “Turkish Airlines”; naziv pokreta, grupe – “Pravda za Davida”; naziv ustanove – Dom umirovljenika “Metlika”; naziv kompanije – “Hamilton”; pored toga ne piše se zarez iza adverbijala prije pola vijeka. Naziv fudbalskog kluba treba staviti među navodnike – “Juventus”.

27 Naziv kupa treba staviti među navodnike, a ne polunavodnike – Kup “Mirza Delibašić”.

28 Nazive kompanija treba staviti među navodnike, a ne polunavodnike – “Moorgate”, “Sani-tex”.

29 Naziv dnevnog lista “Dnevni avaz” (potrebno je pisati navodnike umjesto polunavodnika).

30 Apozicija, kao umetnuti dio rečenice, odvaja se zarezima (nedostaje zarez iza “RS-a”). V. PBJ 2017: 61, 63, čl. 268, 276; PBJ 1996: 69, 71, čl. 297, 305; Palić (2019: 97). Isto: ...Marije Rite Gismondo, direktorice Laboratorija za kliničku mikrobiologiju...

31 Relativnu klauzu koju glumi Džiljan Anderson treba staviti među zareze s obje strane, a zarez je potreban i ispred uzročne zavisne klauze zbog čega Otis zna i previše o seksu; drugo, treba izbjegći ponavljanje klauza s relativizatorom koji iz stilskih razloga, tako da se može zaključiti kako je navedena rečenica stilski vrlo neuspjelo organizirana.

32 Relativnu klauzu koja realizira let na relaciji Sarajevo – London treba odvojiti zarezom, jer je nerestriktivna. V. GBJ 2000: 440-441; PBJ 2017: 72, čl. 308, kao i relativne klauze koji je pozitivno poslovao za prethodnu godinu i koji je potom izvršio samoubistvo.

14. 2: 2)³³ – Nakon što budu kriminalistički obrađeni, saslušat će ih postupajući tužitelj nakon čega će se odlučiti o daljim mjerama. (O, 10. 2: 17)³⁴ – Ako imate simptome liječite se kod kuće i telefonom pozovite ljekara... (DA, 27. 3: 4)³⁵ – Da se epidemija koronavirusa u Hercegovini sve više širi pokazuje broj novopotvrđenih slučajeva jučer u poslijepodnevnim satima. (DA, 27. 3: 7) – Koliko je transfer bio neočekivan toliko je bio i katastrofa. (O, 10. 2: 27)³⁶ – Da svi trebaju biti u registru smatra i premijer SBK Tahir Lendo. (DA, Dod. S, 8. 2: 7)³⁷ – Ako vas policija uhvati u kupoprodaji tog ulja možete biti kažnjeni kao da kupujete drogu. (O, 11. 2: 27) – (...) a kada je imao svega šest godina s obitelji je preselio u Italiju. (O, 3. 2: 30)³⁸

Koliko god su učestali otkloni od standardnojezičke norme kad je riječ o pisanju zareza u rečenicama u inverziji (tj. odsustvu zareza), toliko je pojačana tendencija pisanja zareza tamo gdje uopće nije normativno korektno, naročito iza vremenskih adverbijala. Npr.:

– Za svog života, uspjela je ukopati posmrtnе оstatke sinova, mužа, braće, snahe, brojne familije (...). (DA, 8. 2: 11)³⁹ – Kada je, 29. januara, Gradskо vijeće Sarajeva dodijelilo (...). (O, 3. 2: 8)⁴⁰ – Ustavni sud BiH je nakon rasprave o procesnim pitanjima, odlučio da se o ovom predmetu raspravlja na

33 Zavisnu relativnu klauzu što podrazumijeva da pokriva područje tri zemlje treba odvojiti zarezom. Ovakav tip relativne klauze izdvaja se u odnosu na ostale po tome što je nerestrikтиван, dolazi s tzv. prosentencijalizatorom *što* (v. Kordić 1995: 148–153), te ih je potrebno odvojiti zarezom.

34 Ispred zavisne klauze nakon čega će se odlučiti o daljim mjerama potrebitno je pisati zarez.

35 Ukoliko je u složenoj rečenici obrnut redoslijed klauza (tzv. inverzija), tj. ukoliko je zavisna klauza u prepoziciji, obavezno se piše zarez iza zavisne, a ispred osnovne klauze. V. PBJ 2017: 70, čl. 304 i 305. U ovome slučaju obavezno je pisanje zareza iza klauze Ako imate simptome. Tako je i kod objekatske klauze Da se epidemija koronavirusa u Hercegovini sve više širi (piše se zarez iza nje).

36 U navedenoj zavisnosloženoj rečenici s poredbenom klauzom zavisna je klauza tipično u prepoziciji i obavezno je pisanje zareza poslije nje zato što su to izrazito dvodijelne strukture; njima se izriče poređenje po srazmjeri ili nesrazmjeri (v. GBJ 2000: 430).

37 Objekatske klauze tipično su u postpoziciji. No, moguće je njihovo ostvarenje i u prepoziciji, te je zarez također obavezan iza zavisne klauze, ovdje iza klauze Da svi trebaju biti u registru. V. PBJ 2017: 70, čl. 305. Isti je slučaj i s pogodbenom klauzom u prepoziciji (Ako vas policija uhvati u kupoprodaji tog ulja), iza koje je pisanje zareza obavezno.

38 Isto. Iza zavisne vremenske klauze a kada je imao svega šest godina obavezno se piše zarez.

39 Pisanje zareza iza vremenske konstrukcije Za svog života nije propisano nijednim standarnojezičkim pravilom.

40 Zarezi ispred i iza vremenskog adverbijala nisu potrebni, čak značenje čine pomalo nejasnim.

jednoj od sljedećih sjednica. (O, 8. 2: 2)⁴¹ – Ne samo da režim u RS ne poštuje odluku Suda, već od nas ultimativno traži da promijenimo sastav Suda (...). (DA, 14. 2: 3)⁴² – (...) a da one koji mirnim putem žele odati počast umrlim herojima, nije uspjela zaštititi. (O, 18. 2: 7)⁴³ – Biznismenu koji je krio drogu, određen pritvor (DA, 8. 2: 8)⁴⁴ – Srbija je u dosadašnjem procesu od ukupno 35 poglavlja, otvorila 18. (O, 14. 2: 14)⁴⁵ – (...) koja je podsjetimo hospitalizirana na Klinici za infektivne bolesti Sveučilišne kliničke bolnice Mostar (...). (DA, Dod. N, 13. 3: 2)⁴⁶

Iz navedenih primjera očigledno je da se zarez ne piše u mnogim slučajevima gdje je to obavezno i eksplicitno propisano standardnojezičkom normom, naročito kod pisanja zareza u rečenicama u inverziji, te iza relativnih nerestriktivnih klauza, a da se u suprotnom piše tamo gdje mu nije mjesto.

3.2.3. *Odstupanja u pisanju crte i crtice*

U tekstovima dnevnih listova česta su odstupanja u pisanju crte (-) i crtice (-) kao pravopisnih znakova. Naime, općepoznato je da među ovim znakovima postoji bitna razlika, te da je potrebno paziti na njihovu pravilnu upotrebu.⁴⁷ Sljedeći primjeri svjedoče o najčešćoj zamjeni crte crticom, a obratno nešto rjeđe, npr.:

– (...) pozvali su me nakon derbija Željezničar-Sarajevo (...). (O, 11. 2: 34)⁴⁸ – Jedna od njih je pruga Vareš - Banovići, čiju gradnju žele finansirati Amerikanci. (O, 18. 2: 10) – (...) više ne mora biti frustriran jer do Doboja mora s njim dijeliti automobil koji je na relaciji Doboj - Derventa - Odžak znao ići

41 Zarez je nepotreban.

42 Zarezom se ne odvajaju dijelovi rečenice povezani suodnosnim riječima *ne samo... nego, ne samo... no, ne samo... već*. Riječ je o tzv. gradacijskim rečenicama, koje se ubrajaju u suprotne rečenice. V. GBJ 2000: 416; PBJ 2017: 62–63, čl. 274.

43 Zarez ne treba pisati. Riječ je o relativnoj klauzi s formalnim antecedentom, iza koje u pravilu ne dolazi zarez.

44 Riječ je o umetnutoj restriktivnoj klauzi, koja se ne odvaja zarezom. V. GBJ 2000: 441.

45 Zarez je nepotreban.

46 Propozicionalni konektor *podsjetimo* ima izrazito pragmatičku ulogu, te se u pravilu odvaja zarezom (s obje strane). V. GBJ 2000: 464; PBJ 2017: 63–64.

47 Precizna objašnjenja upotrebe ovih znakova v. PBJ 2017: 78–83, PBJ 1996: 88–94. Općenito i grafički predstavljeno, crta je duža i ispred i iza nje dolaze bjeline, a crtica je kraća i ne pišu se bjeline ispred i iza.

48 "Crta se stavlja između dvaju ili više imena koja označavaju pojmove privremeno ili trajno povezane u odnos" (PBJ 2017: 82). Dakle, umjesto crtice treba pisati crtu (s bjelinama ispred i iza) i imena fudbalskih klubova obilježiti navodnicima: "Željezničar" – "Sarajevo".

preko Vlasenice. (O, 14. 2: 6) – Kameni svjetionici na putu Neum - Stolac (O, 7. 2: 80) – Andrej Agačević živi već decenijama na relaciji BiH - Kina. (O, 23. 3: 4)⁴⁹ – Nosilac projekta Domaće iz našeg kraja - proizvodi tešanjskih žena je organizacija Žene za Žene International iz Sarajeva. (O, 3. 2: 56)⁵⁰ – (...) Ruzmira Tihić-Kadić (DA, 14. 2: 18)⁵¹ – Popularni “Crveno-crni” će u svakom meču tražiti bodove za opstanak u društvu najboljih (...). (DA, 8. 2: 40)⁵² – Higijensko-epidemiološka služba Doma zdravlja u Zvorniku počela je testiranje osoba na koronavirus. (DA, 22. 3: 12)⁵³ – U Torinu umro mađarski revolucionar Lajos Kossuthm vođa mađarskog pokreta za nezavisnost od Austrije (1848-1849). (O, 20. 3: 36)⁵⁴

Prema navedenim primjerima iz novinskih članaka, najučestalija odstupanja od pravopisne norme u pogledu intepunkcijskih znakova susrećemo kod upotrebe navodnih znakova, zareza i crte, odnosno crtice.

3.3. Pisanje velikog i malog slova

Evidentirana su raznolika odstupanja u pisanju velikog i malog početnog slova. Ova su pravila propisana pravopisnom normom bosanskoga jezika (PBJ 1996, PBJ 1999, PBJ 2017) budući da su tipično pravopisna pitanja, a izdvojiti ćemo najčešća odstupanja u novinskim tekstovima:

– Završio je srednju školu primijenjenih umjetnosti u Sarajevu. (O, 18. 2: 29)⁵⁵ – Najviši dužnosnici tužiteljstava u BiH, ministarstva sigurnosti (...). (O, 14. 2: 11)⁵⁶ – U požaru koji je sinoć izbio u stanu na šestom spratu zgrade

49 Potrebno je pisati: Vareš – Banovići, Doboј – Derventa – Odžak, Neum – Stolac, BiH – Kina.

50 Umjesto crtice treba pisati crtu i naziv projekta pisati pod navodnicima: “Domaće iz našeg kraja – proizvodi tešanjskih žena”.

51 Kod pisanja dvostrukih ženskih prezimena piše se crtica između (bez bjelina) ili se pišu odvojeno. V. PBJ 2017: 83, čl. 365. Dakle, treba pisati: Ruzmira Tihić-Kadić ili Ruzmira Tihić Kadić.

52 Potrebno je pisati crveno-crni. V. PBJ 2017: 82, čl. 359. U kontekstu se odnosi na određeni tim, pa je napisano velikim slovom i posebno označeno navodnicima.

53 Treba pisati crticu: Higijensko-epidemiološka služba.

54 Potrebno je pisati crtu kod oznake vremenskog razmaka ili perioda: (1848-1849). V. PBJ 2017: 81.

55 Zvaničan naziv škole je Srednja škola primijenjenih umjetnosti. Prva riječ u nazivu institucije piše se velikim početnim slovom. V. PBJ 2017: 18–19, čl. 45; PBJ 1996: 26, čl. 69.

56 Isto. Zvanični naziv institucije je Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine.

u ulici Semira Frašte (...). (DA, 8. 2: 16)⁵⁷ – Po krivičnom zakonu FBiH (...). (O, 11. 2: 27) – Stoga je vrlo važno da se što prije usvoji pozitivna praksa EU zemalja vezana za zelene javne nabavke i u naš zakon o javnim nabavkama ugradи (...). (DA, Dod. S, 8. 2: 6)⁵⁸ – (...) u prisustvu predstavnika švicarske ambasade u BiH. (O, 18. 2: 7) – (...) kojom ga je okitila kineska vlada. (DA, 14. 2: 5)⁵⁹ – (...) da se od općinskih, kantonalnih, entitetskih i štaba Brčko Distrikta zatraži jedna vrsta suzdržanosti (...) (DA, 27. 3: 3)⁶⁰ – (...) a britanski Sekretar za životnu sredinu George Eustice saopštio je da klimatske promjene stvaraju ekstremne vremenske uslove (...). (O, 18. 2: 14)⁶¹ – Glavni adut Petrićevaca, ali i podržavatelja ove ideje (...). (O, 10. 2: 9)⁶²

3.4. Pisanje složenica i polusloženica

Analiza novinskih tekstova pokazala je da se odstupanja javljaju i kod pisanja složenica i polusloženica. Polusloženice u datim primjerima najčešće se ne pišu s criticom, već odvojeno, kao dvije zasebne lekseme, a u nekim slučajevima i kao složenice. Pisanje složenica i polusloženica regulirano je leksičko-gramatičkom i pravopisnom normom standardnoga bosanskog jezika (RBJ 2010; PBJ 2017). Navodimo primjere odstupanja, npr.:

– (...) pretresli prostorije Kaznenopopravnog zavoda u Sarajevu. (DA, 8. 2: 2)⁶³ – Krov kuće vlasnika S. R. u Tomislavgradu (...). (DA, 11. 2: 17)⁶⁴ – Reisu-l-ulema Islamske zajednice u BiH (...). (DA, 14. 2: 5)⁶⁵ – Manifestacija

57 Prva riječ u nazivima ulica, trgova, aleja i sl. piše se velikim početnim slovom: Ulica Semira Frašte. V. PBJ 2017: 18, čl. 43; PBJ 1999: 117, čl. 491 i 492.

58 U nazivima propisa, isprava, zakona i sl. prva riječ se piše velikim početnim slovom, dakle: Krivični zakon FBiH. V. PBJ 2017: 20. Isto: Zakon o javnim nabavkama.

59 Zvanični naziv institucije je Ambasada Švicarske u BiH, prema tome: Švicarska ambasada. V. PBJ 2017: 19, čl. 48 i 49. Isto: Kineska vlada.

60 Treba pisati: Brčko distrikta ili Distrikta Brčko. V. PBJ 2017: 16, čl. 35.

61 Riječ sekretar piše se malim slovom. Usp. PBJ 2017: 24, čl. 71. No, u ovom primjeru pored pisanja velikog slova može se vidjeti i upotreba glagola *saopštiti*. Naime, leksičko-gramatička norma bosanskoga jezika (RBJ 2010: 1175) navodi glagol *saopćiti*. Isti je slučaj i s leksemom *općina* (ne i *opština*). V. RBJ 2010: 828, 835.

62 Isto. Nazivi pripadnika ili pristalica učenja ili pokreta pišu se malim slovom: petrićevaca.

63 Riječ je o polusloženici (a ne o složenici) i piše se: Kazneno-popravni zavod u Sarajevu.

64 Nazivi geografskih naselja u određenim slučajevima zadržavaju svojstva polusloženica i treba ih pisati s criticom, ali oba člana velikim slovom. Treba pisati: Tomislav-Grad. V. PBJ 2017: 33, čl. 112.

65 Treba pisati: reisul-ulema. Ovdje je početna riječ u rečenici, te je ispravno napisana velikim početnim slovom. Inače se piše malim početnim slovom. V. RBJ 2010: 1140; PBJ 2017: 619.

je održana u Bosanskom-kulturnom centru. (DA, 8. 2: 14)⁶⁶ – (...) a pilot epi-zoda postala je dostupna na internetu već 6. oktobra iste godine preko kanala YouTube, web stranice SHO.com te nekoliko drugih portala (...). (O, 14. 2: 30) – Ono što nam nije zajedničko je to što je on imao fiks ideje. (DA, Dod. TV, 14. 2: 7) – Kada se kaže pozicija bek šuter, obično se akcije završe preko njega (...). (O, 3. 2: 32)⁶⁷ – (...) neka te dragi Allah, dželle šanuhu sačuva (...). (DA, Dod. S, 8. 2: 10)⁶⁸ – U Bosni i Hercegovini 11 osoba je zaraženo od koronavirusom (COVID-19). (O, 13. 3: 1)⁶⁹

3.5. Gramatička odstupanja

Kad je riječ o primjeni gramatičke norme u novinskim tekstovima, javljaju se različita odstupanja na fonetsko-fonološkoj, morfološkoj i sintaksičkoj razini standardnoga bosanskog jezika. Naime, najprije je riječ o nepravilnoj upotrebi refleksa staroga glasa *jat*, zatim o upotrebi nepostojanog *a* u prijedlogu *s/s(a)*, deklinaciji glavnih promjenjivih brojeva, pisanju i upotrebi pojedinih složenih glagolskih oblika, slaganju subjekta s predikatom, te redu riječi kod upotrebe enklitika.

3.5.1. Odstupanja od pravila ijekavskog izgovora

U bosanskom je standarnom jeziku važe pravila ijekavskog izgovora, tj. stari glas *jat* u dugim slogovima daje refleks *ije*, a u kratkim *je* (pored *e* i *i* u pojedinim kategorijama), te su u određenim slučajevima propisana pravila odstupanja od takvih pravila.⁷⁰ U novinskim tekstovima zabilježeni su različiti otkloni od navedenih pravila, koji ilustriraju izraziti nemar prema osnovnim propisima standardnojezičke norme, npr.:

66 Zvanični naziv institucije jeste Bosanski kulturni centar, tako da se u ovom slučaju ne može pisati kao polusloženica. Sličnih je primjera više, ali ne navodimo ih sve zbog ograničenog prostora pri pisanju članka.

67 Ispravno je pisati: pilot-epizoda; web-stranice (internetske stranice, internet-stranice); fiks-ideje; bek-šuter.

68 Treba pisati: dželešanuhu ili džellešanuhu.

69 Nastalo je prema: *Coronaviridae*, preneseno u bosanski jezik kao: *koronavirus*. S obzirom na to da je ovo novi termin vezan za trenutnu epidemiološku situaciju u svijetu, u medijima se može uočiti njegovo različito pisanje (odvojeno, s crticom, sastavljeni i sl.). Preporuka je da se piše virus korona ili korona virus. Usp. PBJ 2017: 33, čl. 109, analogijom prema primjerima: *bjanko mjenica*, *mini sukњa*, *braon boja*, *gala ručak* i sl.

70 Detaljnija pravila u: GBJ 2000: 159–169; PBJ 2017: 125–131.

– Dok se oni ne pohvataju i stave u izolaciju, uvjek će biti opasnosti od pojave tog virusa. (DA, 27. 3: 29) – Kad je u pitanju broj zaraženih po gradovima u BiH, situacija je sljedeća: (...). (DA, 22. 3: 3) – (...) bit će govora o zvaničnom početku izvoza jaja namjenjenih industrijskoj preradi u EU. (O, 14. 2: 29) – Kako nam je kazao direktor Centra Skenderija Amer Kapo, izabrano je idejno rješenje i trenutno se vrši revizija. (O, 10. 2: 15) – Prije upotrebe, prah se na dlanu mješa sa mlakom vodom (...). (DA, 8. 2: 31) – Problem je kod dovođenja što svaki igrač za kojeg Barca pokaže interes postaje duplo skuplji i vrijedniji (...). (DA, 8. 2: 43) – (...) sistem sprečavanja slijetanja s ceste je standardna sigurnosna oprema za XC60. (DA, 18. 2: 23)⁷¹

3.5.2. Upotreba prijedloga *s(a)*

Prijedlog *s(a)* u bosanskom jeziku javlja se u dvama likovima: *s i sa*. U osnovi je njihova upotreba naporedna, dakle, dubleti su, ali se lik *sa* obavezno piše u slučajevima kad prijedlog stoji ispred riječi koje počinju istim ili sličnim suglasnicima (uglavnom strujnim) ili suglasničkim skupinama gdje je potrebno izbjegći nagomilavanje suglasnika, te uz ličnu zamjenicu za 1. l. jd. u instrumentalu (*sa mnom*).⁷²

– Suočava se s zatvorskom kaznom (DA, 22. 3: 32) – Eksperti sa Univerziteta u Teheranu (...). (O, 18. 2: 49) – Jačanje odnosa sa Austrijom, Francuskom i Katarom (O, 14. 2: 5) – (...) u vezi sa Rusijom (...). (O, 14. 2: 16) – (...) u skladu sa izbornom voljom građana RS-a, ali i građana FBiH. (O, 18. 2: 2) – Dileri se nagodili sa Tužilaštvom? (O, 23. 3: 13) – Ljudi sami odlaze na ta

71 U navedenim slučajevima treba pisati: uvjek, sljedeća, namjenjenih, rješenje, miješa se, vredniji, sprečavanja. Treba napomenuti kako se često grijesi u svakodnevnom govoru kad je riječ o upotrebi leksema *vredniji*, *vrednota*, *sprečavati*, te se piše svakojako, i *sa je* i *sa ije*, no pravila bosanskoga jezika nalažu upotrebu refleksa *e* u ovim slučajevima. Također se često grijesi kod upotrebe pridjeva *sljedeći*. Naime, kad je riječ o pridjevu, onda je refleks *je – sljedeći* (kao u navedenom primjeru), a kad je riječ o glagolskom prilogu sadašnjem, onda je refleks *ije – sljedeći* (npr. *Sljedeći njega, uspio sam naučiti o tome mnogo*). V. RBJ 2010: 1211, 1215.

72 V. detaljnije o tome: GBJ 2000: 139; Piper i dr. (2005: 730–731); Omerović (2018: 43–44, bilj. 40). Potrebno je na ovome mjestu istaknuti kako je primjetno u svakodnevnoj pismenoj i usmenoj komunikaciji da se daje prednost liku *sa* zato što se smatra da je samo on normativno korektan. Naglašavamo da je njihova upotreba naporedna, te da je u mnogim situacijama lik *s* ekonomičniji jer onemogućava nagomilavanja samoglasnika gdje je nepotrebno, te ga je preporučljivo koristiti kad nema navedenih ograničenja, naročito ispred riječi koje počinju samoglasnikom (npr. *s izborima*, *s Austrijom* i sl.), a ponekad je potrebno omogućiti i individualnu ili funkcionalnu stilizaciju iskaza (usp. Piper i dr. 2005: 730–731).

mjesta, osim u slučajevima kada moraju pratiti osobu sa posebnim potrebama. (DA, 22. 3: 9) – Širenje zaraze, prvi smrtni slučajevi pokazali su da se sa virusima nije šaliti. (DA, 21. 3: 3) – Željela je da joj sprovod bude jednostavan i sa malo svijeta, a desilo se potpuno obratno. (DA, 22. 3: 11)⁷³

3.5.3. Upotreba promjenjivih brojeva

U bosanskom jeziku promjenjivi su glavni brojevi: *jedan, dva (oba), tri i četiri* i oni složeni s njima (npr. *dvadeset jedan, ...*). U analiziranim novinskim člancima često se koristi nominativni oblik promjenjivog broja ili tzv. okamenjeni oblik akuzativa premda je normativno preporučljiv oblik takvog broja u nekom od zavisnih padeža. Navest ćemo neke primjere, posebno kod upotrebe broja *dva*, a nešto rjeđe kod *tri i četiri*:

– Predstavnici tri naroda se ne mogu dogovoriti o promjenama, a stanje u BiH je neodrživo (O, 13. 3: 10) – (...) a strijelac oba pogotka bio je Križevac. (O, 13. 3: 62) – Očekuje se taktičko nadmudrivanje dva trenera, te izuzetno dobar duel između ova dva tima. (O, 18. 2: 36) – Socioekonomski reformi bile su u fokusu dvodnevnog radnog sastanka predstavnika dvije entitetske i državne vlade (...). (DA, 14. 2: 4) – Njena emisija je regionalnog karaktera što podrazumijeva da pokriva područje tri zemlje. (DA, Dod. TV, 14. 2: 2) – (...) i unapređenje ekonomske saradnje dvije zemlje. (O, 14. 2: 5) – Planom se predviđa postojanje dvije države (...). (O, 7. 2: 12) – Kako saznajemo, u toku su pregovori sa zastupnicima oba srpskih stopera. (DA, 8. 2: 40) – I na našem tržištu je s četiri nivoa opreme (...). (DA, 18. 2: 23) – Prije toga, Raza je s dvije komšinice (...). (O, 10. 2: 48)

Naime, standardnojezička norma preporučuje dekliniranje promjenjivih brojeva, naročito ukoliko se koriste bez prijedloga (tada je obavezno), dok se tzv. okamenjeni akuzativ brojeva *dva, tri i četiri* prihvata kao naporedan dekliniranim oblicima kad se koristi s prijedlozima.⁷⁴

73 Naime, u konstrukciji sa zatvorskom kaznom obavezna je upotreba lika *sa*; u konstrukcijama s Univerzitetom, s Austrijom, s izbornom voljom preporučuje se upotreba lika *s* zbog nagomilavanja samoglasnika i radi jezičke ekonomičnosti, a u konstrukcijama s Tužilaštvom, s posebnim potrebama, s virusima, s malu svijeta preporučuje se upotreba lika *s* iz razloga jezičke ekonomičnosti, no važno je naglasiti da je njihova upotreba naporedna kad je riječ o propisanim normativnim pravilima (osim gore navedenih ograničenja).

74 U navedenim primjerima obavezna je upotreba dekliniranih oblika zavisnih padeža brojeva *dva (oba)*, *tri i četiri* gdje god ispred takvog broja nema prijedloga, npr. predstavnici triju naroda, strijelac obaju pogodaka, nadmudrivanje dvaju trenera, predstavnika dviju entitetskih i državne vlade, područje triju zemalja, saradnja dviju zemalja, postojanje dviju država, sa zastupnicima obaju srpskih stopera, dok su konstrukcije s četiri nivoa i s

3.5.4. Ostala gramatička odstupanja

Česte su greške kod upotrebe oblika pomoćnog glagola *biti* u aoristu, kod pisanja futura prvog, kod upotrebe imenice *novine*, zatim odstupanja u slaganju subjekta s predikatom, te u pravilima obaveznog reda riječi kod upotrebe enklitičkih oblika glagola glagola *biti* i *htjeti*.

– U ovom slučaju, ako bi se dogovorili, let bi bio na relaciji Sarajevo – Tuzla – London. (DA, 14. 2: 15) – Da je prihvaćena odluka, ušli bi u projekt MEG i dobili grant od 15 miliona maraka (DA, 10. 2: 14) – Vijeće je prethodno usvojio (...). (O, 7. 2: 5) – (...) a džematlije koje su kilometrima putovale do džamije, čekali bi na namaz negdje na cesti ili u džamiji. (DA, Dod. S, 8. 2: 8) – (...) radi se o izbjeglicama koji mnogi dolaze iz zemalja koje su mnogo jače u ekonomskom smislu od nas. (DA, 18. 2: 4) – Najtiražnija novina u Bosni i Hercegovini (DA, *nasl.*) – Nakon Vlade PDA, Zavod zdravstvenog osiguranja je imao (...). (O, 18. 2: 7) – Eksterna matura će se polagati 10. i 11. juna (O, 18. 2: 24)⁷⁵

Kad je riječ o upotrebi futura prvog, GBJ 2000 nalaže odvojeno pisanje složenih glagolskih oblika, s posebnom napomenom za odvojeno pisanje futura prvog.⁷⁶ Navest ćemo primjere odstupanja od tih pravila, kao i nedopustiva miješanja u primjeni takvih oblika u istim tekstovima.

– Blokiraće Dodik i institucije koje jedva da su i počele raditi (...). (O, 14. 2: 4) – Nepodnošenjem zakona napravićemo najviše problema obrtnicima. (O,

dvije komšinice normativno prihvatljive, ali se prednost uvijek daje dekliniranim oblicima umjesto tzv. okamenjenog akuzativa. V. detaljnije u: GBJ 2000: 253–254; Silić – Pranjković (2007: 142–144).

⁷⁵ Potrebno je pisati: ako bismo se dogovorili, ušli bismo u projekt (aorist pomoćnog glagola *biti* za 1. l. mn. glasi *bismo*, za 2. l. mn. *biste*), zatim Vijeće je usvojilo, džematlije – čekale bi, ...radi se o izbjeglicama od kojih mnogi...; imenica *novine* spada u *pluralia tantum*, nema oblika jednine (a ovaj slogan nalazi se na svakoj naslovnoj stranici *Dnevног avaza*); obvezni red riječi podrazumijeva enklitiku iza akcentovane riječi: imao je, polagat će se itd. V. detaljnije u: GBJ 2000: 272, 374–376, 470–473; RBJ 2010: 776.

⁷⁶ Naime, izričito je naglašeno da infinitiv na -ti “ispred oblika pomoćnoga glagola u govoru [sic!] gubi svoj nastavak -ti a provodi se i jednačenje suglasnika prema mjestu tvorbe; međutim, u pismu se ispušta samo krajnje -i (govori se: *čitaću*, *plešću*, a piše se: *čitat ēu*, *plest ēu*)” (GBJ 2000: 280). Time su naglašene zapravo ključne razlike između pismenog i usmenoga govora, koji se umnogome razlikuju, a za pisane tekstove, kao što su novinski, to je itekako važno. Međutim, PBJ 2017 dopušta dubletno pisanje futura prvog (*pisat ēu/pisaću*), što dovodi do brojnih nesuglasica u primjeni i interpretaciji standardnojezičke norme, kao što pokazuju i ekscerpirani primjeri, te na ovome mjestu naglašavamo da je pitanje futura prvog najprije gramatičko, pa tek onda i pravopisno pitanje. Stoga se preporučuje odvojeno pisanje u navedenim slučajevima: *pisat ēu*, dok oblik *pisati ēu* ni u kojem slučaju nije prihvatljiv.

14. 2: 21) – U organizaciji Fondacije za muzičke umjetnosti, od 9. do 16. maja, održće se festival klasične muzike Sarajevske večeri muzike – SVEM 2020. U novom desetljeću festival Sarajevske večeri muzike, u svom 26. izdanju, ukoracić će proslavama (...). (O, 11. 2: 30) – Udruženje građana Petrićevac iz Banje Luke zatražiće od Gradske uprave da se Đukanović proglaši personom non grata. (O, 7. 2: 1) – Zamjenica predsjedavajućeg Predstavnicičkog doma Parlamentarne skupštine BiH Borjana Krišto učestvovati će u radu Evropske parlamentarne sedmice 2020. (DA, 18. 2: 2)⁷⁷

3.6. Ostala odstupanja od standardnojezičke norme

Nisu rijetka odstupanja ni na leksičkoj razini standardnoga bosanskog jezika, kao što je upotreba leksičke iz razgovornog stila, različiti pleonazmi, pisanje rednih brojeva bez tačke iza njih, nepoštivanje pravila rastavljanja riječi na kraju retka, ali i brojne štamparske greške, što je posljedica potpunog zanemarivanja važnosti jezičke pismenosti u medijskom prostoru. Navest ćemo samo nekoliko primjera:

– Obilježavanje počinje 24. januara u Poljaku, a završava 17. avgusta (...). (DA, 14. 2: 8) – Pronađena lubanja najmanjeg dinosaura (DA, 13. 3: 20) – Zamjenik glavnog ravnatelja MUP-a RH Jozo Šuker (...). (O, 14. 2: 5) – (...) dva najbolja igrača u istoriji (...). (O, 14. 2: 13) – Za razumijevanje muzike uopće, pa tako i navedenih glazbenih pravaca, važno je poznavati osovnu muzičku teoriju (...). (O, 14. 2: 56) – (...) da bi ispunila jedno od poglavlja prema Europskoj uniji. (O, 11. 2: 4) – Opsednut je poslom i uspjehom na tom polju najviše radi nekog dokazivanja samom sebi. Uspeh u poslu bitniji mu je od bilo kakvog uspeha na ličnom planu. (O, 14. 2: 31) – Sabahudin Žigović je osuđivan 10 puta (...) na ukupno sedam godina i šest mjeseci zatvora od 2009 do 2018. godine (...). (O, 23. 3: 13) – (...) slike su prve polovine 20 stoljeća. (DA, Dod. S, 8. 2: 9) – (...) a da neće ovo što se još na malo kojoj karti svijeta i pika kao civilizacija. (O, 10. 2: 8) – Po prvi puta u proteklih sedam godina (...). (O, 10. 2: 35) – Ovdje sada, u ovom trenutku, pričamo o određenim potezima (...). (DA, 14. 2: 3) – Iz dobro obaviještenih izvora saznali smo da Had-/žiabdić i Arnautović često putuju (...). (O, 14. 2: 6) Vršilac dužnosti predsjednika DNS-/a Nenad Mešić (...). (O, 18. 2: 3) – 281 osoba umrla je od posljedica koronavirusa u Belkoj

⁷⁷ Treba pisati: blokirat će, napravit ćemo, održat će se, zatražit će, učestvovat će. Osim toga, u istoj rečenici (O, 11. 2: 30) futur prvi upotrijebljen je dvojako, što također može upućivati na to da je autor teksta u velikoj mjeri nemaran spram ovih pitanja. Oblik učestvovati će ni u kojem slučaju nije prihvatljiv.

Britaniji,... (DA, 23. 3: 3) – (...) a oni se nalaze iza toplotnog štitnika koji može pdnijeti (...). (DA, 11. 2: 20) – Bošković je kazao da je sigurnosna situacija u Crnoj Gori stabilna, nadležni resori svakodnevno prate događanja i učinit će sve kako bi se svaki. (DA, 10. 2: 6)⁷⁸

4. ZAKLJUČAK

Jezik dnevne štampe pripada žurnalističkom stilu, koji se odnosi na sferu svih medija – novina, radija, televizije itd. Pored svoje osnovne funkcije – prijenosa informacije, vijesti, mediji imaju veoma bitnu ulogu u svakom društvu jer utječu na oblikovanje javnog mišljenja, promoviraju određene ideje, te u velikoj mjeri utječu na opću pismenost u društvenoj zajednici. Medinski je diskurs jezički najutjecajniji diskurs javne komunikacije i veoma važan faktor razvoja jezičke svijesti i kulture pripadnika određene jezičke zajednice. Štampa u društvu ima i jezičko-edukacijsku ulogu, tako da jezik kreatora novinskih tekstova treba zadovoljavati zahtjeve strogih normi standarnoga jezika određenog društva. Stoga je dosljedna primjena standardnojezičke norme u jeziku medija obavezna, posebno u pisanom obliku komunikacije kao što je dnevna štampa, gdje je primjena pravopisne, gramatičke, leksičke i stilističke norme od izuzetnog značaja za opću i jezičku pismenost jednog društva.

Na temelju analiziranog korpusa novinskih tekstova dnevnih listova *Oslobodenje* i *Dnevni avaz* možemo zaključiti da su odstupanja od bosanske standardnojezičke norme na izuzetno visokoj razini, što svjedoči o zabrinjavajućem odnosu kad je riječ o pismenosti društva. Osim naglašene “anglicizacije” bosanskog jezičkog korpusa uslijed općih globalizacijskih procesa u svijetu, veliki broj otklona od norme zabilježen je kod pisanja interpunkcijskih

78 U standardnome bosanskom jeziku normativno su prihvaćene lekseme: *august, lobanja, direktor* (umj. *ravnatelj*), *istorija, muzički* (umj. *glazbeni*), *Evropska unija*; riječ *pika* je iz razgovornog stila, te je potrebno upotrijebiti: i ubraja među civilizacije. Nadalje, ekavski oblik *uspeh* nije prihvatljiv, a pored toga, u istoj rečenici koristi se i ekavski i ijekavski izgovor, što je potpuno nekorektno. Iza rednih brojeva piše se tačka: 20. stoljeća, od 2009. do 2018. Konstrukcije: ovdje sada, u ovom trenutku, te po prvi puta pleonastične su, jer se određena značenjska obilježja ponavljaju (*sada* i *u ovom trenutku* ima isto značenje; dovoljno je upotrijebiti ili *sada* ili *u ovom trenutku*; prijedlog *po* ne koristi se uz *prvi put*, jer on nosi značenjsko obilježje iterativnosti; stoga treba koristiti samo: *prvi put*). Kod primjera Had-žiabdić i DNS-/a u rastavljanju riječi na kraju retka treba pisati na sljedeći način: Hadži-/abdić, a skraćenice se inače ne rastavljaju na kraju retka. U primjerima Belikoj Britaniji, pdnijeti i posljednja nepotpuna klauza kako bi se svaki očigledno su nedopustive štamparske greške, koje se ni u kojem slučaju ne smiju dešavati. Svaki novinski tekst mora proći i proces korekture.

znakova, posebno zareza, navodnika, polunavodnika, crtice i crte, potom kod upotrebe velikog i malog slova, deklinacije promjenjivih brojeva (osobito broja *dva*), upotrebe prijedloga *s(a)*, kod pisanja i deklinacije stranih imena i prezimena, pisanja refleksa *i/je/e/i*, neujednačenosti kod pisanja futura prvog, neslaganja subjekta s predikatom, u redoslijedu pisanja enklitičkih oblika itd. Osim toga, zabilježene su i brojne štamparske greške, što svjedoči o ozbiljnom odsustvu profesionalizma u pristupu jezičkim pravilima kod kreiranja novinskih tekstova. Jezik pisanih žurnalističkih formi treba biti jezički uzoran budući da ima i jezičko-obrazovnu ulogu, što znači da treba biti realiziran u skladu sa standardnojezičkom normom. Kreatori jezičkog diskursa u dnevnoj štampi (novinari, urednici, voditelji, reporteri, a ponajviše lektori) trebaju imati natprosječnu jezičku kompetenciju i stalno se educirati u skladu s razvojem jezika jer je jezik živi organizam koji se kontinuirano mijenja. Zaključno se može kazati da je potrebno ozbiljno se pozabaviti pristupom standardnojezičkoj normi u kreiranju tekstova dnevne štampe budući da se pisanome tekstu uvijek može iznova prići i dotjerati ga prije nego što se objavi i učini javnim.

IZVORI

- Oslobodenje* – 3. 2. 2020, br. 26.287 (O, 3. 2); 7. 2. 2020, 26.291 (O, 7. 2); 8. 2. 2020, br. 26.292 (O, 8. 2); 10. 2. 2020, br. 26.294 (O, 10. 2); 11. 2. 2020, br. 26.295 (O, 11. 2); 14. 2. 2020, br. 26.298 (O, 14. 2); 18. 2. 2020, br. 26.302 (O, 18. 2); 13. 3. 2020, br. 26.325 (O, 13. 3); 20. 3. 2020, br. 26.332 (O, 20. 3); 23. 3. 2020, br. 26.334 (O, 23. 3)
- Dnevni avaz* – 8. 2. 2020, br. 8.832 (DA, 8. 2); 10. 2. 2020, br. 8.834 (DA, 10. 2); 11. 2. 2020, br. 8.835 (DA, 11. 2); 14. 2. 2020, br. 8.838 (DA, 14. 2); 18. 2. 2020, br. 8.842 (DA, 18. 2); 13. 3. 2020, br. 8.866 (DA, 13. 3); 21. 3. 2020, br. 8.874 (DA, 21. 3); 22. 3. 2020, br. 8.875 (DA, 22. 3); 23. 3. 2020, br. 8.876 (DA, 23. 3); 27. 3. 2020, br. 8.880 (DA, 27. 3)

LITERATURA

- Badurina, L. (1998), "Neke odlike leksika u suvremenoj hrvatskoj publicistici", *Filologija*, 30–31, 417–426.
- Badurina, L. (2004), "Slojevi javnog diskursa", *Odobja* 22, Ljubljana, 151–164.
- Badurina, L. (2007), "Jezično raslojavanje i tipovi diskursa", *Jezik književnosti i književni ideologemi*, Zbornik radova 35. seminara Zagrebačke slavističke škole, ur. K. Bagić, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, 11–20.
- Brozović, D. (1970), *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb
- Bugarski, R. (1985), "O pojmu jezičke kulture", *Govor*, 1, 27–32.

- Čedić, I. (2007), *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo
- Čedić, I. (2013), *Jezički savjetnik*, Institut za jezik, Sarajevo
- Halilović, S. (1996), *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo: Preporod
- Halilović, S. (1999), *Pravopis bosanskoga jezika za osnovne i srednje škole*, Dom štampe, Zenica
- Halilović, S. (2017), *Pravopis bosanskoga jezika*, Slavistički komitet, Sarajevo
- Halilović, S., Palić, I., Šehović, A. (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
- Hudeček, L., Mihaljević, M. (2009), *Jezik medija, publicistički funkcionalni stil*, Hrvatska sveučilišna naknada, Zagreb
- Jahić, Dž. (2010), *Rječnik bosanskog jezika*, 1, Bošnjačka asocijacija, Sarajevo
- Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Katnić-Bakaršić, M. (2001), *Stilistika*, Ljiljan, NUK, Sarajevo
- Kordić, S. (1995), *Relativna rečenica*, Matica hrvatska, Zagreb
- Mićanović, K. (2004), “Standardni jezik i razgraničavanje jezika”, *Fluminensia*, god. 16, br. 1–2, 95–104.
- Muhvić-Dimanovski, V. (2005), *Neologizmi: problemi teorije i primjene*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Omerović, M. (2014), “Dikcija i govor”, u: *Zbornik radova “5. Međunarodni naučno-stručni skup ‘Kulturni identitet’ u digitalnom dobu”*, Filozofski fakultet, Zenica
- Omerović, M. (2018), *Instrumental s prijedlozima u bosanskom jeziku*, Institut za jezik, Sarajevo
- Palić, I. (2019), *Gramatika, semantika i pragmatika rečenice*, Institut za jezik, Sarajevo
- Pavličević-Franić, D. (2005), *Komunikacijom do gramatike*, Alfa, Zagreb
- Piper i dr. (2005) (Piper, P., Antonić, I., Ružić, V., Tanasić, S., Popović, Lj., Tošović, B.), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*, ur. M. Ivić, Institut za srpski jezik, Beogradska knjiga, Matica srpska, Beograd
- Sapunar Knežević, A., Togonal, M. (2012), “Hrvatski jezični standard u jeziku javne komunikacije: Uloga medija u oblikovanju hrvatske jezične svijesti i kulture”, *Medianali*, Vol. 6, No. 12, 17–34.
- Silić, J. (2006), *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Disput, Zagreb
- Silić, J., Pranjković, I. (2007), *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Šipka, M. (2005), *Kultura govora*, Institut za jezik, Sarajevo
- Škiljan, D. (1985), *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb
- Tošović, B. (1988), *Funkcionalni stilovi*, Svjetlost, Sarajevo

THE MOST COMMON DEVIATIONS WHEN USING FORMAL BOSNIAN LANGUAGE IN DAILY PRESS

Abstract

This article discusses the use of formal Bosnian language in the Bosnian daily press. Analyzing various texts from the daily newspapers *Oslobodenje* and *Dnevni avaz*, it is easily noticed that there are significant deviations on almost all levels related to applying the rules of formal Bosnian language. Apart from heightened use of English terms due to the process of globalization, numerous deviations have been recorded when using punctuation marks, specifically the comma, exclamation mark, single exclamation mark, hyphen, dash, capital letter use, the declension of numbers (especially number *two*), the use of the preposition *s(a)* ("with"), the spelling and declension of foreign first and last names, the spelling of the reflexive *ije/je/e/i*, inconsistency when using the future tense, and subject-verb agreement. There have also been many typos, which only shows the lack of professionalism when writing newspaper texts. The language of the media is the most influential language of public communication and it has an enormous impact on the linguistic consciousness and culture of the people who are exposed to the language. In society, the press has primarily a communicative function and then very important linguistic and educational roles, therefore the language of those who create such texts should be scrutinized based on the strict rules of the formal language. Consequently, it is of crucial importance to use formal language in the media, especially in the written form, such as daily newspapers, where the spelling, grammatical, lexical and stylistic rules have a profound impact on the society as a whole. Therefore, those who write newspaper texts should constantly get educated and follow the updated language rules and dynamics. It is important to pay more attention to the rules and regulations of the formal language while shaping public discourse.

Key words: *formal Bosnian language, daily press, journalistic style, media, spelling rules, deviations*

KNJIŽEVNOST

Mirza MEJDANIJA

O ITALIJANSKOJ POSTMODERNI I NJENIM KARAKTERNIM OSOBINAMA

KLJUČNE RIJEČI: *kraj historije, metaroman, citati, intertekstualnost, književna igra*

Šezdesete i sedamdesete godine u italijanskoj književnosti pokazuju situaciju zastoja u kojem se nalazi naratologija, koja više ne pronalazi snagu da obnovi vlastite izražajne i reprezentativne oblike. Izgleda da je nastupila smrt umjetnosti i književnosti. To je period u kojem počinje doba postmoderne i neki romani otkrivaju njene karakteristike te naglašavaju važne preokrete u historiji književnosti dvadesetog stoljeća. To je trenutak koji označava kraj historije, nepomičnost realnosti. Postaje nemoguće proizvesti nešto novo, i to u polju književnosti, umjetnosti, teatra i kina podrazumijeva odbijanje potrage za nepoznatim rješenjima, navodi na ponavljanje već poznatog i na ponovno pisanje već napisanog, na preuzimanje stilova iz prošlosti da bi se izmiješali gradeći na taj način tekstove i djela putem skupine citata. Razlikuju se tri faze italijanske postmoderne: pripremna, faza prave i istinske postmoderne, i ona nove generacije koja kreće od pozicija koje su već utvrđile prethodne generacije. Sredina devedesetih godina označava i kraj postmoderne. Remek-djela italijanske postmoderne su *Ako jedne zimske noći neki putnik* Itala Calvina i *Ime ruže* Umberta Eca, objavljeni prvi 1979. godine a drugi 1980. godine. Osamdesetih godina generacijski roman krči sebi put, i on, po ugledu prvenstveno na američke modele, odražava uznemirenost i dezorientisanost mlađih. U ovom članku smo pokušali precizirati faze italijanske postmoderne, odrediti njen početak i kraj te ustanoviti njene karakterne osobine.

UVOD

Šezdesete i sedamdesete godine u italijanskoj književnosti pokazuju situaciju zastoja kada se radi o kapacitetu obnavljanja izražajnih i reprezentativnih oblika. Izgleda kao da je nastupila smrt umjetnosti i književnosti. Prevaziđena je faza tradicionalne industrijalizacije, ide se od modernizma k

postmodernizmu, ali ovoj društvenoj evoluciji ne odgovara evolucija oblika priče. Mentalitet i percepcija realnosti mijenjaju se i uslijed novih medijatičkih i informatičkih horizonata. U Italiji, kao i u ostatku svijeta, naznačava se period postmodernističkog romana, u čijoj osnovi se nalazi duboko naratološko promišljanje, praćeno lingvističkim i semiotičkim teorijama. Ono što sebi dajemo za zadatak u ovom istraživanju jeste preciziranje faza i karakternih osobina italijanske postmoderne.

KARAKTERISTIKE ITALIJANSKE POSTMODERNE

Šezdesete godine XX. stoljeća u Italiji predstavljaju bezizlaznu situaciju u kojoj se nalazi književnost, koja više ne uspijeva pronaći snagu za obnavljanje izražajnih i reprezentativnih oblika. To je period u kojem počinje faza postmoderne i pojedini romani otkrivaju njene karakteristike te evidentiraju značajne preokrete u historiji književnosti dvadesetog stoljeća. U osnovi ovih djela leži uvjerenje da su se, u odnosu na društvenu evoluciju, oblici pripovijedanja istrošili, da je period tradicionalne industrijalizacije prevaziđen, i najzad, da društvo prelazi iz modernizma u postmodernizam. Prisustvuje se potpunom mijenjanju mentaliteta i percepcije realnosti, koji se oblikuju stvaranjem novih medijatičkih i informatičkih horizonata. I u Italiji se očrtava period postmodernističkog romana, okarakterisanog dubokim naratološkim promišljanjem koji prate različite lingvističke i semiotičke teorije. Tako nastaje metaroman, odnosno roman koji raspravlja sam o sebi i o vlastitim izražajnim izborima, otkrivajući njihove strukturalne mehanizme. Dva romana bivaju objavljena krajem te decenije: *Ako jedne zimske noći neki putnik* Itala Calvina i *Ime ruže* Umberta Eca, objavljeni prvi 1979. godine, a drugi 1980. Godine. Oni se smatraju najvažnijim primjerima italijanske postmoderne. Počevši od osamdesetih godina, međutim, generacijski roman krči sebi put, i on, po ugledu prvenstveno na američke modele, odražava uznenirenost i dezorientisanost mladih.

Postmodernizam označava kraj perioda modernizma, okarakterisanog dinamičnošću, progresom i stalnom transformacijom koja je uvek morala biti koherentna i usmjerena prepoznatljivom cilju. Postmodernistička realnost postindustrijskih društava je karakteristična po svom parčanju, inkohherentnom kompleksnošću koja ne može biti intelektualno dominirana, niti uspijeva biti uređena. A ipak, u ovom haosu subjekt se ne gubi, ne živi tragično, ne pati, štaviše – živi na lucidan način, zabavljeno i zadovoljno prihvatajući haos.

Logički instrument koji je modernizam koristio da bi razmišljao o historijskom postajanju je dijalektika, bilo ona hegelski idealistička, bilo ona

marksistički materijalistička. Ona predstavlja kontinuitet teze, njenu negaciju u antitezu, i njeno prevazilaženje u sintezu, koja potom postaje teza novog ciklusa. Postmoderna negira dijalektiku i zamjenjuje je konceptom različitosti: u realnosti ne postoje opozicije i kontradikcije koje bi se mogle pretvoriti u sintezu, već samo beskonačne razlike između višestrukih aspekata realnosti, koji se ne mogu svesti na uređene sheme. To je dakle trenutak koji označava kraj historije, nepomičnost realnosti. Postaje nemoguće proizvesti nešto novo, a to na polju književnosti, umjetnosti, teatra i kinematografije, podrazumijeva odbijanje potrage za novim rješenjima, te navodi na ponavljanje već poznatog i na prepisivanje već napisanog, na ponovno usvajanje stilova iz prošlosti da bi se izmiješali, stvarajući tako tekstove i djela putem skupine citata.

Postmoderna se suprotstavlja historijskoj avangardi i neoavangardi šezdesetih godina. Avangarda ustvari kreće od pretpostavke da historija ima neki pravac, budući da sebi daje cilj anticipaciju budućih razvoja. Postmoderna, međutim, negira da historija ima neki pravac, prepoznatljiv put razvoja. Avangarda ima vrlo konfliktan stav prema prošlosti: u mjeri da želi izbrisati njene oblike i jezik da bi ih zamijenila naprednjim rješenjima. Postmoderna, nasuprot tome, daje sebi za zadatak kombiniranje elemenata preuzetih iz prošlosti:

Ali dođe trenutak kada avangardija (moderna) ne može ići dalje, jer je već proizvela metajezik koji govori o njenim nemogućim tekstovima (konceptualna umjetnost). Postmodernistički odgovor modernizmu se sastoji u priznavanju da prošlost, budući da ne može biti uništena, jer njen uništenje vodi ka tišini, mora ponovo biti posjecena: sa ironijom, na način koji nije naivan. O postmodernističkom stavu mislim kao o stavu čovjeka koji voli mnogo učenu ženu, i koji zna da joj ne može reći 'očajnički te volim', jer on zna da ona zna (i da ona zna da on zna) da je ove rečenice već napisala Liala. Ipak postoji rješenje. Mogao bi reći: 'Kao što bi rekla Liala, očajnički te volim'. U tom trenutku, izbjegavši lažnu nevinost, rekavši jasno da se više ne može govoriti na nevin način, on bi rekao ženi ono što joj je želio reći: da je voli, ali da je voli u vremenu izgubljene nevinosti. (Eco 2007: 521–529)

Dok je avangarda uvijek protiv postojećeg, postmoderna, negirajući koncept kontradikcije, implicira prihvatanje postojećeg.

Postmoderna posjeduje klovnovsko i književno oslobođanje ili estetizirani nihilizam, ali i potragu za privatnom i odbrambenom razboritosti, prepuštanjem vladajućim institutima, prihvatanje tržišta kao prirodnog terena i potragu za odobrovlanjem publike. Počinje se gledati u prošlost, odnosno u tradiciju, budući da ona predstavlja skladište raspoloživih oblika. Kidaju se

veze s ideologijom, s angažmanom i s historijom, a književnost biva smještena u odvojenom području, njeni pokreti postaju simbolični, na početku dezaktivirani, nema osjećaja krivice za njihovu neefikasnost.

Nastanak postmoderne pokrenuo je razne diskusije. Neki su je smatrali proizvodom odlučne frakture u odnosu na modernu, koja uvodi novu epohu bilo za materijalne strukture, bilo za kulturne izražaje. Drugi je, međutim, percipiraju, kao samo jednu fazu modernizma¹ i govore o ‘kasnom modernizmu’.

Neki slave njenu apologiju jer vide u njoj pad jakih i prinudnih ideo-loških sistema i priliku za emancipaciju ljudskog roda. Najzad, tu su oni koji je smatraju rezultatom duboke dekadencije, iscrpljenosti civilizacije, kreativne impotencije, zamračenjem svijesti koja bez kritičkog duha slavi negativnu realnost u kojoj je nemoguće živjeti.

Definicija karakternih osobina postmoderne jeste nepouzdana, problematična i oscilirajuća, različita od kritičara do kritičara, od usvojenih perspektiva i interpretativnih parametara, koji su često jasno neusklađeni. Isto vrijedi i za njenu periodizaciju. Za one koji se pozivaju na američku situaciju, doba postmoderne počinje između pedesetih i šezdesetih godina, kada počinje postindustrijalno doba, dakle triumfom medejske i televizijske civilizacije i krajem kolonijalizma. Za neke ona počinje epistemološkom revolucijom i relativizmom prve polovine dvadesetog stoljeća; za druge nešto kasnije. Zbog nesigurnosti i diskutabilnosti ove periodizacije, trebamo biti vrlo oprezni sa njenim historiografskim uokvirivanjem. Kada se radi o Italiji, kritičari su priличno složni u datiranju pojave postmodernističke književne tendencije između kraja sedamdesetih i početka osamdesetih godina, pojavljivanjem romana *Ako jedne zimske noći neki putnik* Itala Calvina (1979. godine) i *Ime ruže* Umberta Eca (1980. godine); mada se pojedini elementi postmoderne mogu uočiti čak i sredinom šezdesetih godina u takozvanim ‘pripremnim romanima’ pojedinih pisaca kao što su *Braća Italije* Alberta Arbasina i *Hilarotragoedia* Giorgia Manganellija.

1 Termin ‘modernizam’ dolazi od kasnolatinskog *modernus*, pridjeva koji potječe od prijedloga ‘modo’ (sada, tek) i koji označava ono što pripada sadašnjosti. Pojavljuje se između V i VI stoljeća da bi definisao kršćanski svijet u opoziciji sa grčko-rimskim. U središtu ovog pojma nalazi se ideja o novom, koje se smatra boljim u odnosu na prošlost. Historiografska periodizacija smatra ‘modernom’ epohu koja počinje otkrićem Amerike (1492. godine) i koja se završava Francuskom i Industrijском revolucijom, koje otvaraju sadašnjost.

Govoreći o italijanskoj postmoderni, treba obratiti pažnju na razliku² među sljedećim termimima:

a) postmodern: historijski period koji počinje sredinom pedesetih godina, i koji, po nekim kritičarima, još uvijek nije završen iako je došao do svoje prekretnice. To je period obilježen sukobom između Istoka i Zapada, sve većim prisustvom imigranata u Evropi, terorizmom i stalnim ratovima;

b) postmodernizam: predstavlja umjetničko-kulturološku produkciju koja je u Sjedinjenim Američkim Državama prikazala historijski preokret, dajući mu oblik;

c) postmoderna: kulturološki period koji je odgovorio na probleme koje je naznačio postmodern sa mnoštvom stavova, bez obrazlaganja zajedničkih poetika.

Književni kritičari smatraju da do kraja italijanske postmoderne dolazi aproksimativno 1995. godine. Od tog trenutka se počinju nametati na sceni pisci koji više nisu postmodernisti.

PRIPREMNA FAZA POSTMODERNE

Veći dio kritičara je saglasan u tvrdnji da postmoderna u Italiji počinje 1979/80. godine, u periodu velike socio-ekonomске krize koja se manifestuje nestašicom naftne, okončanjem velikih studentskih protesta, početkom terorizma, koji se odražavaju na kulturu čineći je nesposobnom da odgovori na probleme tog vremena. U eseju *Postmoderno italiano: qualche ipotesi*, Raffaele Donnarumma smatra da ipak „taj termin treba biti pomjeren nekoliko godina unazad, oko sredine šezdesetih godina“ (Donnarumma 2003: 58), razlikujući tako pripremnu fazu italijanske postmoderne, koja je pod utjecajem efekata ekonomskog čuda³ i pokreta 68.⁴ Postmoderna u Italiji nastaje kao pokušaj

2 Razlika prikazana u: Luperini, Romano, (1993) *Postmodernità e postmodernismo: breve bilancio del secolo Novecento*, u: (1990) *Controtempo*, Liguori, Napoli, str. 169–178; Cesareni, Remo, (1997) *Raccontare il postmoderno*, Bollati Boringhieri, Torino, str. 120–124; Ganeri, Margherita, (1998) *Postmodernismo*, Editrice Bibliografica, Milano; Donnarumma, Raffaele, (2003) *Postmoderno italiano: qualche ipotesi*, u: *Allegoria*, volume 43, broj jan–aprili, str. 56–57.

3 Italijansko ekonomsko čudo, nazvano također ekonomski *boom*, jeste period italijanske historije koji karakteriše jak ekonomski napredak i veliki tehnološki razvoj, a dešava se između pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog stoljeća.

4 Šezdeset osam, odnosno pokret 68, jeste društveno-kulturološki proces koji se desio 1968. godine kada su veliki i masovni pokreti društveno neujednačenih grupa, kao što su radnici, studenti i etničke manjine, koji su najčešće nastali spontano, prošli kroz gotovo sve svjetske zemlje protestujući protiv korupcije i društveno-političkih predrasuda. Sposobnost narod-

davanja odgovora nelagodi postmodernizma, da bi potom sazrijevala i došla do zaključka da nije moguće prevazići pomenute kontradikcije. Donnarumma smatra da “prva postmoderna, ustvari, često poprima ruho egzorcizma i uđavljanja od onoga što se dešavalо” (Donnarumma 2003: 60). Dva djela koja predstavljaju pripremnu fazu postmoderne su *Braća Italije* (1963. godine) Alberta Arbasina i *Hilarotragoedia* (1964. godine) Giorgia Manganellija.

Braća Italije predstavlja linearu radnju i likove koji se identificuju ne putem psihologije, već putem kulturoloških i karakterijalnih tikova. Ovo je roman koji posjeduje stalnu tendenciju da se razbijaju u autorefleksivni projekt, odnosno u knjigu koja sama sebe imitira. Roman se razgrađuje sve dok ne postane mješavina čavrjanja. Radnja se grana oko putovanja kroz Italiju i druge evropske zemlje, i kroz dijaloge protagonista koji brzo postaju neraspoznatljivi jedni od drugih. Priča je ispričana u prvom licu. Lik i psihologija se razdvajaju i sa njima nestaju metafizika i dubinska strastvenost koje su bile kritičke vrijednosti moderne. Nastaje metaroman. Za Arbasina je realistička iluzija gotova i ostaje samo direktno prikazivanje diskursa. Veliki totemi protagonisti su kultura i seks. Deklarisana homoseksualnost ne proizvodi skandalozni efekt, ne poprima revandikacione ni političke tonove, već sebi krči put sa željom za identitetom koja je prvi put prikazana u italijanskoj kulturi u ovom obliku. Homoseksualci su predstavljeni u oblicima postmoderne politike, odnosno politike lobija koji gleda samo sebe i vlastite potrebe. Radi se o homoseksualcima građanskog društvenog sloja, obrazovanim intelektualcima koji se približavaju podređenim društvenim klasama sa jedinim ciljem seksualne konzumacije, i koji uživaju u etičkoj neodgovornosti koja se nameće kao društvena norma.

Manganellijev roman *Hilarotragoedia* izlazi 1964. godine. Donnarumma ga smatra “odbijanjem realističkog romana i u isto vrijeme jakim predlaganjem drugih književnih rodova, od rasprave do fantastičke priče, ukrštenih u jednoj jedinoj strukturi” (Donnarumma 2003: 62). Knjiga oscilira između parodije i *pastiche*, iako prevladava ovaj drugi. *Pastiche* se igra sa književnošću, naročito s onom iz prošlosti, iako je smatra mrtvom; jasno nam pokazuje odnos između književnosti i historije odnosno između književnosti i vremena: priče su već ispričane, svijet je već napisan i najbolje riječi su već

nog učešća i njihova slava, pored činjenice da se ti događaji dešavaju u relativno kratkom i intenzivnom periodu, doprinijeli su tome da se pokret identificira sa imenom godine u kojoj se manifestovao.

Mnogi ovaj društveni i politički pokret i danas smatraju kontroverznim. Smatraju da je poveo ka utopijski boljem svijetu, dok drugi smatraju da je razbio i uništio svjetski politički moral i stabilnost.

iskorištene. Jedino što preostaje jeste ponavljanje budući da je jedina mogućnost stvaranja kombiniranje već rečenog. Donnarumma tvrdi da se “nalazimo [se] pred manirističkim stavom odnosno pred stilizacijom materijala koji se pokazuju iz druge ruke, protkani sa više ili manje naglašenom ironijom” (Donnarumma 2003: 62). Manirizam ima svoje dvije strane, jednu koja otvara epigonski, periferički aspekt, ožalošćen i melanholičan od književnosti koja je prisiljena da se sama proizvodi da bi preživjela; i drugu koja slavi književnost koja se zatvara u samu sebe, nastaje sama i u samoj sebi pronalazi vlastitu snagu. Kod Manganelliјa preovladava ova druga strana koja na kraju postavlja osnove ideologije književnosti, te je potkazuje kao laž, a književnika kao klovna, tvrdeći da je jedini prostor koji je preostao onaj pretvaranja i da je jedino ruho ludičko, što su jedine mogućnosti preživljavanja u svijetu koji nas zanemaruje ili uništava.

Italijanski postmodernisti pripremne faze u centar svog promišljanja stavljaju upravo književnost, koja se zasitila svoje tradicije i već neodrživog prestiža, te tvrde da svijet postoji samo kroz i za funkciju.

POSTMODERNA U VRIJEME KULTURE MASE

Da bi se vidjela kompletna fizionomija italijanske postmoderne, neophodno je sačekati početak sedamdesetih godina, kada se postavlja problem odnosa između visoke kulture i kulture mase. Prisustvuje se smrti modernističke distinkcije između komercijalnog djela i onog provokatorskog. Modernizam se ustvari hranio komercijalnom produkcijom otuđujući je na parodičan način zbog vlastitih ciljeva, rasparčavajući je i dajući joj neobično značenje. Postmoderna naprotiv uzima ove materijale i prisvaja ih na smiješan način, bez osjećaja krivice. Uspostavlja se mnogostruktost stilova koji pokazuju dublju mnogostruktost sadržaja. Stilovi postaju „raspoloživi za mnoštvo prilika, koje su sve društveno prihvачene i dakle neutralizovane“ (Donnarumma 2003: 67) i progresivno mijenja kompleksnu viziju kulture:

Ako Eco može uživati u koncertima na kojima Cathy Berberian predlaže, zajedno sa Monteverdijem i Satie, Beatlese koji se vraćaju Purcellu, kasnije će riječ uzeti generacija za koju nema nikakve razlike između Leopardia i Rolling Stonesa. Nestajanje novinskih stranica posvećenih kulturi, koje su zamijenjene insertima koji mijesaju recenzije filozofskih knjiga, intervjuje sa pop pjevačima, komentare na televizijske emisije, u početku može biti viđeno kao konflikt u kojem kulturološka industrija potkopava visoku kulturu. (Donnarumma 2003: 67)

Raspravlja se o vrijednostima proze i jedan od fenomena italijanske postmoderne jeste određena diskreditacija romana, čiji je pobornik Calvino. Njegove knjige reverzibilnim obrascima demoliraju vremensku logiku romana po neopozivom principu, i teže prikupljanju okvirnih priča. Proza se hipertrofizira i, kao odgovor na potragu avangarde, ponovo biva lansiran tradicionalni roman. Privilegovani žanr je historijski roman. Druga karakteristika jeste ponovno preuzimanje rodova, ne kao nosilaca tradicije niti kao izgubljenog kontinuiteta, već kao komercijalnih etiketa "po uzoru na kino ili reorganizaciju knjižara u police koje su namijenjene klasičnim, kriminalističkim, fantastičnim ili ezoteričnim romanima" (Donnarumma 2003: 67).

Ako jedne zimske noći neki putnik uvodi niz različitih – ali jasnih rođava, koji mogu biti katalogizirani ne po referenciji na kodificiranu tradiciju, već po tržišnoj upotrebi. *Ime ruže*, međutim, preklapa historijski i kriminalistički roman, i zahvaljujući svom paradoksalnom rješenju, čini da oni mirno koegzistiraju na savršen način. U italijanskoj postmoderni metadiskurs i korištenje realnosti razdvajaju se i izgledaju nepomirljivi. Pisanje je autorefleksivno, ne negira realnost sadržaja jezičkog znaka, već proizvodi nepremostivi hijat između njih i samoga sebe. Na taj način pripovjedačka proza postaje fikcija i pokazuje vlastitu varku. Godine 1979. Eco objavljuje esej *Lector in fabula*, gdje čitaoca umeće unutar samog djela, kao suštinski i konstitutivni element. Pišući roman pisac prepostavlja čitaoca i predviđa njegove pokrete da bi ih potpomogao ili osujetio. Na taj se način rađa neka vrsta šahovske partije, u kojoj čitalac mora aktivno sudjelovati, odgovarajući na različite narativne hipoteze koje autor ponekad može usvojiti. Djelo biva koncipirano kao konstruktivni proces, čiji se izvršeni izbori postepeno preciziraju, među mnogim mogućim rješenjima. Pored Itala Calvina i Umberta Eca, koji se smatraju za najvažnije autore italijanske postmoderne, potrebno je pomenuti i pisce kao što su Pier Paolo Pasolini, Sebastiano Vassalli, Vincenzo Consolo, Gesualdo Buffalino, Luigi Malerba, Leonardo Sciascia.

U romanu *Ako jedne zimske noći neki putnik* Calvino u njegov centar stavlja čitaoca, stvarajući roman načinjen od romana i elaborirajući višestruke hipoteze romana. Ecov roman međutim postaje intertekstualni roman, nastao korištenjem bezbrojnih citata antičkih i modernih tekstova koji pripadaju bilo visokoj bilo niskoj književnosti. Postmodernističke karakteristike romana su citiranje odnosno reciklaža djela iz prošlosti, nediskriminirani izbor visokih i niskih nivoa, kontaminacija drugim formama kulture i masovne komunikacije; sve ove karakteristike pronaći ćemo u slijedećim romanima. Čitalac djela koïncidira sa protagonistom, zbog čega autor ulazi u dublje mehanizme

naracije, mijenjajući i remeteći njegove funkcije. Roman se sastoji iz potrage, od strane čitaoca i čitateljke, za romanom koji su počeli čitati i koji se zbog grešaka u štampanju prekida. Radnja se nastavlja putem brojnih drugih početaka prekinutih romana i prerasta u avanturu koja imitira događaje konzumiističkog romana, a predmet njegove potrage jeste sama književnost:

Predmet čitanja koji je u centru moje knjige nije toliko ‘književan’ koliko ‘romaneskan’, odnosno određena književna procedura – tipična za narodnu pripovjedačku prozu i komercijalnu književnost ali različito prihvaćena od uzvišene književnosti – koja se prvenstveno bazira na kapacitetu da se pažnja skrene na zaplet koji je u stalnom iščekivanju onoga što se treba desiti. U ‘romanesknom’ romanu prekid je trauma, ali može biti i institucionaliziran (prekid nastavaka romana u nastavcima u trenutku kulminacije; rezanje poglavlja; ‘napravimo korak unazad’). Činjenica da sam prekidanjem radnje napravio strukturalni motiv svoje knjige ima upravo ovaj precizni i ograničeni smisao i ne dodiruje problematiku ‘nesvršenog’ već ‘prekinutog svršenog’, ‘svršenog čiji kraj je prikriven ili nečitljiv’, bilo u književnom, bilo u metaforičkom smislu. (čini mi se da negdje kažem nešto kao: ‘živimo u svijetu priča koje počinju i ne završavaju’). (Calvino 1994: VIII–IX)

Dvoje čitalaca bi željeli naći kompletну knjigu, ali njihova je potraga uvijek osujećena, što pokazuje nemogućnost postizanja svijesti o realnosti. Calvino ovdje uvodi u praksi teoretske prijedloge Umberta Eca i u centar svog romana postavlja čitaoca. Čitalac, označen velikim početnim slovom, počinje čitati roman *Ako jedne zimske noći neki putnik*, i u drugom poglavlju shvata da se neke stranice ponavljaju. Vraća se u knjižaru u kojoj je kupio knjigu i sreće Čitateljku, Ludmillu, koja je tu zbog istog problema. Zajedno počinju tražiti Calvinovu knjigu, ali njihova potraga neprestano biva osujećena. Otkrivaju tako drugih devet knjiga od kojih mogu pročitati samo početne stranice:

Izabrao sam, kao tipičnu ‘romanesknu’ situaciju, shemu koju bih mogao izložiti ovako: ‘muški lik koji priča u prvom licu se nade u situaciji da mora igrati ulogu koja nije njegova, u situaciji u kojoj ga privlačnost prema ženskom liku i spremanje nejasne prijetnje društva neprijatelja čine bezizlazno umiješanim’. Ovaj sam osnovni narativni nukleus izjavio na kraju svoje knjige, pod oblikom neautentične priče iz ‘Hiljadu i jedne noći’, ali mi se čini da ga nijedan kritičar (iako su mnogi naglasili tematsko jedinstvo knjige) nije otkrio. Ako želimo, ista se situacija može prepoznati i u okviru radnje (u ovom slučaju bi mogli reći da protagonistina kriza identiteta proizlazi iz činjenice da on nema identiteta, da je on ‘ti’ u kojem svako može identificirati svoje ‘ja’). (Calvino 1994: IX)

Dva lika bivaju umiješani u misteriozne radnje i žive nevjerovatne događaje. Svaki od devet početaka romana odgovara različitim narativnim tipologijama, kojima Calvino prilagođava stil da bi se uhvatio u koštac sa različitim tematikama:

Poduhvat pokušaja pisanja ‘neautentičnih’ romana, odnosno za koje zamisljam da su napisani od strane autora koji nisam ja i koji ne postoji, sam do kraja primjenio u svom romanu ‘Ako jedne zimske noći neki putnik’. To je roman o zadovoljstvu čitanja romana; protagonista je Čitalac, koji deset puta počinje da čita knjigu koju zbog preokreta neshvatljivih njegovoj volji ne uspijeva da završi. Morao sam dakle napisati početak deset romana imaginarnih autora, koji su svi na neki način različiti od mene, a i međusobno su različiti. (...) Prije nego da se identifikujem sa autorima svakog od ovih deset romana, pokušao sam se identificirati sa čitaocem: predstaviti zadovoljstvo čitanja određenog roda, više nego pravog i istinskog teksta. Čak sam u nekim trenutcima osjetio da kroz mene prolazi kreativna energija ovih deset nepostojećih autora. (Calvino 1984: 19)

Svi ovi elementi bivaju sastavljeni, i potom se prisustvuje pozivu na raščlanjivanje teksta, na razjašnjavanje dijelova koji ga čine i na definiranje strukturalnih funkcija. Ozbiljna formalna kontrola podrazumijeva različitost narativnih materijala, jasno ograničava prostor i reguliše skandiranje i artikulaciju priče. Zadatak upravljanja ovom haotičnom materijom je povjeren formi, shvaćenoj kao stil i struktura. Roman se grana putem binarnog toka: sa jedne strane tu su avanture Čitaoca, sa druge su počeci deset romana. U djelu *Introduzione a Calvino*, Cristina Benussi objašnjava da je sa *Ako jedne zimske noći neki putnik* Calvino već počeo činiti dio magme kolektivne kulture:

U suočavanju narativnog okvira i početaka različitih romana koristi svoje naratološke spoznaje, koje kulminiraju u ideji koincidiranja idealnog čitaoca sa likom. Izgubljena, kao što se vidjelo, mogućnost postavljanja ‘ja’ u centar romana, on na njegovo mjesto stavlja ‘ti’, ali ono ‘ti’ koje čita avanture nekog ‘ja’ koje ponovo izbjiga iz već napisanih knjiga od kojih su prisutni samo počeci. Osjećaj jedinstva početaka proizlazi ustvari iz stilističke ujednačenosti kojoj podvrgava tako različite tekstove. Već smo ušli u magmu kolektivne kulture gdje nam se subjekt pisanja čini sve daljim i nejasnim, fantazma, prazno mjesto, odsustvo. (Benussi 1989: 135–136)

Godine 1980. Eco objavljuje *Ime ruže*. Roman u kratkom vremenskom periodu postiže veliki uspjeh i biva preveden na tridesetak jezika. *Ime ruže* je

roman osmišljen kao imitacija ne realnosti, već ‘književnosti’. To je roman koji otvara dijalog s tekstovima koji su napisani prije njega, ali ostavlja i prostor dijalogu između autora i čitaoca:

Ritam, uzdah, kajanje... Za koga, za mene? Ne, zasigurno, već za čitaoca. Piše se misleći na čitaoca. Kao što slikar slika misleći na posmatrača slike. Nakon što načini potez kistom, udalji se dva ili tri koraka i proučava efekat: odnosno gleda sliku kao što bi je trebao gledati, u uslovima prikladne svjetlosti, posmatrač kada joj se bude divio obješenoj na zid. Kada je djelo gotovo, nastaje dijalog između teksta i njegovih čitalaca (autor je isključen). Dok se djelo piše, dijalog je dvostruk. Postoji dijalog između tog teksta i svih drugih tekstova koji su napisani prije (pišu se knjige samo o drugim knjigama i oko drugih knjiga) i postoji dijalog između autora i vlastitog čitaoca modela. O ovome sam teore-tizirao u drugim djelima kao što je ‘Lector in fabula’ ili još prije u ‘Otvorenom djelu’, i ja to nisam izmislio. (Eco 1983: 521–522)

Radnja se sastoji od potrage za ubicom koji je okljao krvlju opatiju iz XIV stoljeća i njenu biblioteku u obliku labirinta. Dalje se razvija putem naznaka policijske istrage, djelo postaje eseističko i filozofsko, a ideološki i društveni kontrasti kasnog srednjeg vijeka su alegorija kontradikcija sadašnjosti, kao što je sukob između snaga napretka i reakcije, razuma i iracionalnosti. Ovaj se roman može definisati kao intertekstualan i semiotički, budući da je najvećim dijelom sastavljen od odjeka i citiranja drugih knjiga, u seriji upućivanja koja ne vode ka tješiteljskim i odlučujućim sigurnostima. Književna igra zadržava podlogu mračne tragičnosti, koja je prvenstveno prisutna u simboličnoj finalnoj apokalipsi. Sam Eco u svojim *Postillama Imenu ruže* objašnjava postupak uvođenja citata u roman:

*Želio bih dati primjer kako je prepričavanje razmišljanje prstima. Jasno je da je scena spolnog čina u kuhinji sva načinjena od citata religioznih tekstova, počevši od *Cantico dei Canticci* do *Bernarda i do Jean de Fecampa*, ili svete Hildegarde di Bingen. Barem se u to, onaj koji čak i ne poznaje srednjovjekovnu mistiku, ali ima malo sluha, uvjerio. Ali kada me sada neko pita čiji su citati i gdje se završava jedan i počinje drugi, više nisam u stanju to reći.* (Eco 1983: 521)

Još jedan interesantan i kompleksan slučaj jeste Pasolinijev roman *Petrolio* (1972–1975), i on sa evidentnim karakteristikama postmoderne, gdje je opisana šizofrenija protagoniste Carla, iskomadanog u različite likove i prisiljenog na stalne metamorfoze. Ovo je romaneskna struktura ‘komešanja’,

koja teži dezorientisanju čitaoca putem zamjene jednosmjernog vremena i realističke iluzije čistom formom. Naracija tako nastavlja poštujući unutrašnje zakone i gradi knjigu koja upućuje na samu sebe. Na ovaj način, pokazujući i imenujući uvijek vlastite modele, roman postaje prerađivanje i ponovno pisanje. Predstavlja gorku optužbu spram postmodernog društva. Ako Carlo uspijeva da u potpunosti utone u realnost i da pobegne iz kaveza građanske truleži, to postiže zahvaljujući vlastitoj šizofreniji, koja ga ipak lišava dobrog i jedinstvenosti ličnosti. Roman postaje igra koja se ne može završiti, i intelektualcu preostaju samo samoča i žestina kojom traži direktni, lični, pa čak i fizički kontakt s publikom i s realnošću. Tijelo i seksualnost ne daju samo oslobođanje i uspostavljanje posjedovanja svijeta, već i prisilu i udaljavanje od samoga sebe.

DRUGA GENERACIJA POSTMODERNE

Osamdesete godine dvadesetog stoljeća predstavljaju godine razilaženja. Književna kategorija postmoderne više nije nepoznata, počinje se koristiti, a u isto se vrijeme rađa druga generacija, koja je više upućena u logiku postmoderne. S jedne se strane literarnost oslobođila odgovornosti tradicije, ali je postala manje konvencionalna i siva i želi odgovoriti zahtjevima tržišta promovirajući *midcult* kao privilegovanu formu. Važni autori ove faze su Antonio Tabucchi, Daniele del Giudice, Andrea de Carlo, Susanna Tamaro i Alessandro Baricco. Njihova djela variraju između sentimentalne jednostavnosti i eksperimentalnog ludizma. Sa druge strane postoji literarnost, prividno negirana od strane impulsivnosti i nekulturne, koja predstavlja obrnutu literarnost. Predstavnici ovog načina razumjevanja literarnosti su Aldo Busi i Enrico Brizzi, a začetnik je Pier Vittorio Tondelli, koji uvijek piše iz perspektive pripadanja nekom plemenu, bilo onom mladalačkom, neodgovornom i dezorientisanom, bilo homoseksualnom. Identitet grupe ga štiti i dozvoljava mu da izbjegne konflikt ili posredovanje sa cijelim društvenim sustavom, te ga čini zakonitim. Teška i nasilna iskustva, kao što je narkomanija, jesu račun koji treba platiti u određenom periodu života. Ovo je književnost u kojoj se skandal čini gotovo nemogućim, budući da su suprotnosti istovremeno prisutne. Autobiografizam postaje najvažniji književni izričaj, a književnost postaje svijet konvencija kojima se ne može pobjeći. Ove konvencije se više ne odnose na veliku tradiciju, sada gotovo zaboravljenu, već se traže u manje važnoj književnosti, naprimjer, u mitu *beat generation*, ili u muzici i u stripovima. Ovi romani su plod lokalnog i žargonskog osjećaja, lišenog nacionalnih karaktera. Donnarumma tvrdi da "autobiografizam nije dovoljan da bi izdržao težinu

knjiga, možda zato što ne uspijeva da sakrije da je ono na čemu se zasniva, u suštini ništavilo” (Donnarumma 2003: 81). Tondelliev roman *Drugi razvratnici* bazira se na svjesnom eksperimentu ‘emotivnog pisma’, njegov rad na jeziku je opsesivan, nauštrb narativne potrage, i utječe na mladog divljaka koji je obrazovan na osnovu formalističke i strukturalističke retorike. U narednim knjigama stilistička se tenzija gubi i pravi prostora adolescentskom pisanju dnevnika. Tondelli žali “lakoumnu ispraznost decenije u kojoj se guši, ne znajući joj suprostaviti drugo do osjećaja umora” (Donnarumma 2003: 81), decenije koja, sa pogledom zaustavljenim na površini stvari i zapanjena zvukovima, nema načina razmišljanja.

Svi društveni i politički problemi koji su proizlazili iz djela prethodne generacije bivaju prevaziđeni i pokopani od druge generacije postmodernista. Društveni angažman je nešto što se improvizira i što je individualno, ili je, najčešće, van diskusije. Onaj ko piše samo mora zadovoljiti tržište, nema više razlike između pisca i rok-pjevača. Postmodernisti prve generacije uveli su progon književnosti, koji je postao prirodni teren autorima druge generacije.

ITALIJANSKA POSTMODERNA, STRUKTURALIZAM I POSTSTRUKTURALIZAM

Dok su američka i evropska postmoderna vezane za liniju Nietzsche – Heidegger – Gadamer ili Nietzsche – Heidegger – Derrida, u mjeri da poprimaju nihilistički karakter i da se približavaju poststrukturalizmu, italijanska postmoderna slijedi druge puteve. U Italiji je u ovim godinama komunikacija između filozofije i književnosti veoma slaba. Sam Eco, kada piše o agerarhiskom značenju, o labirintu i o rizomu u svom eseju *L'antiporfirio*, dijelu *Slabe misli*, pokazuje svoju svjesnu postmodernu, ali se u isto vrijeme deklariše *de facto* udaljenim od formacije i stavova profesionalnih filozofa. Činjenica je da Heidegger, Nietzsche i Gadamer nemaju odlučujući utjecaj na italijansku postmodernu, tako da je Derrida centralna figura francuske i američke postmoderne, a ipak ima veoma malo utjecaja u italijanskoj. Budući da u Italiji Derrida nije imao važnu ulogu, nisu je imali ni poststrukturalizam ni dekonstrukcija.

ZAKLJUČAK

Postmoderna označava kraj civilizacije i smrt književnosti. Usvaja obrambenu strategiju dok književnost prolazi fazu opadanja; književnost, diskreditovana i kompromitirana, vraća se sama sebi priznajući vlastiti poraz. Mnogi autori još pokušavaju da se odupru, odbijajući otvoreni konflikt, muče

se sa prevelikim brojem posredovanja i ritualizama, pokazujući na kraju latentno nepovjerenje. Književnost pravi korak unatrag, posmatra se i zaranja u vlastitu kontemplaciju. Rađa se metaroman, roman koji govori o samome sebi, ulazeći u diskusiju s čitaocem zbog vlastitih sastavljačkih izbora i zbog svojih strukturalnih mehanizama. Razlikuju se tri faze italijanske postmoderne: pripremna, faza prave i istinske postmoderne, i ona nove generacije koja polazi od pozicija koje su već određene od strane prethodne generacije. Najzad, kraj devedesetih godina pokazuje da je postmoderna došla do svog kraja.

IZVORI

- Arbasino, Alberto (2000), *Fratelli d'Italia*, Adelphi, Milano
Calvino, Italo (1994), *Se una notte d'inverno un viaggiatore*, Oscar Mondadori, Milano
Eco, Umberto (2007), *Il nome della rosa*, Tascabili Bompiani, Milano
Manganelli, Giorgio (2014), *Hilarotragoedia*, Adelphi, Milano
Pasolini, Pier Paolo (2005), *Petrolio*, Mondadori, Milano
Tondelli, Pier Vittorio (2010), *Altri Libertini*, Feltrinelli, Milano

LITERATURA

- Benussi, Cristina (1989), *Introduzione a Calvino*, Editori Laterza, Bari
Calvino, Italo (1984), *Il libro, i libri*, Nuovi Quaderni Italiani, Buenos Aires
Calvino, Italo (1994), *Presentazione*, u: *Se una notte d'inverno un viaggiatore*, Oscar Mondadori, Milano
Cesareni, Remo (1997), *Raccontare il postmoderno*, Bollati Boringhieri, Torino
Donnarumma, Raffaele (2003), *Postmoderno italiano: qualche ipotesi*, u: *Allegoria*, volume 43, broj jan–april
Eco, Umberto (1983), *Postille a 'Il nome della rosa'*, u: (2007) *Il nome della rosa*, Tascabili Bompiani, Milano
Ganeri, Margherita (1998), *Postmodernismo*, Editrice Bibliografica, Milano
Luperini, Romano (1993), *Postmodernità e postmodernismo: breve bilancio del secolo Novecento*, u: (1990) *Controtempo*, Liguori, Napoli

ON THE POSTMODERN AND ITS FEATURES IN ITALIAN LITERATURE

Abstract

The 1960s and the 1970s in Italian literature were marked by a standstill in narratology, that could no longer find any strength to renew its own expressive and representative forms. It seemed that both art and literature were facing death. It was the period when the postmodern was emerging and when novels started discovering some of its features, also emphasizing significant turning points in the history of twentieth-century literature. This was the moment that marked the end of history and a standstill of reality. It became impossible to produce something new, and, related to creativity in literature, art, theatre and cinema, what prevailed was a rejection to seek unknown solutions, as well as a tendency to repeat something that was already familiar or to write what had already been written or to resort to the past styles in order to combine them, constructing thus texts and works as collections of quotations. There is a distinction between three phases of the Italian postmodern: the beginning phase, the phase of the “true and genuine postmodern”, and the postmodern of the new generations that started from the assumptions already solidified by the previous generation. The mid-1990s mark the end of the postmodern. The masterpieces of the Italian postmodern are *If on a Winter's Night* by Italo Calvino and *The Name of the Rose* by Umberto Eco, published in 1979 and 1980, respectively. In the 1980s, the voice of the generation novel was heard, which, in keeping with its American role model, embodied the anxiety and disorientations of the youth. In this paper, we have attempted to define the phases of the Italian postmodern more precisely, to determine its beginning and end, as well as to establish its characteristics.

Key words: *the end of history, metanovel, quotations, intertextuality, literary play*

Mirza SARAJKIĆ

TOPOSI SMRTI U SAVREMENOM IRAČKOM ROMANU

KLJUČNE RIJEČI: *irački roman, smrt, goli život, rat, tanatopolitika, logor, Ahmad Sa'dawi, Šakir Nuri*

Ovaj rad pruža uvid u književno predstavljanje stanja u Iraku nakon američke invazije s posebnim osvrtom na topose smrti. Ratna apokalipsa dodatno je smrvila zemlju koja je godinama bila pod Sadamovom diktaturom. Doslovno razaranje zemlje i društva na paradoksalan je način uzrokovalo buđenje i afirmaciju romana, književnog žanra koji je uglavnom bio pod partijskim embargom ili je nastajao u egzilu. Ahmad Sa'davi i Šakir Nuri istaknuti su romanopisci koji su fikcijom pokušali rekonstruirati mučnu stvarnost i prostor smrti savremenog Iraka. U njihovim romanima, *Frankenštajn u Bagdadu* i *Ludaci logora Bucca*, predočava se nova geografija gole egzistencije i tanatopolitike kao normi života. Nadalje, navedeni romani propituju frakture domovine kroz Foucaultovu perspektivu narativnih i formalnih heterotopija biomoći, te u okvirima Agambenovog koncepta golog života. Lik bagdadskog Frankenštajna ili Bezimenog simbolizira novog iračkog natčovjeka ili unaprijeđenu verziju Homo sacera, a logor se pokazuje idealnom paradigmom tanatopolitičke mimikrije i simboličkog poretka 21. stoljeća.

SAVREMENI IRAK: (P)OSUĐENA I OKRNJENA ZEMLJA

*Pero je obična motka kojom se mjeri vodostaj.
Vodostaj zla u svijetu. Vodostaj očaja u duši.
Marko Vešović, Poljska konjica*

Otvaranje novog milenija na prostoru Iraka obilježeno je slikama razaranja i ubijanja koje ne prestaju ni nakon skoro dvije decenije. Slika Georga Busha Jr kao osvajača drevnog Babilona upečatljiv je oksimoron izrastao iz mora nedužnih iračkih žrtava. Ovaj oksimoron znakovito ukazuje na još jedan, po riječima Tariqa Alija, "zloslutni početak" povijesti Iraka (Ali 2004: 172). Zanimljivo je koliko je povjesnog, mitskog, pa i književnog imaginarija

upotrebljavano da bi se opravdala američka invazija na Irak, od Bushovih križarskih pokliča do evangelističkih i cionističkih parola o povratku u “babilonski zavičaj” i slično. U stvarnosti, desila se smjena despotizama. Stara forma oličena u vladavini i nedjelu Saddama Huseina izgubila je svrhu, pa je zamijenjena poligonom za uspostavu novog modela svjetskog poretka. Irački je narod oslobođen tiranije, ali još uvijek nije dočekao slobodu, nego, naprotiv, proživljava najmračnije dane svoje duge povijesti. Temeljni dokazi za rušenje Sadamove diktature ostali su bez pokrića. Opravdanje za novu (zapadnu) hegemoniju nije pokazano, prejudicirani zločin nije dokazan, pa se pred nama iznenada ukazala “Hobbsova inačica svijeta u kojem je vojna prijetnja postala glavni jezik međunarodnog diskursa”.¹ Naime, usprkos snažnom medijskom inženjeringu, nikada se nije dokazalo postojanje “hemijskog oružja” za masovno uništavanje, koje, ne budi zaboravljen, nije bilo problematično kada je Saddam, uz blagoslov velikih sila, ubijao Kurde, jer je tada bio američki saveznik u ratu protiv Irana. Slično tome prošla je i optužba za saradnju Saddama i Bin Adena koji su bili ideološki nekompatibilni iz mnogo razloga.

U takvoj situaciji, arhitektima trećemilenijskog krvoprolića, poput Paula Wolfowitza, nije trebalo dugo da priznaju kako se nije radilo o ratu protiv terora, nego o naprednoj inačici kapitalističko-križarskog pohoda protiv zemlje koja više nije bila poslušna, a koja je “plivala u okeanu nafte” (Wright 2003: 14). U sjeni ovog, kao i brojnih drugih priznanja o stvarnim razlozima američke invazije Iraka, ipak je o(p)stala paradoksalna predodžba o pravednoj intervenciji zapadnih sila i uspješnoj uspostavi demokratskih vrijednosti. Slavoj Žižek ovu situaciju opisuje Freudovom pričom o posuđenom čajniku, po kojoj je i naslovio svoju knjigu o ideološkoj pozadini napada na Irak (Žižek 2005: 1). U Freudovoj priči osoba koja kaže da nikada nije posudila čajnik, istovremeno tvrdi da je isti bio napuknut ili krnjav kad ga je (silom) uzeo. U kontekstu američke invazije, to bi značilo da Irak nije nikada ni bio napadnut/posuđen, drugo, Irak je bio krnjav ili napuknut za vrijeme napada/posudbe i – konačno – Irak je vraćen neoštećen/oslobođen. Ova paradoksalna argumentacija nastala nizom zamućenih diskurzivnih strategija u suštini “neizravno potvrđuje ono što želi pobiti”, odnosno činjenicu da *sam razbio čajnik koji sam prisilno posudio od tebe* (Žižek 2007: 67). Tako na razmrvljenoj i krvavoj plohi savremenog Iraka dolazi do neuobičajenog saobraženja imaginarnog, simboličkog i realnog. Imaginarno predstavlja ideologiju zapadne demokratije, simboličku američku hegemoniju ili uspostavu globalnog Imperija, dok se

1 Opširnije o nedokazanom zločinu Iraka, pogledati u: Prem Shankar Jha, *The Twilight of the Nation State: Globalisation, Chaos and War*, Pluto Press, 2006, str. 295–325.

iza realnog kriju ekonomski interesi ili nafta (Žižek 2005: 6). Poligon novog svjetskog poretka uspostavljen je, dakle, procesom složene simbolizacije iračkog prostora i naroda. Takva situacija nameće pitanje šta se dešava s običnim čovjekom koji je mimo svoje volje zarobljen u “paklenoj trijadi” Imperija. Vrijedan odgovor na to pitanje, kao i uvid u stanje “novog Iraka” pružaju brojni savremeni romanopisci čije se refleksije “novog-starog” odnosa (geo)politike i života u Iraku mogu tumačiti posebnim otpisivanjem iz pozicije egzistencijalno-etičke raspolučenosti. Iz Žiževe perspektive: to bi bila neka vrsta odjeka iz posuđenog i okrnjenog čajnika.

FRANKENŠTAJN U BAGDADU: IMA LI SMRTI NAKON “GOLOG” ŽIVOTA?

Izvinite što smetam. Ja sam samo slijepi putnik željan odmora.

Mary Shelley, *Frankenstein*

Savremeni Irak predstavlja jedan od najzornijih primjera golog prostora nekropolitike koju provodi “paradigmatski oblik moći” Imperija.² Očekivano je da skoro svi irački književnici nastoje prikazati stanje takvog prostora kao i njegovu slojevitu semantiku i povijest. Kada je riječ o toj temi, prominentno mjesto među iračkim piscima pripada Ahmadu Sa'daviju³ (Ahmad Sa'adawī) i njegovom romanu *Frankenštajn u Bagdadu*, za koji je ovaj autor dobio *Međunarodnu nagradu za arapsku prozu* (IPAF), popularno poznatu kao “arapski Booker”. Isti je roman uvršten u nazuži izbor za prestižnu nagradu *Man Booker International*.

Hronotop romana *Frankenštajn u Bagdadu* jeste bagdadski kvart Batin, krajem 2005. godine, odnosno iračka prijestolnica neposredno nakon američke invazije. Košmarno stanje glavnog grada Iraka upotpunjuje pojava čudnovatog bezimenog bića žednog osvete koje neki nazivaju bagdadskim Frankenštajnjom. “Bezimeni” je nastao kada se jedna od bezbroj “zalutalih iračkih duša” nastanila u dijelovima tijela ubijenih stanovnika Bagdada koji svakodnevno skončavaju na ulicama svoga grada uslijed podmetnutih bombi, terorističkih napada, međuetničkih sukoba ili američkih racija. Osvetnički pohodi Bezimenog centralna su narativna nit iz koje se razvija kompleksna priповједna mreža. U toj mreži, pak, otkrivaju se brojni junaci romana/bagdadske

2 Opširnije o konceptu Imperija pogledati u: Michael Hardt i Antonio Negri, *Imperij*, preveo s engleskog: dr. Živan Filippi, Multimedijalni institut, 2003, Zagreb.

3 Ahmad Sa'dawi rođen je u Iraku 1973. godine. Objavio je četiri zbirke poezije i sedam romana.

stvarnosti od staretinara Hadija, koji, između ostalog, skuplja leševe s ulica iz čijih dijelova je nastao Bezimeni, preko novinara Mahmuda, željnog da objavi priču o Bezimenom, do poručnika Surura, šefa Odjela za istrage i sankcije, koji, pak, nastoji uhvatiti osvetničkog fantoma. I dok će se svjetovi svih likova nepovratno rastočiti u bagdadskom grotlu smrti, Frankenštajn na kraju ostaje promatrati raskomadani grad iz sobe napuštenog hotela. U toj se završnoj slici saobražava tragično naslijeđe prošlosti sa zloslutnim nagovještajem budućnosti. Upravo je to amalgam iračke zbilje koji i danas gledamo.

Mnogo je semantičkih krugova ovog Sadavijevog romana. Roman se može čitati plošno kao neka vrta “gotičkog” krimića koji potencijalno ima i obrise sretnog završetka jer se bezimenim čudom uspostavlja kakav-takav princip pravde. Moguće je u Frankenštajnu prepoznati narative o (ne)mogućnosti osvete i kreiranju iračkog (anti)junaka koji donosi efektan odgovor na brojne nepravde u iračkom društvu i tako redom. Međutim, koji god narativni segment ili motiv izdvojili, jasno je da *Frankenštajn u Bagdadu* u prvom planu donosi prikaz bagdadske postapokalipse ili “književni” izvještaj iz srca mračne zbilje Iraka u kojem se nudi čitava panorama savremenog bagdadskog društva. Tako u romanu možemo pratiti priče najniže društvene klase od neutješne majke, Eliše, koja je izgubila sina Danijela u Iračko-iranskom ratu, preko staretinara Hadija, u čijoj antikvarnici leševa nastaje Bezimeni, pa sve do lokalnog privatizacijskog lešinara Feredža, trgovca nekretninama, koji vreba kuće Hadija i Eliše. Ovo su reprezentativni izvorne bagdadske ulice, starosjedioci al-Batavina, te kroz njihove živote stječemo uvid u vremena koja su prethodila okupaciji Amerikanaca i novoj geografiji njihovoga grada. Srednji društveni sloj predstavljaju piščev alter ego, novinar Mahmud al-Savadi, njegove kolege iz časopisa *Hakika*, urednik Ali Bahir al-Said i njegova ljubavnica, Naval al-Vazir. Svi oni uzaludno sanjaju bolji život nakon invazije i promociju u sami vrh iračkog društva. Konačno, ponad svih njih smješten je sloj “nalogodavaca nove zbilje”, oličen u poručniku Sururu Muhammedu Madžidu, a koji je, pak, tek posrednik ili veza s “ultimativnom moći” ili američkim vojnim snagama. Panorama ovog šarolikog društva biva zasjenjena pojavom Bezimenog, koji intenzivira pitanja o načinu života i smrti u Bagdadu. U tom se gradu tijela ljudi prepliću s leševima skoro na svakom uglu, a pri tome ne postoje nikakva čuđenja/zgražavanja. Tako izgleda nova normalnost ulica iračke prijestolnice. Roman je u tom pogledu zorna ilustracija kako se samo dvije godine nakon invazije dogodila automatizacija užasa, te kako “osvojenom” narodu ne treba mnogo da se navukne na poraz i sveprisustvo smrti. Priča romana počinje eksplozijom na Trgu al-Tajaran u centru Bagdada, koja tek na trenutak privuče pažnju stanovnika

Bagdada. Ubrzo nakon eksplozije dan nastavlja teći neometano. "Pločnici bi bili očišćeni, eksplodirana vozila odvučena, mrtvi odvezeni u mrtvačnicu, a ranjeni u bolnicu al-Kindi. Tu i tamo, komadi skrhanog stakla, stub crn od dima, na asfaltu mala ili velika rupa i drugi detalji..." (Sadavi 2020: 10).

Ubistva postaju uobičajen i sveprisutni dio svakodnevice. Obični ljudi u Bagdadu dijele se u dvije kategorije: jedni se ubrajaju u dnevni izvještaj poginulih i drugi o(p)staju u životu do dalnjeg. Život je, dakle, sveden isključivo na svoj biološki okvir. Sudbine likova, od najniže do gornje društvene klase, ograničene su na preživljavanje, dok njihova "snatrena" o karijeri i mogućnosti novog života predstavljaju tek kratkotrajne predahe na putu (samo)uništenja. Eliša nikada nije dočekala Danijela. Feredžove nekretnine pretvorile su se u gomilu napuštenih zgrada i ruševina. Mahmud al-Savadi vratio se u provinciju boreći se sa demonima životnog poraza i lokalnim moćnicima žednim krvi. Hadi je optužen za zločine bića koje je "nehotice" stvorio, a poručnik Surur je smijenjen. Američke snage nisu uspjеле uhvatiti osvetnika ni uz pomoć lokalnih snaga i vidovnjaka. Jedina konstanta jeste pošast ubijanja koja se neprestano razlijeva Bagdedom.

Situacija u romanu, stoga, mnogostruko korespondira s pojmom "golog života" talijanskog filozofa Giorgia Agambena. Njegove postavke već su opće mjesto o promišljanju modernog i savremenog načina življenja. Temeljem Foucaultovog koncepta biomoći, Agamben analizira poimanje čovjekove egzistencije te zaključuje kako se u moderno vrijeme izgubila antička dihoto-mija života u kojoj je *bios* predstavljalo "oblik ili način na koji se živi", dok je termin *zoē* ukazivao na puku "biološku činjenicu života". Shodno tome, pojam života u političkoj epistemologiji modernog/zapadnog svijeta sveden je isključivo na pojam *zoē* ili puku biološku dimenziju. Poimanje ljudske egzi-stencije kao pukog biološkog trajanja bez podrazumijevanja ili barem propitivanja načina i kvalitete življenja označeno je kao "goli život".⁴ U tom smislu, ideal savremene politike jeste biologija pojedinca, a ne istinski uvjeti njegovog života. Ova ideologija, nerijetko označena kao biopolitika, razvija se i usavršava svoje manifestne mehanizme koje Agamben proučava u kontekstu zapadne kulture. Odraze zapadne biopolitičke moći i nove paradigme golog života, pak, nalazimo svugdje u svijetu, a posebno na Bliskom istoku, koji već vjekovima služi kao svojevrstan laboratorij različitih (neo)kolonijalnih i (neo)imperijalnih pokusa. Irak je, kako smo već naveli, jedan od ilustrativnih eksperimenata koje provode savremeni centri biopolitike moći. U tom smislu

4 Opširnije u: Giorgio Agamben, *Homo sacer – Suverena moć i goli život*, s talijanskog preveo Mario Kopić, Multimedijalni institut, 2006, Zagreb.

Sa'davi je s idejom/likom/simbolom Frankeštajna optimalno kontekstualizirao stanje Iraka i njegovih stanovnika u trećem mileniju. U perspektivi biomoći, Frankenštajn se može uspješno i na brojne načine poistovjetiti s Bagdadom. Ovaj raskomadani grad zoran je primjer "frankenštajske strukture" u kojoj su se izgubile granice života i smrti, kao i njihove "epistemološke" pozicije, tako da nije moguće sa sigurnošću razaznati šta čemu prethodi. Jedino je sigurno da su i smrt i život prikazani kao bezlične forme koje se smjenjuju na stravičnoj pozornici Bagdada.

Jednako tako u romanu prevladava ozračje u kojem su čovjek i njegov život potpuno obesmišljeni. Štaviše, čovjek se pojavljuje samo kao goli broj ili mjerna jedinica dnevnih nanosa smrti. U toj svedenosti – *morija* je jedina prisutnost, a samim time i značenje/značaj. Sve prije i poslije toga je ništa bilo. Likovi u romanu svjesni su da je smrt u doslovnom smislu uvijek oko njih, jedino što im preostaje jestе da pokušaju što duže održati svoju biologiju ili puku egzistenciju – goli život. Među njima je posebno znakovit lik Elišinog sina, Danijela, koji je kao i brojni drugi irački mladići, ubijen u vihoru Iračko-iranskog rata. Iako bi se očekivalo da se do neke mjere vrednuje život pojedinca koji se borio za svoju domovinu, pogotovo u kontekstu nakon američke okupacije, o Danijelu nema nikakvog spomena. Hrabri sin domovine vrijedio je toliko da majka nikada nije obaviještena o njegovoj konačnoj sudbini. Odustvo volje da vlasti formalno obavijeste majku o smrti njenog sina pretvara je u "luđakinju" koja uprkos svemu očekuje Danijelov povratak. Smrt mladića nije bitna baš kao što nije bitno ni stanje svih ostalih "običnih" stanovnika Bagdada, a u ovom slučaju to su životne okolnosti njegove majke. Svetost, dakle, ne postoji ni na oltaru domovine. Takva je situacija gotovo sa svim stanovnicima Bagdada ili likovima u romanu koji su preplavljeni nasiljem; tako su oni istovremeno izuzeti od bilo koje vrste zaštite ili sankcioniranja tog nasilja. U ovim je likovima, tako, optimalno utjelovljena ideja čovjeka koji ima samo "goli život", a koji se u Agambenovom konceptu golog života imenuje kao *Homo sacer*. "Ono što određuje stanje homo sacera nije toliko navodna izvorna ambivalentnost svetosti koja je u njemu sadržana, koliko poseban karakter dvostrukog isključenja u koji je uhvaćen i nasilje kojemu je izložen. To se nasilje – nekažnjivo ubojstvo koje bilo tko može počiniti – ne da klasificirati niti kao žrtvovanje niti kao umorstvo, ni kao izvršenje osude niti kao svetogrđe." (Agamben 2006: 75).

U svjetlu navedene definicije većina stanovnika savremenog Iraka može se poistovjetiti s *Homo sacer*om. To je očekivana paralela koju Sa'davi daje u svome romanu. Obični stanovnik Bagdada nakon američke invazije kao *Homo*

sacer predstavlja opće mjesto koje on dinamizira uvođenjem fantomskog Bezimenog. Njegovo “frankenštajnsko” porijeklo implicira slojevitu simboliku. Tumačeći simboliku Sa'davijevog Frankenštajna, većina se kritičara okreće za arhetipima osvete ili ukazuje na (ne)uspjeh scijentističkog ideala o vještački kreiranom životu u okvirima transhumanističke antropologije.⁵ Svakako, Sa'davijev roman ostavlja prostora i za takva tumačenja. U takvom se slučaju kroz ozračje savremenog krimića ili naučno-fantastičnog trilera mogu iščitavati obrisi bića osvete, reincarnirati mitovi o buđenju poraženog/ubijenog naroda ili pak uspješnom otporu Iračana/Arapa prema Imperiju.

Međutim, ako Bezimenog želimo promatrati u kontekstu Iraka kao prostora egzekucije napredne biopolitike, onda se mogu otvarati najmanje dvije interpretativne dionice. U prvoj bi se moglo razmišljati o ukazivanju na ideju mase ili mnoštva u Cannetijevom smislu, prema kojoj bi se ujedinjavanjem raskomadanih tijela i leševa mogla stvoriti pukotina u stamenom monolitu biopolitičke hegemonije zla.⁶ U toj perspektivi Bezimeni bi predstavljao kulminaciju smrti, u kojoj bi se paradoksalno mogla nazrijeti i potencijalna smislenost gologa života. S druge strane, pak, u interpretativni fokus može se staviti sama funkcija Bezimenog u romanu te se prema tome dekodirati njegova izvorna simbolika. Singularnost djelovanja Bezimenog sadržana je u nizu ubistava koja se samo na površini čine osvetničkim ili pravednim. U suštini: radi se o unaprijeđenoj verziji biopolitičkog koncepta, naličju svepri-sutnog zla na bagdadskim ulicama. Na samom kraju romana, Bezimeni sebe opisuje kao “biće čije se lice neprestano mijenja”, kome je festival ubijanja jedina svrha i “moralno opravdanje” (Sadavi 2020: 284). Frankenštajn neprestano proširuje krug smrti. Haos postaje gušći. Običan čovjek trpi i jedino se on može optužiti i ubiti bez povoda i sankcije, kao na primjeru staretinara Hadija. Stvarni moćnici i inženjeri biopolitičke apokalipse u Bagdadu ostaju

5 Opširnije pogledati u: Nawāzid Ahmād Aswād, „Binā al-ṣahṣiyat fī riwāya Frānkešṭāyñ fī Bağdād“ u *Gāmi'a Tigrūl li al-'ulūm al-insāniyya*, br. 3, tom 23, 2016; Muḥammad 'Abd al-Ḥusayn Huwaydī, „Dalāla al-binya al-zamaniyya fī riwāya Frānkešṭāyñ fī Bağdādī“ u *Mağalla Īrūk*, br. 3, tom 8, 2015; Jinan F. B. al-Hajaj, “Magical Realism, the Oracular, Mysticism and Belief Legacy in Ahmed Saadawi's *Frankenstein in Baghdad*” u: *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 61: 4, 2020, 453–467; Dominic Davies “Concrete stories, decomposing fictions: Body parts and body politics in Ahmed Saadawi's *Frankenstein in Baghdad*” u: *Interventions*, 23: 6, 2021, 922–940; Hani Elayyan, “The Monster Unleashed: Iraq's Horrors of Everyday Life in *Frankenstein in Baghdad*” u: *Arab World English Journal for Translation & Literary Studies*, 1, 2017, str. 158–170.

6 Opširnije o ideji mnoštva, mase i moći pogledati u: Johann P. Arnason and David Roberts, *Elias Canetti's Counter-Image of Society: Crowds, Power*, 2004, str. 59–77, Camden House, UK.

neokrznuti. Stoga, može se kazati kako je funkcija Bezimenog u osnovi retrogradna. Bagdadski Frankenštajn ponovo dolazi u život da nemilice sije smrt, odnosno zgusne ionako stravičnu sliku golog života u Iraku. On sa sobom ne donosi nikakvu nadu u potencijalni trijumf transhumanističke ideje ili, pak, čudovišta osvete. Naprotiv, izranjanjem iz gomile leševa, Bezimeni ubija jedini optimizam koji bi bagdadski Homo sacer mogao imati, a to je pouzdanje u smrt kao konačno razrješenje “goloživotne” agonije. Njegov lik tako predstavlja alternativnu konceptualizaciju biopolitičke moći u trećem mileniju. Prema ovoj alternativi i goli život (*zoe*) degradira se formalno (čovjek je Frankenštajn ili amalgam fragmenata; prostor reciklaže), a jedina mu je osobina monstruoznost. U ovakvoj interpretaciji bagdadske Frankenštajne potencijalno se krije sublimna poruka Sa'davijevog romana. On romanom *Frankenštajn u Bagdadu* zalazi duboko iza površine biopolitičke pozornice i propituje je na jedinstven način. Jedan od rezultata takvog poduhvata jeste i ogoljavanje (ne)očekivanog lica Frankenštajna kao dominantne episteme savremenog društva u cjelini. Shodno tome, lik i simbolika bagdadske Frankenštajne simptom su fatalne progresije biopolitičke paradigme, jer kako Agamben (2006: 123) objašnjava: “u perspektivi moderne biopolitike ona se prije postavlja na sjecište između suverene odluke o ubojstva uzmožnom životu i preuzimanja skrbi za biološko tijelo naroda te označuje točku na kojoj se biopolitika nužno preokreće u tanatopolitiku”. Sa'davi je svojim romanom između ostalog uspio i dočarati sliku golog života u kojem se grad (Bagdad) pretvara u imperijalni tanatolaboratorij, gdje se, prema Agambenovoj definiciji, može razaznati “teror kao skrivena matrica političkog spacija”. Konkretno ostvarivanje sublimne forme biopolitike, pak, pokazuju drugi irački romanopisci te na taj način dodatno predočavaju tragičnu geografiju savremenog Iraka.

MATIČNI PROSTOR ZLA: TANATOPOLITKA U ROMANU *LUĐACI LOGORA BUKKA*

Iako je ovo ludilo, ipak u njemu ima metode.
William Shakespeare, *Hamlet*.

Roman *Luđaci logora Bucca* (*Mağānīn Būkā*) autora Šakira Nurija (Šākir Nūrī),⁷ pak, nudi detaljniji prikaz prostora u kojem se uozbiljuje upravo

⁷ Šakri Nuri rođen je 1949. u Iraku. Objavio je devet romana i nekoliko zbirki eseja. Od 1977. do 2004. živio je u Parizu. Roman *Bagdadska dama* dobio je nagradu *Katara* za najbolji arapski roman 2017. godine.

koncept tanatopolitike. Ogoljeni politički spacij Imperija u ovom je romanu predočen kroz makroplan logora kao dominantnog prostora, ali i sumanutog stanja velikog broja Iračana nakon američke invazije. Kao što naslov ukazuje, Šakir Nuri tematizira stvarni prostor, američki logor u Iraku te njegove zatvorenike. Roman je nastao na svjedočenjima zatvorenika koji su uspjeli preživjeti stravična zlostavljanja jednog od najozloglašenijih logora američke vojske općenito. Ističući ovaj roman kao svojevrsan književnomemorijski dokument, iračka kritičarka i historičarka književnosti, Ikram Masmoudi (2015: 185) nagašava da je to “jedan od prvih i rijetkih tekstova koji otkrivaju i obrađuju strašnu stvarnost tajnih zatočeničkih logora koje su američke snage izgradile u iračkoj pustinji nakon invazije na Irak”. Riječ je o potresnim memoarima naratora Ibrahima koji nam kazuje genezu svog hapšenja te dugotrajni boravak u logoru. Njegova sjećanja/svjedočenja granaju se u dva narativna toka koji se međusobno nadopunjaju. Prvi narativni tok usmjeren je na opise morfologije logora i evoluciju njegove vidljive forme. Uporedo s rekonstrukcijom stvarne strukture logora, narator nam kazuje i šta se dešava s onima koji su zarobljeni u toj složenoj strukturi zla.

Narator Ibrahim, ratni reporter koji biva uhapšen nakon američke invazije Iraka, među prvim je zarobljenicima koji su dovedeni u logor. Stoga nam kazuje o prvobitnom izgledu logora, te ranim kontingentima zarobljenika i prvim čuvarima, potom o postepenom rastu logora, razvoju, strukturi i hijerarhiji kako nadređenih tako i potlačenih. Logor je izgrađen na samom jugu Iraka, kod mjesta Umm Qasr, odnosno u blizini čuvenog grada Basre. Ime je dobio po vatrogasnog zapovjedniku Ronaldu Buccu, koji je ubijen 11. septembra 2001. godine prilikom terorističkog napada na Svjetski trgovачki centar u New Yorku. Na samom početku radilo se o nekoliko ogromnih šatora ogradienih žicom u kojima su zatvorenici bili “zgurani poput životinja koje čekaju klanje” (Nūrī 2012: 38). Ubrzo je logor proširen i umjesto šatora napravljeni su mini kampovi kojih je bilo preko dvadeset, a u kojima se uglavnom nalazilo desetak različitih limenih kontejnera. Ibrahim nam detaljno govori o evoluciji logora, od šatora do *lager* mikrokosmosa, u kojem je između života i smrti lebjelo oko trideset hiljada osoba. Narator je posebno detaljan kada opisuje organizaciju logora koji su Amerikanci mnogostruko označili radi lakšeg upravljanja i efikasnije kontrole života. Naime, kontejneri su podijeljeni u obojene zone, shodno stepenu prijetnje njihovih stanovnika. U zelenim kontejnerima, odnosno zelenim kombinezonima, smještene su osobe protiv kojih nije podignuta nikakva formalna optužnica. Žuta boja nastambi i odjeće rezervisana je za osobe koje predstavljaju stvarnu opasnost, dok je crveno označavalo

najopasnije zatvorenike, najčešće religijske fanatike. Postojali su i ljudi koji su nosili običnu/normalnu odjeću bez ikakvih oznaka: to su bili mentalni bolesnici. Svi prostori, bez izuzetka, bili su krajnje neuvjetni, bez vode, struje i osnovnih sanitarija. Krovovi su bili limeni ili ih nikako nije bilo. Postojali su i posebno ograđeni dijelovi pustinje u logoru u kojima su optuženici bez suđenja provodili brojne dane na suncu. Također je postojao niz sobičaka u kojima su zatvorenici smještani s psima, kao i uski prostori gdje su sabijane grupe golih zatvorenika. Leševi "prestupnika" najčešće bi se "vješali kao ukrsi između kontejnera i baraka kao stravično upozorenje svima koji bi pomislili na bijeg, jer Amerikanci vole davati lekcije" (Nūrī 2012: 166).

Žičani snopovi i betonske bridi usred iračke pustinje svojim oblicima neprestano paraju ono malo prisebnosti i zdravlja koje je ostalo zarobljenicima, te dube nove ponore u labirintu njihove patnje. Stalni prizori smrti i kolaž slomljenih kostiju i pokidanih duša zarobljenika, s druge strane, prožimaju žičano-betonske okvire logorskog skeleta te pojačavaju njegov stravičan izgled. Prostor i ljudska patnja ovdje su dovedeni do krajnjih granica.

Visoko iznad zatvornika u svakome smislu bili su američki vojnici i činovnici čiji je silazak u prostor mini kampova označavao smrt i mučenje. Kada ne donose smrt, oni djeluju iz sjene praveći dalje podjele među zatvorenicima, odnosno birajući doušnike kojima dozvoljavaju da organizuju zasebne grupe shodno njihovim ideološkim uvjerenjima, pa se ispod boja kontejnera krije čitav dijapazon "potkampova" koji pripadaju ši'itima, sunitim, radikalnim pripadnicima *takfir* ideologije ili pak odanim članovima basističke partije. Njihovi međusobni sukobi, podmetanja, otmice i mučenja dodatno šire ponor bezumlja i nehumanosti logora *Bucca*.

Narator pripada relativno sigurnoj zelenoj zoni logora koju dijeli sa živopisnim likovima poput pisca Muzhira, starca Nuha i sedam generala iračke vojske. Premda je sam opis strukture logora stravično uvjerljiv, narator ističe određene elemente ovog *tanatolaboratorija* s ciljem da ukaže kako jezivi skeleton logora tek nagovještava dublji ponor ili kompleksnu simboličku podlogu iz koje izrasta taj prostor užasa. Naziv kampa ukazuje na neumoljivost simboličkog poretka, jer je logor podignut u ime poginulog američkog maršala Bucca. Njegovo ime je tako stalni podsjetnik logorskim čuvarima na nužnost "osvete pravednika", ali i na najveću američku traumu, rušenje 'tornjeva blizanaca'. Komemorativno pamćenje na Ronaldia Bucca ovdje ima funkciju "održavanja i intenzifikacije mržnje" te sprečavanje potencijalne "krize demencije" (Burke 2019: 196) kao pukotine u političkoj epistemologiji osvajača/straže. Ime američkog generala istovremeno priziva i mjesto njegovog

stradanja kojim se zasjenjuje stvarni lokalitet (Basra kao srednjovjekovni grad znanja i učenosti), a naglašava matični prostor centra moći (New York kao paradigma savremene metropole). Usprkos uvjerljivoj simbolici naziva logora za američke snage i većinu svijeta, zarobljenici ne mogu dokučiti njegov smisao. Irak nije imao nikakve veze s napadom na Svjetski trgovački centar, štaviše, Saddamove su se snage borile protiv ideologija sličnih al-Qaidi, pa i ne čudi nemoć zatočenika da shvate logiku imenovanja (Nūrī 2012: 34) te povežu drevnu prijestolnicu znanja s postmodernim megalopolisom. Tek kada kćerka poginulog maršala dođe u zvaničnu posjetu (Nūrī 2012: 295) i blagoslovi kamp koji nosi njegovo ime, narator spoznaje da ne postoji logika imenovanja i uspostave tog prostora najsurovijeg kažnjavanja. Riječ je, naime, o procesu, bolje kazati, ideološkom ritualu Imperija kojim se, prema Agambenu (2006: 116), određeni prostor izuzima iz normalnog, logičkog ili prirodnog reda i pravi “mjestom čiste iznimke”. U skladu s tim, uzaludno je tražiti logiku u imenovanju logora. Logika je ukinuta diktatom tanatomoći, koja na njenom mjestu uspostavlja svoj simbolički poredak. Jedino je toj novouspostavljenoj perspektivi, s one strane logike, moguće dekodirati novu semiotiku naziva logora, preko izbora lokacije, do načina uspostave logorske strukture. Izbor mjesta također nije “slučajan” – već brižno određen sofisticiranom projekcijom Imperija, prema kojoj se jug Iraka markira kazneno-popravnom institucijom najvišeg reda. Logor postaje orijentirna tačka u novoj geografiji, dok se čuvena Basra i njena kulturna baština potpuno zasjenjuju. Nadalje, detaljna fragmentacija zatočenika, jasno markiranje njihovih nastambi, odjeće i tijela zorna su ilustracija želje da se u potpunosti dominira njihovim golim životima. Ovako konstantnom stigmatizacijom (od prostora do tijela) efektivno se drobe posljednji ostaci identiteta i svijesti podređenih. Konačno, sve to predstavlja učinkovit mehanizam uspostave naročitog panoptikuma u kome su zatočenici jedno drugima istovremena i opomena i prijetnja i lažna nada.

Logor *Bucca* u tom smislu reflektira fenomen koji je Foucault nazvao “panoptičkom shemom” u kojoj se mnoštву pojedinaca konstantno nameću zadaci i norme ponašanja. Po ovoj se shemi utvrđuje “vrsta položaja tijela u prostoru, određuje raspored pojedinaca u odnosu jednih prema drugima, te hijerarhijska organizacija i dispozicija centara i kanala moći. Shema panoptikuma se u pravilu koristi pri analizi mnoštva pojedinaca kojima nameće zadatak ili određeni oblik ponašanja“ (Foucault 1995: 204). Narator Ibrahim u drugom se narativnom rukavcu fokusira upravo na analizu socijalne sintakse unutar ovog američkog panoptikuma te istaćeno dočarava atmosferu iz njegove paklene utrobe. U prvom planu su svakako najbliži naratorovi “sapatnici”

Muzhir, Nuh i sedam “nijemih” generala. Nuh je, kako mu i ime nagovještava, najstariji zatvorenik logora koji uspijeva okupiti zatvorenike za vrijeme molitve, te ih kroz rijetke i kratkotrajne momente duhovne meditacije podsjetiti na okus nade i spokoja.

“Kad god bi nas pozvao na molitvu, Nuh bi rastjerao mrklinu iz naših duša, te bismo na tren pomislili da će se njegova lađa spasa svaki čas pojaviti na pustinjskim dinama...” (Nūrī 2012: 89). Slično njemu, pjesnik Muzhir pokušava da u misli ureže stihove koje prenosi drugima, posebno naratoru, koji ih pamti i dodatno jezički polira. Narator, Nuh i Muzhir pokušali su, ustvari, ukazati na potencijalnu moć mašte kao jedinog prostora u kojem bi se mogle oživljavati slike davno minulih dana sreće. Upravo je prostor mašte i pamćenja, kao jedini grijeh, bio fatalan za sedam generala koje su islјednici doveli prvo do ludila, a potom i ubili jer nisu uspjeli ovladati tim prostorom i raskrinkati tajne koje su sami učitali generalima, baš kao što su američki nalogodavci učitali njihovoj zemlji prijetnju hemijskim oružjem i saradnju s al-Qaидom.

Međutim, dok su većini zarobljenika preko najstravičnijih metoda mučenja čupali tajne koje nisu imali, logorski moćnici su drugima “implantirali” ideje o kojima nisu mogli ni sanjati. Ta se strategija najbolje ogleda u brižljivo satkanom konstruktu ideooloških snaga među zatvorenicima. Naime, Abu Anas, vođa radikalne *takfir* ideologije, Abu Sadždžad, predvodnik zarobljenih ši'ija te pročelnik takozvanih reformatorskih snaga, Abu 'Isa, iako naizgled nepomirljivo sučeljeni unutar logorskog pakla, imaju istog nalogdavca – a to je uprava logora. Ova shema odnosa ukazuje na fenomenologiju odnosa koja se prema Foucaultu pokazuje primarnom u okvirima biomoći. Naime, on tvrdi kako se moć u načelu treba razumijevati kroz odnos pokoravanja u kojem se inherentno pokazuju koncepti i strategije koje generiraju podanike (Foucault 2003: 243). Vođe poput Abu Anasa i Abu Sadždžada u romanu prelaze put od najomraženijih neprijatelja do najodanijih kolaboracionista američkih snaga. Tajna ove paradoksalne metamorfoze krije se u biopolitičkoj strategiji odnosa. Kako bi sačuvali vlastite “gole” živote, navedeni likovi su bez mnogo kolebanja pristali da formiraju zajednice i podvoje zarobljenike. Onda su u zasebnim logorskim supkulturama prakticirali određene oblike “dopuštene” moći, pa im je dozvoljeno da zarobljavaju, kažnjavaju, pa čak i ubijaju suparničke zarobljenike, najčešće prema uputama čuvara i uprave. Tako se stvarao dodatni krug logorskog pakla, neka vrsta autoimunog zla koje je satiralo psihu i mrvilo potencijalni otpor zatočenika. Posmatrajući njihova zvjerstva u ime novokomponovanih podjela, narator Ibrahim ih doživljava kao “nebesko prokletstvo” pitajući Boga “gdje su se sve te grupe i sekte krile prije invazije, iz kojih su

to zemaljskih spilja provalili, koji su ih neznani vjetrovi donijeli i iz kojih su se mišjih rupa izmigoljili” (Nūrī 2012: 323). Zapitan o njihovom porijeklu odnosno prošlosti, narator nije mogao ni naslutiti da su snage Imperija na takav način ustvari projicirale budućnost Iraka. Logor je u tom smislu prerastao u futuristički poligon američke tanatopolitike, što bi se moglo smatrati vrhuncem simbolike logora. Naime, logor se u početku formirao kao prostor izuzeća i anomalije, za neprijatelje i sve one druge, koji su također anomalna vrsta. Potom se razvio u efikasnu mašinu kojom se “do kosti” i najrazličitijim metodama mučenja lomilo tijelo i duh zarobljenika. Međutim, kako ni tako stravična mašina nije mogla progutati ogroman broj ljudi, stvarao se neželjeni ljudski granulat ili neočekivani višak. Tu su na scenu stupile entropijske sile Imperija koje su u logorskom talogu preostalog mnoštva kreirale “obrat ka unutra”. Osmišljena je nova geografija i matrica ponašanja koja će kroz “potkupljene pojedince” izgledati autohtonom. Frakcije unutar logora i u očima naratora predstavljale su odraz iračkog društva. Ali nije se radilo o odrazu, nego o ogledalu. Uvjerljiva predodžbena konstrukcija predstavlja naprednu strategiju bomoći koju je Foucault označavao pojmom “disciplinske tehnologije”, koje su predstavljale “tehnike proizvođenja poslušnih ljudi”. Obrazlažući ovaj koncept u širem kontekstu Foucault je smatrao da “bez uključivanja discipliniranih, poslušnih individua u mašineriju proizvodnje, novi zahtjevi kapitalizma ne bi bili mogući” (Dreyfus – Rabinow 1982: 135). Cilj disciplinske tehnologije jeste da stvori “poslušno (tijelo) koje može pokoriti, iskoristiti, transformisati i poboljšati” (Fuko 1997) (prema Milenković – Marinković 2005: 292).

Plauzibilnost geografije koju je konstruirao i implantirao Imperij tako je dovedena do savršenstva. Zbog toga i samom naratoru ne uspijeva da razlikuje odraz od zrcala, kada je riječ o njegovim zarobljenim sunarodnjacima. Posljednji postupak imperijalne reciklaže zarobljenika jeste odavanje priznanja Abu Anasu i njegovim radikalnim sljedbenicima za najučinkovitiji model vladanja koji će se kasnije preliti izvan logorskog poligona na druge prostore Iraka.

Da ironija bude potpuna, a granica između fikcije romana i iračke zbilje potpuno fluidna, činjenica jeste da je zloglasni vođa takozvane Islamske države Iraka i Sirije, al-Bagdadi, upravo bio stanovnik logora *Bucca* iz kojeg je ubrzo nakon puštanja uspostavio terorističku državu koja je vladala srcem Levanta u periodu od 2013. do 2018. godine. Parabola o posuđenom čajniku u kontekstu Iraka ponovila se, tako, još jednom. Abu Anas i njegova sljedba optuženi su za nešto što nisu bili (teroristička organizacija al-Kaida – čajnik), ali su kasnije takvim napravljeni, pa su “krnjavi” vraćeni/implantirani Iraku

i muslimanskom svijetu, te proglašeni najvećom prijetnjom po svjetski poređak, baš kao njihov ideološki antonim Saddam Husein. Ovo nam pokazuje kako su odnosi i forme života ili tanatopolitike iz logora *Bucca* diseminirani na druge prostore, što potvrđuje Agambenovo uvjerenje (2006: 147) da logor nije ekstremna anomalija ili stvar prošlosti nego “skriveni predložak, nomos političkog prostora u kojem i danas živimo”. Zaista, genealogija takozvane terorističke države, planetarno poznate kao ISIS, koja se iscrtava na marginama romana *Luđaci logora Bucca* uvjerljiv je dokaz kako je koncept logora uistinu prerastao u “novi biopolitički *nomos planeta*” (Agamben 2006: 155).

Možda zbog slične spoznaje sam narator na kraju romana ne poseže za očekivanom promocijom u svjedoka ili živi prostor pamćenja. Postoji samo jedna osobina koja je jednakо vidljiva kako iz prostora Moći (simulakrum Imperija), tako iz perspektive potlačenih (spacij stvarne povijesti). To je ludio koje mnogostruko određuje stanovnike logora, žive i mrtve, dobre i loše, zelene, žute i crvene. Samo je ludi sretnik mogao preživjeti logor. Samo je luđak mogao živjeti u logoru, baš kao što samo luđak može gajiti nadu da se u njegovom zapisu mogu sačuvati posljednji razlomci nekakvog smisla ili pamćenja. U takvom se stavu ogleda konačan trijumf logora kao ultimativnog oblika iračkog život u trećem mileniju. Da ne bude sve toliko veristički crno, treba kazati da *Luđaci logora Bucca* možda skrivaju neku vrstu neočekivanog otpora, u skladu sa Shakespeareovom sentencom iz *Hamleta* prema kojoj “u svakom ludilu ima nekog metoda”. Pri tom ne mislim na spominjani relacijski metod biomoci koji proizvodi poslušnike, neprijatelje, luđake i druge. U ludilu junaka iz logora *Bucca* mogao bi se prizivati slom normi simboličkog poretka i isključenje podaničke integriranosti u paklenoj trijadi imaginarno – simboličko – realnog, koja je spominjana na početku rada. Kako je paradoks jedina preostala energija svijeta, možda bi se u ludilu kao iščašenosti ili devijaciji u odnosu na gustu mrežu simboličke hegemonije ipak mogla nazirati posebnost, a samim tim i još dovoljno nedosanjan oblik otpora.

ZAKLJUČAK

Irački je roman u XX stoljeću uglavnom bio u stanju prinudne hibernacije. Basistička diktatura u pravilu je čvrsto kontrolirala književnu produkciju u cjelini, što se posebno odrazilo na razvoj romana koji je tek u proteklom stoljeću doživio svoju afirmaciju. Tako se roman Gaiba Ta'mana Farmana (Ğāib Ṭ'ama Farmān) pod naslovom *Palma i susjedi (al-Nahla wa al-ġirān)* iz 1966. godine smatra “istinskim početkom umjetnički zrelog romana u Iraču” (Cabani – Cobam 2013: 73). Tek je nekoliko pisaca uspijevalo objavljivati

necenzurisane romane, ali bi u pravilu svaki istaknutiji pisac napisljetučku završavao u egzilu (Ahmad 1977: 114).

Na prostorima dijaspore tek se održavala ideja o iračkom romanu. Ikram Masmoudi ističe brojne “krvave političke borbe, militantne opozicione pokrete i vojne udare koji su doveli do tri desetljeća duge diktature, niza ratova, zagušljive ekonomske opsade, invazije i nove okupacije” kao razloge “oštih razlika u prirodi književnosti koju su pisali irački autori: s jedne strane, postoji književnost napisana unutar zemlje pod diktaturom Saddama Husseina; s druge strane, tu su romani napisani izvan Iraka, u slobodi izgnanstva, od strane mnogih iračkih pisaca i intelektualaca koji su pobjegli iz zemlje 1970-ih i 1990-ih“ (Masmoudi 2015: 7).

Međutim, nakon američke invazije došlo je do naglog buđenja romana. Zadnje dvije decenije svjedoče o velikom broju autora čiji romanu stječu veliku popularnost, skreću pažnju kritike te dobijaju brojne nagrade u arapskom svijetu. Posljedni rat u Iraku doveo je do svojevrsne implozije romana koji uvjerljivo prenose davno prečutana, ali i neposredna, stravična iskustva iračkoga čovjeka. Dominanta tema jeste rat općenito, bilo da se radi o oslobođenju od kolonijalizma, basističkim krvavim prevratima, “kurdskom” pitanju ili pak vojnom sukobu s Iranom te okupaciju Kuvajta. Posljednja invazija na Irak svakako je najsvježija trauma o kojoj upočatljivo pišu brojni autori od 'Alija Badra, Muhammada Ḥasana, Šākira al-Anbārīja, 'Awwāda 'Alija, Naġme Wālī, Nāżum al-'Ubaydīja, Ḥasana Blāsimā, Diya' al-Ḥālidī, Ina'ām Kaġahgħī, Hadiyye Ḥussein and Batūl Hudayrī, Sināna Antūna, Šākira Nūrija, Ahmada Sa'dāwīja i drugih. Ovi mladi pisci bez izuzetka promatraju svoju domovinu kao golemu frakturu na čijoj plohi pokušavaju prikazati teško opisivu traumu savremenog iračkog naroda. Ahmad Sa'davi i Šakir Nuri izdvajaju se po nastojanju da propitaju način, ustrojstvo i posljedice tanatopolitike koja je preplavila njihovu domovinu u osvit trećeg milenija. Oni uvjerljivo pokazuju sintaksu Iraka kao otpisanog fragmenta. Sa'davi u fokus svoga pisanja postavlja (re)konstrukciju (golog) života na bagdadskim ulicama. Uzakajući na novonastale klase i odnose među njima, ovaj autor aludira na sveprisutnost puke egzistencije, pri čemu se nigdje ne nazire prilika za propitivanje načina življjenja, a većina likova odgovara Agambenovom pojmu Homo sacera. Krajnji produkt te košmarne zbilje jeste pojavljivanje Bezimenog ili bagdadske inačice Frankenštajna. Međutim, iako se ovaj lik anticipira kao osvetnik ili nagovjestitelj koničnog izbavljenja, njegova stvarna funkcija ustvari je produžavanje agonije života. Stoga je Bezimeni neka vrsta biopolitičkog natčovjeka. On predstavlja unaprijeđenu verziju biopolitike u kojoj se i sama smrt dokida kao eventualna

prilika spokoja ili spasenja običnog čovjeka u Iraku. Šakir Nuri produbljuje tu sliku zalazeći u prostore logora kao radikalnog prostora tanatopolitike. Bazirajući svoj roman na brojnim svjedočanstvima preživjelih zatočenika logora Bucca, ovaj nam autor otkriva geografiju savremenog logora, rituale mučenja i kompleksne relacije unutar najrecentnijeg američkog panoptikuma. Osim uspješno dočarane atmosfere terora unutar logora, Nuri također pokazuje kako su irački logori unaprijedene tanatopolitičke "institucije" u kojima se reciklira tanatopolitički višak. Neprijatelji postaju odani poslušnici. Višak se potom ideološki ubličava i ulančava u simbolički poredak kao anticipirana prijetnja (ISIS) koja će opet zahtijevati reakciju/intervenciju centara moći i rekreatciju naprednjeg modela biopolitike. Ostacima običnih ljudi jedini izlaz jeste ludilo kao moguće otrgnuće iz trijade zla (imaginarno – simboličko – realno), čije guste mreže prekrivaju preživjele ostatke smisla savremenog svijeta u cjelini.

LITERATURA

- Agamben, Giorgio (2006), *Homo sacer – Suverena moć i goli život*, s talijanskog preveo Mario Kopić, Multimedijalni institut, Zagreb
- Aḥmad, ‘Abd al-Ilāh (1977), *al-Adab al-qāṣaṭī fī al-‘Irāq mund al-ḥarb al-‘ālamiyya al-ṭāniya*, tom I i II, Manṣūrāt wizārat al-i‘lām, Bağdād
- Al-Hajaj, Jinan F. B. (2020), “Magical Realism, the Oracular, Mysticism and Belief Legacy in Ahmed Saadawi’s *Frankenstein in Baghdad*” u: *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 61: 4
- Ali, Tariq (2004), *Bush in Babylon: The Recolinisation of Iraq*, Verso
- Arnason, Johann P., Roberts, David (2004), *Elias Canetti's Counter-Image of Society: Crowds, Power*, Camden House, UK
- Aswad, Nawāzid Ahmad (2016), “Binā al-ṣahṣiyat fī riwāya *Frānkeštāyn fī Bağdād*”, u: *Ĝāmi'a Tikrīt li al-'ulūm al-insāniyya*, br. 3, tom 23.
- Burke, Lucy (2019), “Dementia and the Paradigm of the Camp: Thinking Beyond Giorgio Agamben’s Concept of ‘Bare Life’”, *Journal of Bioethical Inquiry* (2019) 16: 195–205, Springer
- Cabani, Fabio and Cobam, Catherine (2013), *The Iraqi Novel: Key Writers, Key Works*, Edinburgh University Press, Edinburgh
- Elayyan, Hani (2017), “The Monster Unleashed: Iraq’s Horrors of Everyday Life in *Frankenstein in Baghdad*”, u: *Arab World English Journal for Translation & Literary Studies*, 1
- Foucault, Michel (1995), *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Alan Sheridan (prev.), Vintage Books, USA
- Foucault, Michel (2003), *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France 1975–76*, David Macey (prev.), Picador, USA

- Hardt, Michael i Negri, Antonio (2003), *Imperij*, Živan Filippi (prev.), Multimedijalni institut, Zagreb
- Huwaydī, Muhammād ‘Abd al-Ḥusayn (2015), “Dalāla al-binya al-zamaniyya fī riwāya Frānkeštāyn fī Bağdād”, u: *Mağalla Īrūk*, br. 3, tom 8.
- Jha, Prem Shankar (2006), *The Twilight of the Nation State: Globalisation, Chaos and War*, Pluto Press, London
- Masmoudi, Ikram (2015), *War and Occupation in Iraqi Fiction*, Edinburgh University Press, UK
- Milenković, Pavle, Dušan Marinković (ur.) (2005), *Mišel Fuko 1926–1984–2004: Hrestomatija*, Vojvođanska sociološka asocijacija, Novi Sad
- Nūrī, Šakir (2012), *Mağānīn Būkā*, Šarika matbū‘ātli al-tawzī‘wa al-našr, Bayrūt
- Sadavi, Ahmed (2020), *Frankeštajn u Bagdadu*, Nedim Ćatović (prev.), Buybook, Sarajevo
- Wright, George (2003), “Wolfowitz: Iraq war was about oil”, u: *The Guardian*, UK, Wednesday June 4
- Žižek, Slavoj (2005), *Iraq: The Borrowed Kettle*, Verso Books, London – New York
- Žižek, Slavoj (2007), *Nedjeljivi ostatak: ogled o Schellingu i srodnim pitanjima*, preveo Nebojša Jovanović, Zagreb, Demetra

THE TOPOS OF DEATH IN CONTEMPORARY IRAQI NOVEL

Abstract

This paper offers an insight into the literary presentation of the situation in Iraq after the American invasion, with special reference to topoi of death. The war apocalypse exacerbated the misery of the country that had already been crushed under Saddam's dictatorship. The literal destruction of the country and society in a paradoxical way caused the awakening and affirmation of the novel, a literary genre that had largely been under the Baa'th party embargo or written in exile. Ahmad Saadawi and Shakir Nuri are prominent novelists who tried to reconstruct the torturous reality of contemporary Iraq in their fiction. Their novels, *Frankenstein in Baghdad* and *The Madmen of Camp Bucca*, present a new geography of bare existence and thanatopolitics as the newly established norm of life. Furthermore, these novels question the fractures of the homeland through Foucault's perspective of narrative and formal heterotopias produced within the structures of biopower. The figure of Baghdad's Frankenstein or The Nameless symbolizes a new Iraqi "overman" or an improved version of *homo sacer*, and Camp Bucca proves to be the ideal paradigm of thanatopolitics' mimicry and the symbolic order of the twenty-first century.

Key words: *Iraqi novel, death, naked life, war, thanatopolitics, internment camp, Ahmad Saadawi, Shakir Nuri*

UDK: 821.163.4(497.6).09

316.7:82.09

Izvorni naučni rad

Šeherzada DŽAFIĆ

HISTORIJSKA I KULTURALNA TRAUMA U NARATIVNOM (RE)DEFINIRANJU IDENTITETA

KLJUČNE RIJEČI: *identitet, alteritet, nacija, kulturno pamćenje, memorij-ski modeli*

S osloncem na ranija promišljanja o prelamanju posljedica zakasnjele kognicije u svijesti žrtava stigmatiziranih traumatičnim iskustvom alteriteta kao jednim od općih mjesta tematskog registra bosanskohercegovačke postratne književnosti, rad ima cilj propitati u kojoj su mjeri autori pri konstrukciji identiteta razapeti između prošlosti (konkretnog iskustva alteriteta) i sadašnjosti (redefiniranje identiteta). Sukladno tome, rad preispituje tri modela pamćenja: proskripcionski model, model inskripcije i prospektivni model pamćenja. U pitanju je metodološki koncept primjenjiv ne samo u književnim interpretacijama nego i analizi tekućih društvenih preslagivanja, ali i razumijevanju kompleksnosti problema nacionalnog identiteta. Zanimljivo je da je kod nekih pisaca ta “razapetost” postojala i prije rata, a u budućnosti se artikulirala kroz traženje odgovora kako svekoliko dramatično iskustvo preobraziti u jedan profiliraniji, homogeniji i čvršći identitet.

1. MOGUĆNOST NARATIVNOG DEFINIRANJA IDENTITETA?

Nation is narration, a story which people tell about themselves in order to lend meaning to their social world.
Connie Kendall Theado

Iako nominalno živimo u vrijeme demokratije, disperzivnih, fluidnih i rasredištenih fenomena, savremeni svijet i dalje je, s tendencijom rasta, prenapučen esencijalističkim čvrsto definiranim identitetima (rodnim, klasnim,

rasnim, etničkim, nacionalnim, religijskim),¹ a odstupanja od identitetskih konvencija nerijetko vode sukobima (ekstrinzičnim i/ili intrinzičnim) s destruktivnim posljedicama. Stoga je govoriti o identitetima nužno, posebno o onima koji su, kroz historiju, u ime ideologija potirani i negirani. Sukobi na prostoru bivše Jugoslavije ostavili su za sobom egzistencijalne, psihološke, socijalne, et(ni)čke i kulturne traume te uzrokovali nova redefiniranja ionako nestabilnih identiteta.² Pojam nacije kao zamišljene zajednice (Anderson 1998: 28)³ malo ili ništa (ne) znači na prostorima postkolonijalnih zaglavljnosti, napose u kontekstima postratnih tranzicijskih društava. Općenito uvezvi, povijesno pamćenje svjedoči “i o opasnostima zaborava ‘identiteta’ i o opasnostima bespogovornog, monološkog inzistiranja na njemu” (Petković 2020: 19). U knjizi znakovita naslova *O čemu govorimo kada govorimo o identitetu* Petković (2020: 19) stoga ističe da:

“... od zaborava posebno su opasni oni memoriji izvana nametnuti – zaboravi u kojima su ideološki, klasni konstrukti, isključivo sugerirajući pragmatične, artificijelne konstrukcije ‘identiteta’, u zapećak gurali etničke i nacionalne, a s njima i ‘manje vidljive’ i za politiku identiteta svakako manje nametljive ‘identitete’, poput onih kulturnih i jezičnih. Pomičući ih u manje osvijetljene prostore, nepotrebno su ih egzotizirali.”

U tom smislu bosanskohercegovačka historija svjedoči, a kultura i umjetnost potvrđuju, kontinuitet definiranja i redefiniranja identiteta praćen identitetskim traumama (Spahić 2017), a sačuvan u pamćenju, historijskim i

-
- 1 U pravilu, o identitetu najviše govorimo u trenucima kada je on ugrožen, pa je sasvim razložno postaviti pitanje “... jesu li etno-nacionalni i njima ‘pridruženi kulturni ‘identiteti’ zapravo proizvodi reagiranja na njima nametnute nesigurnosti koje dolaze iz njima izvanjskog prostora?” (Petković 2020: 29).
 - 2 “Činjenica da sama jezgra koncepta ‘identiteta’ koja nastanjuje naš intelektualni prostor može biti (i jest) esencijalno nestabilna, ili čak iracionalna, ni zbog čega ne bi trebala biti razlog da napustimo našu potragu za ‘identitetom’. On je, naravno, stvaran. Ako ništa, barem kao iskustvo” (Petković 2020: 18).
 - 3 Anderson pravi jasnu razliku između zamišljene i izmišljene zajednice. Zamišljena je ona koja je moguća, misleći na konkretne zajednice (porodice, komšiluk, pripadnike društva koji imaju zajedničke interese) i izmišljenih kojima je teško odrediti zajedničke determinante. Kako način “zamišljanja” nije istovjetan za pripadnike iste nacije, onda ne može postojati jedan jedini ili zvanični način “zamišljanja” koji bi pripadao svakoj naciji ponaosob. U tom smislu Anderson ostaje neutralan kada je u pitanju vrijednosno definiranje nacija, one za njega nisu ni nešto pozitivno, niti negativno – bitna je njihova funkcionalnost. V. više u Anderson (1998: 9–39).

književnim narativima (Agić 2010). Narativ je, dakle, modus čuvanja pamćenja, a “pamćenje nije samo prostorno i vremenski konkretno, nego i identitetski konkretno” (Assmann 2006: 55), te se “kroz prisjećanje svoje povijesti i predviđanja utemeljujućih figura sjećanja, osigurava i utvrđuje svoj identitet” (Ibid., 65). Na tragu ovih teorijskih postavki istražujemo djela postratne bosanskohercegovačke književnosti u kojima identitetska re/definiranja doprinose sagledavanju širih procesa uspostavljanja ili podrivanja čvrstih i stabilnih identiteta.

2. OD INDIVIDUALNE DO KOLEKTIVNE “PRIČE”

Čega ćeš se sjećati?
Semezedin Mehmedinović

Semezedin Mehmedinović u zbirci *Sarajevo blues* (1995) ima zapis pod naslovom “Čega ćeš se sjećati?” u kome akteri tematiziraju problem prošlosti i sjećanja oživljavajući dijalog koji se vodio desetak godina prije. Na pitanje ‘što je najvažnije u životu?’, dječak, ključni protagonist, odgovara: “Ja mislim da je u životu najvažnije da ti se puno stvari dogodi, da bi se imao čega sjećati!” (Mehmedinović 1995: 142). To je povod da se subjekt prisjeti kako je u ratu, kad je iz Dobrinje stigao u centar Sarajeva, požalio što nije sa sobom ponio albume fotografija, jer ostajući bez njih “(...) kao da se brisala i potvrda o mojoj prošlosti. Kao da je zaludan bio svaki proživljeni trenutak. To je osjećanje čiste tuge, uslijed svijesti o konačnom gubitku” (Mehmedinović 1995: 143). Dakle, materijalni tragovi postaju artefakti prošlosti i povod sjećanju kako bi se ukazalo na neki bivši identitet i identificirao⁴ ovaj danas. Pisci poput Mehmedinovića pokazuju kako se pripovijedanjem daje smisao onome što je nepovratno izgubljeno. U tom pogledu možemo se složiti s mišljenjem Theado koja govori o uokviravanju američkog identiteta upravo putem narativa. Po njenome mišljenju “(...) nacija je pripovijedanje, priča koju ljudi pričaju o sebi kako bi svom društvenom svijetu dali smisao” (Theado 2013: 11). U bosanskohercegovačkom narativnom habitusu taj smisao znači i više – sam opstanak.

Da moderno vrijeme donosi drugačiji odnos prema pamćenju (a samim time i narativu, posebno narativu o identitetu), te da sve “klizi prema prošlosti” ukazuje i Nora (2006: 30). Naime, ranije su samo elitni krugovi njegovali

4 U odgovoru na pitanje *O čemu govorimo kada govorimo o identitetu?* Petković (2020: 24) ukazuje na pogrešno definiranje identiteta kada tim pojmom imenujemo parcijalne identifikacije, posebno kada se on prepusti kulturi i politici.

“zapise vremena” porodičnim portretima, biografijama i memoarima. Danas svi imaju i priliku i potrebu za zapisivanjem, očuvanjem i materijaliziranjem vremena, stoga je moderno pamćenje “arhivističko” jer se oslanja na “vrlo precizne tragove, izrazito materijalne ostatke, najkonkretnije snimke, najvidljivije slike” (Ibid.). Nora zagovara i razliku između pamćenja i historije; tako je po njemu pamćenje “fenomen koji je uvek aktuelan, proživljena spona sa vječnom sadašnjosti”; dok je historija “reprezentacija prošlosti”, pamćenje je “kolektivno, pluralno i individualizirano, dok historija pripada svakome i nikome što je čini univerzalnom” (Ibid. 25).

S druge strane, Currie (2010: 72) ističe kako “(...) jedini način da objasnimo tko smo jest da ispričamo našu vlastitu priču, da odaberemo ključne događaje koji nas karakteriziraju i organiziramo ih u skladu s formalnim načelima naracije”, što upućuje na činjenicu da narativna rekonstrukcija može poslužiti za utvrđivanje, učvršćivanje, definiranje ili redefiniranje identiteta. “Dužnost sjećanja”, kako ističe Nora (2006: 32), „od svakoga čini svog vlastitog povjesničara“. Specifičnost takvoga izazova u bosanskohercegovačkom kontekstu proizlazi iz činjenice da se pitanje (bosanskohercegovačkog/bosnjačkog) identiteta otvara kao ambivalentni, temporalizirani i dinamički odnos istovremenog iskustva koherencije i kontinuiteta, s jedne strane, i kontingen-cije, diferencijacije i alteriteta, s druge strane (Moranjak-Bamburać 2001/02). Na ovu činjenicu ukazuje i Spahić (2016) ističući da su periodi ratova i sukoba vremena pojačane žudnje za stabilnim identitetskim konstrukcijama. S tim u vezi predlaže i razrađuje tri modela pamćenja – proskripcijski, inskripcijski i prospektivni – koji mogu poslužiti u rekonstrukciji narativnih redefiniranja bošnjačkog identiteta u postratnom vremenu koje obilježava “prelamanje posljedica zakašnjele kognicije kroz svijest žrtava stigmatiziranu traumatičnim iskustvom alteriteta” (Spahić 2016: 76).

3. POSTRATNA KNJIŽEVNOST – NOSITELJ IDENTITARNOG PAMĆENJA

Tako je to oduvijek, u našoj zemlji Bosni – strepnja za sutra. Zašto? Dokle to pitanje?
Feđa Šehović

Koliko su tri spomenuta modela pamćenja produktivna u narativnom (re)konstruiranju i (re)definiranju identiteta provjerit ćemo kroz knjige *Filmofil* (2000), *Prognani grad* (1995) i *Bosanski palimpsest* (1995) Irfana Horozovića,

Greta (2021) Faruka Šehića, Ustraga (2010) Dževada Jahića i Tomašica – vjetar tišine (2015) Mirze Sadikovića. Opredijelili smo se za sinegdoički pristup, tj. posežemo za odломcima i citatima koji su relevantni za temu o kojoj progovaramo, ali i *pars pro toto* održavaju duh, temetiku i narativne identiteta spomenutih djela kao cjelina.

Proskripcija

Rat i vrijeme nakon njega periodi su naglašene potrebe za čvrstim identitskim konstrukcijama koje “uspijevaju da pomire i sačuvaju subjektivno, unutarnje ili pojedinačno određenje volje u objektivnom, izvanjskom ili običajnom etosu zajedničkih formi života” (Spahić 2016: 76). Nepostojanje takvih funkcionalnih poveznica kod Bošnjaka prepoznavano je i kao jedan od *važnijih uzroka posljednje nacionalne katastrofe*. Spahić tako tvrdi da je Ključanin romanom *Šehid* htio “(...) pred lice vlastitog naroda staviti ogledalo u kome bi se trebala ozrealiti dijagnoza identiteta i uzroci historijske sudbine kao primarno semiotički problem” (2016: 76). Ovaj odnos prema prošlosti – Spahić ga oslovjava kao proskripcijski – podrazumijeva njen (samo)spoznajno ozloglašenje kao *conditio sine qua non* rekuperacije identiteta (Ibid.).

U Horozovićevom romanu *Filmofil* to je ilustrirano gotovo dramskim dijalogom dva aktera: zločinca i žrtve, Joksa i Senke, pri čemu zločinac Joks uporno pokušava dočarati Senki gdje se desila greška, pa su njih dvojica, nekad prijatelji, sada neprijatelji od kojih će jedan biti likvidiran jer nije umio na vrijeme dekodirati neka presudno važna značenja:

- Nešto bih te pitao?
- Pitaj. - Jokovo lice je bilo pomalo podsmješljivo. - Pitaj sve što te zanima.
- Šta je pisalo u Čarkinim dokumentima? Kako mu je bilo pravo ime?
- Misliš kojem je narodu i kojoj vjeri pripadao? reče Joks nekako sladostrasno
- zar zaista ne znaš?
- Ne.
- Vidiš to je jedna od vaših grešaka. Ja sam to oduvijek znao. (Horozović 2000: 73)

Kroz seciranje jednog nekad tobož iskrenog, a sada više nego vidno licemjernog prijateljstva, ukazuje se na pogrešno, krajnje naivno i lakovjerno čitanje identitetā: *Ai vi, vi, ste neki osjećajan i čudan svijet. Narod koji još vjeruje u sudbinu. Gdje to još ima? I to je vaša greška* (Horozović 2000: 73). Horozović, kao i neki drugi savremeni bosanskohercegovački pisci,

aktuelizirajući kobne autostereotipe i heterostereotipe upućuje na problem “okamenjene identitetske slike” (Oraić Tolić 2006: 30), koja se javlja kada su predodžbe o nacionalnim karakterima izjednačene sa stereotipima i klišeima tj. kada “identitet nije pitanje ontologije nego imagologije i ideologije” (Ibid.).

Progon je jedna od centralnih tema djelā u kojima se realizira ovaj memorijski model, a najizrazitije kod Irfana Horozovića (pored spomenutog *Filmofila*, u romanima *Sličan čovjek*, *Berlinski nepoznati prolaznik*, te zbirkama priča *Prognani grad* i *Bosanski palimpsest*). U prvim mjesecima izgnanstva pisane i u zagrebačkim dnevnim novinama objavljivane priče, objedinio je u knjigu *Prognani grad* (1994). U proskripcijском ključu Horozović progona internalizira; osim što je fizički prognan iz svoga grada, pisac je prognan i iz sebe, onog sebe koji je, kako navodi u priči “Parabola o Minotauru”, vjerovao da poznaje grad i da grad poznaje njega:

“Poznavao si ovaj grad, govorиш sam sebi, dok koračaš u mislima korakom nesigurnim prema Sahat-kuli. Grad.

(...)

Danas su ljudi u njemu obilježeni. Danas za ljude više nema spasa.

Njihovo je da se izgube, njihovo je da potisnu ovaj grad u sebi i da ga, ukoliko je to moguće, zaborave.

Jer, ovaj grad je zaboravio njih.

Koračaju njegovim ulicama poput sjena, poput uljeza u tom nevidljivom labirintu u kojem još uvijek pokušavaju prepoznati svoj bivši život.

Poznavao si svoj grad i vjerovao da on poznaje tebe.” (Horozović 1994: 152)

Onima koji su pripadali gradu u nemogućnosti da prepoznaju svoj bivši život preostaje da *potisnu grad u sebi*. Rušenje građevina je rušenje identiteta:

“Postojala je u Banjoj Luci jedna ulica, ulica začetnica i dugo žila kucavica, ulica na čijem je početku bila Ferhadija, a na kraju Arnaudija, ulica prema čijoj mjeri se otkriva i izgrađivao Grad. Sad je to ulica kojoj su odredili sudbinu arhitekti Praznine, oni koji od Praznine izgrađuju s v o j grad.” (Horozović 1994: 152)

Paradigmatična je u tom smislu i priča “Poštar” iz zbirke *Bosanski palimpsest* (1995). Kuće koje je poštar posjećivao naselili su drugi ljudi, ulice kroz koje je prolazio doble su nove nazive, sve je izmijenjeno – njegov zanat prestaje imati smisao, a samim time urušava se i njegov identitet. *En general*, proskripcijski model pamćenja donosi dramatične slike tog nepodnošljivog

osjećaja nepripadnosti nečemu čemu se pripadalo. Pred žrtvama su dvije mogućnosti. Prva:

“Njihovo je da se izgube, njihovo je da potisnu ovaj grad u sebi i da ga, ukoliko je to moguće, zaborave. Jer, ovaj grad je zaboravio njih.“ (Horozović 1994: 152)

Ili druga, otjelovljena u konvertitu Fejzi koji se, posljednji put kada ga je narator vidio i oslovio imenom, naljutio uz prijetnju da ga nikad više nije tako nazvao, da se on sad zove Vojislav S. Milošević. Nekoliko mjeseci nakon tog susreta Fejzo/Vojislav je poginuo: “Bio je jedan od prvih što su se javili na mobilizaciju i ko zna gdje su ga sve vukle cijevi kojima je pokušavao dokazati pri-padnost svijetu zbog kojeg je promijenio i ime i prezime” (Horozović 1995: 29).

Inskripcija

Inskripcijski model pamćenja podrazumijeva upisivanje, tj. retroaktivni modeling i retuš prošlosti (Spahić 2016: 76) teleološki povezan s činjenicom da je identificiranje s kolektivnom prošlošću važan dio procesa stjecanja društvenog identiteta. Sustavno učenje nacionalne povijesti etablirani je metod moderne države u modeliranju kolektivnog identiteta. Bosanskohercegovačko postratno društvo, međutim, još uvijek je u fazi preispitivanja i definiranja, a sistemske strategije i institucionalno osmišljen identitetski menadžment izostaju. Na djelu su slobodni, plutajući koncepti u spektru od disperzivnih do rigidno esencijalističkih identifikacija. Faruk Šehić u *Greti* (2021) uvjerljivo svjedoči o prisustvu takvih rascijepljenoosti i identitetских kontingen-cija:

“Znao sam da je Jugoslavija bila mrtva i da sada živimo u Bosni, jer za tu zemlju smo se borili idealistički, s najboljim namjerama tolerantnog života u perspektivi. Nekako je Jugoslavija u nama, ipak, odbijala da umre iako nas je rat tako snažno tukao maljem po glavi da smo počeli zaboravljati mnoge lijepe stvari iz vremena mira.” (Šehić 2021: 85)

U porodičnoj drami svi čekaju neko konačno buđenje. Međutim, trenutak buđenja opet vodi u prošlost: “Gdje smo sad? – U Jugoslaviji” (Šehić 2021: 85). Nabranjanje prostora i poznatih mjesta (Igralište, Planika, pekara kod Ćime, betonsko Igralište, Jugoplastika, Astra u Mitovojoj ulici, “po patike sa znakom zvijezde na sebi”) uvod je u adoraciju bosanske inaćice jugoidentiteta koju otjelotvoruje mitsko biće Migfold [“kosmički Jugoslaven” (Šehić 2021: 88)]: “Možda ćemo slučajnom šetnjom nabasat na Migfolla u dresu Jugoslavije koji je nosio Safet Sušić. Trebalо bi ga tad pitati ko je on i odakle je,

kako se preziva” (Šehić 2021: 86). To je prošlost u kojoj su pitanja o porijeklu i imenu krajnje nepristojna, “neprimjerena i politički izrazito nekorektna, jer smo odgajani u duhu kosmopolitizma, barem je tako bilo s našom porodicom (...) Imali smo sreću biti ovako usmjereni od malih nogu. Odgojeni bez mržnje i otvoreni za cijeli svijet” (Šehić 2021: 86). Pri povjedač u svemu tome vidi samo pozitivnu stranu, unatoč pojedincima licemjerja, s jedne, i naivnog čitanja konjunktturnih identitetskih kodova, s druge strane, koje proskripcijski dekonstruira Horozović. Šehić, pritom, ne poseže ni za potencijalom prospektivnog modela pamćenja koji podrazumijeva selekciju i hijerarhizaciju prošlosti kao funkcionalne platforme budućnosti okrenutog osobnog i kolektivnog samorazumijevanja (Spahić 2016: 79), ostajući nepokolebljivo privržen inskripciji makar ona perpetuirala nostalgičnu rastrganost identiteta:

“Da li to znači da smo mi još Jugoslaveni iako su nas crnoljudi htjeli iskorijeniti i izbaciti iz njihove varijante Jugoslavije?

“Jeste, mi smo to što jesmo čak i kad nam drugi negiraju pravo da to budemo.”

“Ali kako da budemo Jugoslaveni kada ta država više ne postoji? Ona se urotila protiv nas!?”

“Ne znam, nemam odgovora na to. Ne možemo gumenicom brisati ono što smo bili cijeli život, to ne može nestati preko noći.” (Šehić 2021: 87)

Na rubu paradoksa da nesreću ne vidi u rušenju stvarnoga svijeta već onog u koji se duboko vjerovalo, pri povjedač kreira rješenje *deus ex machina*. Jedini koji ima odgovore na sva pitanja “koja su mučila naše savjesti i svijest” (2021: 87) jeste fantomski superjugosloven Migfold. Ostalima, koje je nemoguće galvanizirati za proaktivnu pristup povratku na staro, preostaje tek mirenje sa sudbinom, odnosno historijski bumerang i identitetska trauma kao jedina izvjesnost.

Primjer narativa zasnovanog na posteriornom upisivanju identiteta jeste i roman *Ustraga* (2010) Dževada Jahića koji kroz svoja tri dijela: *Patarenски ljepotipis*, *Sultanska povijest*, *Rodoslovno stablo*, zahvata cijelu bosansku povijest nastojeći (re)modelirati sve one identitetske odrednice, od individualnih do kolektivnih identifikacija, koje autor smatra konjunkturnim za bošnjačka identitetska (re)konfiguriranja u današnjem veremenu. Svaki dio romana može se dijeliti na manje cjeline, a svaka cjelina donosi rekonstrukciju prošloga vremena, kojom se vrši potvrđivanje projektovane slike identiteta, kako individue preko povijesti porodice, tako i cijelog kolektiva. “Istraživanje“ ide daleko u prošlost tako da u korice ove knjige ulaze i krstjani, čija je utemeljiteljska pozicija sublimirana u parafrazi poznate Miogostove poruke sa stećka:

“Bratijo i sestre, nemojte mimo me projti i nogom mi bilig nemojte privalit no zastanite. Jerbo čete i vi biti kakav jesam ja, a ja neću biti kakovi jeste vi” (2010: 73).

Modus Jahićeve inskripcije je opsesija identitetskim kontinuitetom u čijoj su narativizaciji dopušteni različiti *bajpasi*, skokovi i poveznice put, naprimjer, mistikom visočkih “piramide” objašnjene motivacije sultana Mehmeda Fatiha da osvoji Bosnu:

“U toj jedinstvenoj tački svoga bića, u tom jedinstvenom trenu osušenja, on će se napokon sastati sa samim sobom odbjegnutim, pri čemu će mu pred očima bljesnuti, sasvim jasno i sasvim nadohvat, ostvarenje davnog sna njegovih predaka, onog sna koji je negda usnio Osman i ostavio ga u amanet sinu Orhanu da ga budan sanja, a čije je razrješenje naslutio Fatih u drevnim knjigama Istoka i pred sobom ih, uoči pohoda na Bosnu, razastro, uperivši prstom svoje lijeve ruke na jedno mjesto naznačeno na tajnoj karti pradavne Bosne, na ono mjesto na kojem su se jasno razaznavali obrisi najstarijih građevina svijeta; skladno uklopljene, milimetarski simetrične i pravilne linije piramida u gornjem toku rijeke Bosne.” (Jahić 2010: 96)

“Ustraživati ustvari znači vratiti se stazom sjećanja” (Jahić 2010: 65). Rekonstruirajući, upisujući i, ustražno, (re)definirajući identitet ni Jahić neće zaobići opća mjesta proskripciskog modela interpretacije bošnjačke povijesti (ozloglašenje naivnog samoodricanja u ime lažnog suživota i bratstva), s tim da, nažalost, njegov roman ne sadrži elemente budućnosti okrenutog prospektivnog samorazumijevanja jer ostaje zatočen u svojoj reaktivnoj svrsi i prirodi kao mitizaciji povijesti sklon narativ žrtve⁵ koji sličnim imagotipskim sredstvima želi parirati malignim mitološkim narativima agresora:

“U školi je učila o Zelengori, ali nije učila o Hamzi koji se krije u njoj, ni o onoj našoj prošlosti o kojoj je kazivao babo, već su u rukama nekih drugih junaka

5 Daleko od toga da ovaj Jahićev roman predstavlja izoliran slučaj kada je posrijedi romansiranje povijesti u djelima savremenih bošnjačkih pisaca. Spahić (2018), naime, ukazuje na pojavu trivijalizacije, mitologizacije, identitetskog inžinjeringu i opsesije povijesnim kontinuitetom u nizu romaneskih pokušaja: *Pataren* Džemaludina Alića, *Mimar*, *Gazi Husrev-beg*, *Gazi Isa-beg* Hazima Akmadžića, *Molim te, zapiši* Jasmina Imamovića, *Ajvaz-dedin san* Envera Imamovića, *Kulin*, *Ajvaz u Akhisaru* Mirsada Sinanovića... Brojnost pa i poetička dosljednost ovoga odvojka bošnjačke romaneske produkcije od kraja devedestih do danas, koji, s uočljivom dozom ironije, Enes Duraković označava sintagmom ‘poetika sehare’, čine ga relevantnim fenomenom koji, pored književnohistorijske, zasluguje i prikladnu pažnju sociologa i kulturologa.

sijevale sablje i kao da ta prošlost nije bila naša. Jer našu smo zagubili i združili se s nekom tuđom i dalekom, kao da nam je taj tujinski sabaljski bljesak zaslijepio oči. Krivili su nas potajno zbog nečeg i nametnuli krivicu zbog ničeg i nisu više sijevale sablje već kame u rukama tuđinovim.” (Jahić 2010: 471–472)

Prospekcija

Treći, prospективni model pamćenja se, prema Spahiću (2016), nalazi na sredokraći između proskripciskog i inskripciskog modela, a prepostavlja nužnu selekciju i hijerarhizaciju događaja prošlosti, uključujući i zone blagotvornog zaborava, kao platformu za buduće funkcionalno samorazumijevanje. Pronalazimo ga u romanu *Tomašica – vjetar tišine* (2015) Mirze Sadikovića. Potresna priča o Tomašici, nekada najvećem bosanskohercegovačkom, ali i regionalnom rudniku željezne rude, a sada najvećoj masovnoj grobnici u Evropi nakon Drugoga svjetskog rata, priča je koja svojim brojnim tematskim rukavcima govori o dramatičnom raskolu između identiteta i alteriteta. Glavni protagonist Elvir K., razapet između novoga (savršenoga) života (u Švedskoj) i staroga (razrušenoga) života u zavičaju, odlučuje se za povratak i ostanak na svome Brdu. Njegov je cilj, između ostalog:

“Sačuvati tako i sjećanje na stotine mladića, djece, žena, starijih, koji su svojom krvlju ispisali jezivu poemu o strašnoj deformaciji i degradaciji uma. I legendu o njima, koja živi u krhotinama sjećanja onih koji o njima prenose priče.” (Sadiković 2015: 81)

Trebala se desiti takva katastrofa da bi se shvatio učinak lažnog sranjanja alteriteta i identiteta, pri čemu je jedna strana vjerovala u zajedništvo i suživot, a druga čekala trenutak da komšije protjera i, na koncu, iskorijeni:

“Sanjin nije svemu ovom vjerovao. Da nije bilo tako, ne bi se zaljubio u Milenu K. Vjerovao je ljudima. Bila je to veza o kojoj je grad pričao. Sanjin i Milena. Prišli mu s leđa. Naletio je na uperenu pušku i noževe. Pomislio je kako je u pitanju šala. Od koga da se brani? Od drugova, od Mileninog brata Karlice Z.? Pa zajedno su i igrali, iste boje voljenog Kluba branili.” (Sadiković 2015: 26)

Zakasnjela kognicija žrtava stigmatiziranih traumatičnim iskustvom alteriteta [„To je priča koja se desila i život koji nam je davno slao signale, koje – dotučeni svim onim što se dešavalо u našoj zemlji na kraju prošlog stoljeća – možemo tek sada da razumijevamo.” (Sadiković 2015: 3)] tjera, međutim, prognane da se vrate na mjesto odakle su prognani. Na to ih obavezuju oni

kojih više nema, ali i nove generacije. Jedino povratkom u zavičaj može se vratiti izgubljeni identitet: “(...) ovdje je na mom Brdu sve, u Gradu uglavljenom uz rijeku Sanu, u kojoj se ogledala naivnost i zanos jednog vremena, jedne generacije u predvečerje rata izrasle” (Sadiković 2015: 77).

Problem Sadikovićevo romana jeste izostanak identitetskog višeglasja i isključivo insistiranje na jednoj dimenziji – onoj koja reprezentuje nepokolebljivi patriotski optimizam povratnika, uprkos činjenici da su deprivacija identiteta i asimilacija među prognaničkom populacijom, naročito u drugoj generaciji, prisutne barem u istoj mjeri, ako ne i više, koliko i entuzijazam za povratkom. Patetične misionarske tirade teško danas nalaze mjesto i u autoru matičnom žurnalističkom diskursu, a kamoli u književnosti:

“Svi mi koji smo zahvaljujući dragom Bogu preživjeli, vratićemo se u Grad, na svoje Brdo. I naša djeca. Može proći i deset i petnaest, može i dvadeset godina. Nekad, kad budu u punoj snazi, doći će na svoje. Obnoviti popaljene i porušene kuće. Ovo je naša zemљa i niko ne može voljeti Bosnu, ovaj njen dio kao mi. Ne znam voli li iko koji drugi dio svijeta kao mi svoje Brdo. Niti ćemo moći zavoljeti ikoji drugi komadić, na kojem smo posijani ovih godina.” (Sadiković 2015: 41)

Na jedan poseban način u kategoriju identitetski prospektivnog narativa spada i priča Irfana Horozovića “Kapa” iz zbirke *Bosanski palimpsest* (1995), koja na satirično-sarkastičan način govori o pokušaju gradnje identiteta na njegovim preostalim tragovima. Glavni lik je profesor specifičnog izgleda zbog kape “koja se u nas zove francuska” i koja je bila sastavni dio njegova *outfita* sve do dana kada je stao na binu da održi javni govor. Tada je zasmetala jer je “za neke ljude bila i prešutni nasljednik jednog ranijeg pokrivala za glavu, onog čiji su se najglasovitiji primjeri izrađivali od crvene čohe u sjevernoafričkom gradu po imenu Fes”. Čulo se urlanje “skini kapu” i profesor je skinuo jer je samo tako mogao održati govor. Usljedio je urluk oduševljenja i pljesak. “Iščeznuo je u hipu osjećaj da mu nešto na glavi nedostaje i rađao se novi, jedinstven, osjećaj jedinstva s tom masom...” Sada su se ljudi u gradu podijelili na one koji ga (pre)poznaju i one koji ga ne poznaju, ali to za njega nije više bitno jer “oni koji ga više nisu poznavali i tako nisu bili tu, bojali su se izići iz svojih kuća na ulicu” (Horozović 1995: 12).

4. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Primjenom klasifikacije memorijskih modela na djela postratne bošnjačke književnosti utvrdili smo da se procedurama narativnog redefiniranja identiteta komunikacijsko pamćenje preobražava u kulturno pamćenje. Narativi Faruka Šehića, Dževada Jahića, Irfana Horozovića i Mirze Sadikovića individualna iskustva i spoznaje upisuju u identitet kolektiva. Stabilni, esencijalistički podloženi identiteti težnja su svih egzistencijalno ugroženih zajednica, ali ih, što je u slučaju bošnjačkog naroda izrazit primjer, ne prate uvijek osmišljene prospektivne strategije. Književnost vjerodostojno i obuhvatno (re) prezentuje te procese, što je heterogenost identitetskih (re)konfiguracija u odbanim tekstovima nedvosmisleno potvrdila. S tim u vezi, mogli bismo, analizirane primjere smatrati svojevrsnim kontranarativima. Književnost u tom bogatstvu razlika nesumnjivo profitira, dok pojedinci i kolektiviteti u nesamjerljivoj i neizvjesnoj dinamici konfliktnih multietničkih zajednica nastavljaju živjeti *onako kako je to oduvijek u našoj Bosni – sa strepnjom za sutra*. Sve to, uvijek iznova, zahtijeva preispitivanje, dokazivanje i redefiniranje već definiranog. I dok je tako, “identitet” za nas ostaje ključni mnemotopski, historijski, kulturni, narativni, ali i egzistencijalni pojam.

IZVORI

- Jahić, Dževad (2010), *Ustraga*, El-Kelimeh, Novi Pazar
Horozović, Irfan (1994), *Prognani grad*, Antibarbarus, Zagreb
Horozović, Irfan (1995), *Bosanski palimpsest*, Durieux, Zagreb
Horozović, Irfan (2000), *Filmofil*, Sejtarija, Sarajevo,
Mehmedinović, Semezdin (2004), *Sarajevo blues*, Civitas, Sarajevo
Sadiković, Mirza (2015), *Tomašica – vjetar tišine*, Grafis, Cazin
Šehić, Faruk (2021), *Greta*, Buybook, Sarajevo

LITERATURA

- Agić, Nihad (2010), *Književnost i kulturno pamćenje*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
Anderson, Benedikt (1998), *Nacija – zamišljena zajednica*, Plato, Beograd
Assmann, Jan (2005), *Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Vrijeme, Zenica
Assmann, Jan (2006), “Kultura sjećanja”, u: Maja Brkljača, Sandra Prlenda (ur.), *Kultura pamćenja i historija*, 45–78, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb

- Currie, Mark (2010), *Postmodern Narrative Theory (Transitions)*, Red Globe Press, London
- Džafić, Šeherzada (2021), "Bosanskohercovačka interkulturna hermeneutika stranog", *Društvene i humanističke studije*, 6, 2(15), 35–50.
- Moranjak-Bamburić, Nirman (2018), "Bosanski duh i aveti postmodernizma", *Differance/Razlika*, 1(2), 31–48.
- Nora, Pierre (2006), "Između pamćenja i historije. Problematika mjesta", u: Maja Brkljača, Sandra Prlenda (ur.), *Kultura pamćenja i historija*, 64–65, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
- Oraić Tolić, Dubravka (2006), "Hrvatski kulturni stereotipi: Diseminacija nacije", u: Dubravka Oraić Tolić, Erno Kulcsar Szabo (ur.), *Kulturni stereotipi: Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, 29–45, FF press, Zagreb
- Petković, Nikola (2020): *O čemu govorimo kada govorimo o identitetu?*, Disput, Zagreb
- Spahić, Vedad (2016), *Književnost i identitet: Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Lijepa riječ – BZK "Preporod", Tuzla
- Spahić, Vedad (2017), *Krugovi i elipse – studije i ogledi o književnim identitetima*, Bosanska riječ, Tuzla
- Spahić, Vedad (2018), "Roman o Gradaščevićima – prvoj i posljednjoj šansi trojedne bosanske nacije: Okvir za interpretaciju romana "Kobno raspuće" Halida Kadrića", *Društvene i humanističke studije*, 3(6), 201–210.
- Theado, C. Kendall (2013), "Narrating a Nation: Second Wave Immigration, Literacy and the Framing the American Identity", *Journal of Advanced Composition*, 33 (1/2), 11–39.

HISTORICAL AND CULTURAL TRAUMA IN NARRATIVE (RE)DEFINING IDENTITY

Abstract

Reflections on the reversal of the consequences of delayed cognition in the minds of victims stigmatized by the traumatic experience of alterity are some of the general points of the thematic range of Bosnian postwar literature. This paper aims to analyze the extent to which authors are torn between the past (the concrete experience of alterity) and the present (redefining identity) in the construction of identity. To this end, the paper examines three memory models: the proscription model, the inscription model, and the prospective memory model. This methodological concept is applicable not only in literary interpretations but also in the analysis of current social rearrangements, as well as in understanding the complexity of the problem of national identity. It is interesting that in some writers' work this state of being conflicted existed even before the war, but was then articulated through the search for answers on how to transform the whole dramatic experience into a more profiled, homogeneous, and stronger identity.

Key words: *identity, alterity, nation, cultural memory, memory models*

Adisa AHMETSPAHIĆ

DEKONSTRUKCIJA ORIJENTALISTIČKOG DISKURSA U PUTOPISIMA ZUKE DŽUMHURA

KLJUČNE RIJEČI: *dekonstrukcija, orijentalizam, putopis, Džumhur, stereotipi*

Lik i djelo Zuke Džumhura se u bosanskohercegovačkoj i široj javnosti pojavljevezuje za televizijsku emisiju *Hodoljubla*, koja se emitovala na prostorima bivše Jugoslavije krajem prošlog stoljeća. Međutim, Džumhurov stvaralački prosede znantno je obilježila i zbirka putopisa u kojoj Džumhur nudi bogat i slikovit prikaz različitih kultura i naroda sa svojih putovanja po Africi, Aziji i Evropi. U Džumhurovim putopisima primjetna je nota postkolonijalnog diskursa koji putopisac koristi da preispita orijentalistički diskurs. Orijentalizam kao diskurzivna praksa odnosi se na zapadnjačke predodžbe ili stereotipe o Orijentu, o čemu je pisao Edward Said u studiji *Orijentalizam*, a koje predstavljaju Orijent kao egzotičan, mističan i nesamostalan prostor. Džumhurovi putopisi, posebno *Pisma iz Azije* i *Pisma iz Afrike*, dekonstruišu orijentalizam kroz humor i intermedijalnost te ga razotkrivaju kao fabrikaciju. Ovaj rad nudi neke od primjera Džumhurove dekonstrukcije orijentalističkog diskursa, oslanjujući se na postkolonijalne i postmodernističke teorijsko-kritičke postavke (Said, Lyotard, Gramsci, Foucault) koje pomažu objasniti stvaranje znanja, poput orijentalizma, koje ima tlačiteljsku funkciju.

UVOD

Ime Zulfikara Zuke Džumhura u bosanskohercegovačkoj književnosti etabriralo se kao neodvojivo od književnog žanra putopisa. Pored putopisa, za Džumhurov stvaralački opus se vežu slikearstvo, karikatura, film, novinarstvo i scenografija. Džumhur je sve navedeno inkorporirao u svoje putopise posmatrajući svijet svojih "hodoljubla" kroz različite prizme i vršio dotematizaciju pisanih traga kroz crteže. Na taj se način Džumhur uvrstio, prema riječima Alije Pirića, među brojne svjetske putopisce koji su svojim otkrićima "obogatili književnu historiju" (2014: 78). Džumhur se također ubraja u putopisce koji su

doprinijeli demarginalizaciji putopisa kao književnog žanra iza Drugog svjetskog rata i napravili “dominantan pomak znanstvenog interesa prema nefikcionalnom pripovijednom diskurzu i različitim oblicima autodijegeze” kroz:

“intenzivne rasprave o drugom identitetu i razlici, budući da je unutarnja, pa i izvanska usmjerenost žanra, koji je po srijedi, privilegirana za brušenje kategorija poput kolonijalnoga diskurza, stjecanja identiteta, prostornih praksi, eurocentričnosti, transkulturnacije, politike smještaja i razmještaja, imperijalnoga pogleda, zaposjedanja, modernističkoga egzila, postmodernoga turizma, spolnih prostora i njima sličnih.” (cit. prema Pirić 2017: 80)

Mirzana Pašić Kodrić (2017: 7) sugerira da se u Džumhurovim putopisima da primijetiti postojanje višedimenzionalnog razumijevanja svijeta koje otvara mogućnosti za razne postkolonijalne interpretacije njegovog djela – posebice u njegovoj dekonstrukciji imperijalizma. Ovaj rad ima cilj predstaviti i analizirati neke od primjera Džumhurove dekonstrukcije zapadnjačkih predodžbi o Orijentu oslanjajući se na postkolonijalnu književnu kritiku, tačnije djelo *Orijentalizam* Edwarda Saida, kao i na značajne postmodernističke i poststrukturalističke teorije, poput teorija Michela Foucaulta i Antonia Gramscija, o čemu će biti više govora u dijelovima rada koji slijede.

Prilikom analiziranja Džumhurove dekonstrukcije orijentalističkog diskursa, ne treba prenebregnuti Džumhurovo životno iskustvo, tačnije mjesto njegovog življjenja, koje je igralo veliku ulogu pri profiliraju višedimenzionalne percepcije svijeta u njegovim putopisima. Rođen je u Konjicu 1920. godine, u porodici s dugom imamskom tradicijom. Djedinjstvo i studentske dane proveo je u Beogradu, gdje je završio Likovnu akademiju. Prvobitno je radio kao novinar, karikaturist i ilustrator, a potom kao urednik u NIN-u. Bio je voditelj i scenarist *Hodoljublja*, jedne od najpoznatijih televizijskih emisija na prostoru Balkana potkraj prošlog stoljeća. Putovao je po Aziji, Africi i Evropi, pa su tako nastali njegovi putopisi, koji su potom uobičeni u zbirkama: *Nekrolog jednoj čaršiji* (1958), *Pisma iz Azije* (1973), *Putovanje bijelom lađom* (1982), *Hodoljublja* (1982). Pored Konjica, živio je u Herceg-Novom, gdje je i umro 1989. godine (Pirić 2014: 232).

Ako se podrobnije razmotre društveno-historijske odlike prostora s kojih Džumhur potječe, jasno je da se radi o području koje je bilo poprište mnogih ratova i historijskih previranja kroz brojna osvajanja i prisvajanja, a samim time i područje podložno utjecajima raznih civilizacija i njihovih tekovina. U obzir treba posebno uzeti uplove istočne i zapadne kulture koji su se javili nakon vladavine Osmanskog Carstva, a zatim i Austro-Ugarske Monarhije na

ovom prostoru Balkana. Obje vladavine su (in)direktno nametale svoje kulturne obrasce koji su vrlo oprečni u svom poređenju te je tako ovaj prostor u određenoj mjeri postao mjesto mirenja kulturnih obrazaca Istoka i Zapada. Kako Pirić (2014: 131) navodi, prostor Bosne i Hercegovine predstavlja "evropski itnerarij" ili kako Sanjin Kodrić (2018: 10) sugerije: "granični prostor između muslimanskog i evropskog svijeta". Time je Džumhuru omogućeno pomnije sagledavanje različitosti i Drugog u svojim putovanjima, a u konačnici i u svojim putopisima. Jedne prilike Džumhur je izjavio da je sve "mjerio aršinom srca svog zavičaja" (cit. prema Pirić 2014: 141) kao i da "[p]utopisac mora otvoriti desetere oči, dobro oprati uši i očistiti dušu od svih predrasuda i zabluda" (cit. prema Pirić 2014: 85).

U kontekstu književnosti, predrasude i zablude o Drugom prisutne su u kolonijalnom diskursu. Zapadne zemlje imale su kolosalnu ulogu u imperijalnom mapiranju svijeta zbog ideje da su njihovi imperijalistički pohodi dio božanskog proviđenja te da je bijela rasa nadmoćna u odnosu na ostale. Time je doprinijeto i nametanju identiteta u koloniziranim zemljama ili pak zemlja-ma čija se kultura razlikovala od zapadne. To je prvenstveno vidljivo u zapadnjačkim putopisima, koji su stvorili brojne predrasude u vezi sa svim onim što nije zapadnjačko. U okviru dihotomije Istok – Zapad onda je riječ o zemljama Istoka i predrasudama o Istoku, o čemu će biti govora u dijelu koji slijedi.

1. ORIJENTALIZAM

Imperijalizam je osim fizičke (pri)sile počivao u velikoj mjeri na književnom i izvanknjiževnom diskursu koji je podržavao i/ili odražavao kolonijalne ideje nadmoći kroz prikaz koloniziranog subjekta kao inferiornog. Postkolonijalna teorija, kritika i književnost bave se seciranjem, interpretiranjem i propitivanjem zapadnjačkih reprezentacija koloniziranih naroda. Edward Said, jedan od vodećih kritičara i utemeljitelja postkolonijalne književne kritike, u svojoj je kritičkoj studiji *Orijentalizam*¹ iznio neke od najvažnijih zapadnjevropskih predrasuda o Istoku u književnosti devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Said govori o književnim modusima koji su reificirali legitimnost kolonijalizma i hegemoniju zapadnih sila poput Velike Britanije, Francuske, Njemačke, Španije i Portugala (2008: 9). Orijentalistički koncept

1 Kako Esad Duraković navodi, treba praviti razliku između orijentalizma i orijentologije, gdje se prvi odnosi na stereotipne predože i definicije Orijenta, a potonji na neevropocentriran način proučavanja Orijenta. Za više informacija pogledati: Esad Duraković (2010), *Orientology. The Universe of the Sacred Text* (translated by Amila Karahasanović), Kuwait, The Foundation of Abdulaziz Saud AlBabtins Prize for Poetic Creativity.

sam po sebi predstavlja ukupnost zapadnjačkih znanja o Istoku,² gdje je, prema Saidu, pojam znanja na fukoovski način vrlo sporan: “Orijentalizam je stil mišljenja, zasnovan na ontološkoj i epistemološkoj distinkciji koja se povlači između ‘Orijenta’ i (najčešće) ‘Okcidenta’” (2008: 11). Said naglašava da je orijentalizam konstrukt Okcidenta (Zapada) koji nužno ne oslikava pravo stanje na Orijentu:

“U sistemu znanja o Orijentu, Orijent je manje mesto nego topos, niz referenci, skup karakteristika, čije je poreklo, reklo bi se, u citatu, ili u fragmentu teksta, ili citatu iz nečijeg dela o Orijentu, ili u deliću prethodne imaginacije, ili u amalgamu svega ovoga.” (Said 2008: 239–240)

Orijentalizam potpomaže konstruisanje manihejskih struktura, gdje se Orijentu pripisuju degradirajući atributi koji nisu samo suprotnost Okcidentu, nego su u potpunosti inferiorni u odnosu na njega. Radi se o nejednakoj i asimetričnoj dihotomiji koja je predstavljena kao činjenica zarad političke dominacije (McLeod 2000: 41–42). Iako ne govori direktno o relaciji Okcident – Orijent, Pirić objašnjava da takve binarne opreke potječu iz evropocentricitnosti koja sebe postavlja kao mjerilo svega:

“Evropska patrocentrična i evropocentrična kulturna matrica uglavnom govori o sebi i drugima, pri tome uspostavljajući antitetičku poziciju u kojoj smo mi norma odnosno “mjera svih stvari” jer se prema našem modelu određuje šta je normalno, dok su Drugi, samim tim što su drugi, izvan normi i izvan uobičajenih i validnih standarda. U tom slučaju Evropljani druge narode, druge religijske i jezičke skupine, vide kao Druge a sebe kao normu pa se na taj način sudi o drugome na osnovu stereotipnih slika i predrasuda.” (Pirić 2014: 159)

Nadalje, Said razlikuje dvije vrste orijentalizma: latentni i manifestni. Prva vrsta orijentalizma odnosi se na fantazije i zamišljanja o Orijentu koje su stalno prisutne, dok se potonja odnosi na njihovu manifestaciju kroz kolonijalni diskurs (McLeod 2000: 43). Uopćeno: “Orijent je bezmalo bio evropski izum; od starine je bilo mesto romantičnih ljubavnih pustolovina, egzotičnih bića, uspomena i pejzaža koji žive u čovekovom sećanju, jedinstvenih iskustava” (Said 2008: 9). Citirana rečenica sažima osnovne stereotipe o Orijentu koje je McLeod izdvojio iz Saidovog tumačenja orijentalizma i koji će poslužiti za interpretaciju Džumhurove dekonstrukcije orijentalističkog diskursa.

2 Istok se u *Orijentalizmu* odnosi na zemlje azijskog kontinenta i zemlje sjeverne Afrike, iako se u recentnijim tumačenjima pravi podjela između Bliskog i Dalekog istoka.

Prije oprimjerivanja Džumhurovog potkopavanja orijentalističkih stereotipa, bitno je istaći ulogu putopisa u konstruisanju, ali i demistifikaciji ovakve vrste znanja, tačnije orijentalističkih diskurzivnih praksi, o čemu će biti više govora u nastavku.

2. VAŽNOST PUTOPISA U STVARANJU ZNANJA I ORIJENTALISTIČKOG METANARATIVA

Po definiciji – putopis je književni žanr koji prenosi iskustva putopisca počev od onog „što je putopisac stvarno vido” preko onog „što je doživio” i „šta je naučio” do načina na koji „je to ispričao” (Pirić 2014: 94). Iako se putopis dugo vremena posmatrao kao rubni žanr koji je oscilirao između historijskih i geografskih klasifikacija, nečeg što se shvata kao fakcija, on se razvojem književno-teorijske znanosti počeo sagledavati kao književni žanr, između ostalog, zbog svog fiktivnog karaktera. Pirić (2014: 94) naglašava da se u putopisu treba obratiti pažnja na fikcionalne epizode i način na koji je neko iskustvo ispričano, što uveliko destabilizira činjenice predstavljene u historiji i navodi na zaključak da je nit između historije kao fakcije i fikcije tanka. Ovo dalje potvrđuje Saidov argument da je književnost pomagala fabrikaciju historije ili, u ovom slučaju, konstruisanje orijentalizma kao fakcije. U prilog Saidovom argumentu govori i studija američkog historičara Haydena Whitea naslovljena *Metahistorija: historijska imaginacija u Evropi devetnaestog stoljeća* (1972). White zagovara stajalište da je objektivnost historije nestabilna jer se ona kao i fikcija fabularizira na sličan način. Historiograf koristi slične pripovjedačke strategije kod kombiniranja podataka za njihovu narativizaciju kao i pisac (1972: ix). Pašić Kodrić (2017: 22–30) navodi da uprkos činjenici da ono što putopisac pripovijeda može biti poznato čitaocu, posebno u savremenom dobu, ono je uvijek novo i predstavlja narativnu percepciju putopisca. Subjektivna dimenzija koju putopisac inkorporira u svoj narativ implicira da putopisi sadrže ono što Pirić (2014: 100) naziva kulturno-historijskom komponentom autorove pozicije prema narodu i prostoru koje opisuje.

U *Orijentalizmu* Said nudi brojne primjere evropskih putopisa o Orijentu koji su doprinijeli egzotizaciji Istoka i orijentalizma kao ideologema. Dakle, u kolonijalnom diskursu putopis nastavlja kolonizaciju i produbljuje orijentalizam, odnosno razumijevanje Orijenta. Bez obzira na to što putopis predstavlja subjektivno zapažanje, ono o čemu govori je dugo vremena bivalo kvalificirano kao objektivna slika svijeta koji opisuje. Putopis stoga ima i didaktično-pedagošku funkciju jer „uči kako se posmatraju ljudi” (Pašić Kodrić 2017: 12), time generalizirajući subjektivnu percepciju o nečemu kao znanje.

U slučaju relacije Istok – Zapad, nametanje zapadnjačkog viđenja Istoka uvođi epistemološku hijerarhiju. Said se osvrće na epistemološku hijerarhiju kao nešto što je Zapad usvojio i projicirao na Istok, a što mu je omogućilo dalje pohode.

Said se u svojoj analizi orijentalizma referira na francuskog filozofa, književnog kritičara i historičara Michela Foucaulta koji je 80-ih godina postavio temelje u tumačenju međuodnosa moći i znanja (1978: 13). Prema Foucaultu, epistemološka hijerarhija se uspostavlja kroz relaciju moć/znanje, gdje moć oblikuje znanje na način da to znanje odgovara onima koji posjeduju moć. Foucault dalje sugerire da ako znanje označava i/ili proizvodi istinu te ako moć uslovjava znanje, onda je istina također protejski koncept koji moćnici oblikuju. Na kraju, svaki način ispoljavanja moći postaje mjesto gdje se znanje formira, kao i obrnuto, svaki vid znanja dozvoljava i osigurava upotrebu moći ili sile (1980: 133). Pored Foucaulta, na Saida je utjecao i Antonio Gramsci i njegov koncept hegemonije. Prema Gramsciju, hegemonija je:

“ideološko vodstvo ili sposobnost određenih ideja da dobiju podršku neke društvene grupe ili staleža. Ideje hegemonije su one koje su široko rasprostranjene u društvu i koje dobijaju status autoriteta. Iako ideje hegemonije potječu od moćnika, šire narodne mase su ih usvojile do te mjere da se čini da one predstavljaju njihove vlastite ideje i najdublja osjećanja. Hegemonija orijentalističkog razumijevanja Orijenta nastala je iz veze građanskih organizacija sa direktnim političkim silama vlade i države.”³ (McCarthy 2010: 62–64)

Tumačenje orijentalizma kroz prizmu Gramscijeve hegemonije podrazumijeva da se orijentalizam oslanja na geopolitičke ideje i različite strukture društva od vlasti do širih narodnih masa (McCarthy 2010: 63). Said spominje brojne putopisce, od kojih su neki putovali po službenoj dužnosti, kao vladini službenici, a neki kao obični turisti. U njihovim putopisima Said primjećuje zajedničke ideologije time ukazujući na ukorijenjenost orijentalizma u različitim strukturama. Said kaže da su putopisi, zajedno uz fizičku kolonizaciju, imali ogromnu ulogu u odražavanju i ovjekovjećenju zapadnjačkih znanja, te da se ne mogu olako odbaciti:

“Njemu se pripisuje ekspertiza. Za njega se vezuje autoritet akademskog sveta, institucija, vlada, koji ga okružuje još većim prestižom no što ga obezbeđuje njegov praktični uspeh. Što je još važnije, ti tekstovi mogu da stvorene samo

3 Moj prijevod.

znanje nego i samu realnost koju, reklo bi se, opisuju. Kroz izvesno vreme, takvo znanje i realnost proizvode tradiciju.” (Said 2008: 128)

Realnost koja se proizvodi kolonijalnim diskursom afirmisala se kao jedinstvena univerzalna istina ili metanarativ. Jean Francois-Lyotard upotrijebio je termin *metanarativ* u svojoj studiji o postmodernom stanju znanja koje se pojavila iza Drugog svjetskog rata. U *Postmodernom stanju: Izvještaj o znanju* (1979) Lyotard govori da je promjena u statusu znanja glavna posljedica postmoderne. *Grand narratives* (metanarativi ili velike priповijesti) vrste su ideologije koje daju prividni osjećaj univerzalnosti iskustava i događaja, a mogu se pratiti do prosvjetiteljskih ideja u Evropi tokom osamnaestog stoljeća, što korespondira s nastajanjem orijentalizma kao diskurzivne prakse i ideologema. Prema tome, orijentalizam je vrsta metanarativa. Rezignacija i propitivanje orijentalističkog metanarativa primjetni su i kod Džumhura. Poglavlje koje slijedi ponudit će neke od primjera Džumhurovog propitivanja orijentalizma, ali treba istaći da je on u svojim putopisima dekonstruisao razne aspekte kolonijalnog metanarativa, što zavređuje više pažnje nego što rad ovog obima može ponuditi.

3. DEKONSTRUKCIJA ORIJENTALISTIČKOG DISKURSA U DŽUMHUROVIM PUTOPISIMA

John McLeod izdvaja nekoliko orijentalističkih stereotipa koji su prepoznatljivi u Džumhurovim putopisima i koji će poslužiti za ilustriranje Džumhurove dekonstrukcije orijentalističkih diskurzivnih praksi.

Prvi orijentalistički stereotip jeste taj da se Orijent posmatra kao bezvremenski za razliku od Okcidenta, koji predstavlja mjesto gdje vrijeme teče neumitno i na taj način vodi do civilizacijskog napretka. Bezvremenost Orijenta implicira da je zaglavljen u vremenu te da nema značajne razlike između dva stoljeća, npr. dvanaestog i osamnaestog. Zbog toga se Orijent percipirao kao nazadan i statican. U jednom od putopisa iz *Pisama iz Azije* “Mrtva voda Amurdarija”, Džumhur potkopava ideju da je Orijent ukorijenjen u vremenu bez napretka. On opisuje izgled autobusa, jednog dinamičnog prijevoznog sredstva karakterističnog za savremeno doba, kao nečeg što dobija značenje tek kada stigne u Afganistan:

“Autobusi i kamioni u Afganistanu pravo su šareno čudo na točkovima. I oni se poput ostalih automobila prave po fabrikama, ali za Afganistane fabrika obavi samo jedan dio posla. Tek kad njima padnu u šake, ti autobusi i kamioni

dobijaju svoj konačni oblik. Nikad nisu zadovoljni fabričkom linijom, modelom i izgledom. Maštoviti Afganistanci autobusima dodaju još mnogosvog ličnog “dizajna”. Da ih udese po svom ukusu i svojim potrebama, oni skidaju, zamjenjuju i dodaju nove dijelove i površine koje u fabrici nikو nije ni slutio, a kamoli predvidio. [...] Tu su uslikani i njujorški oblakoderi, i japanski šinobusi, i sadrveni u Granadi, i rajske ptice, i šenbrunski perivoji, i Meka i Medina, i čuprija na Temzi, i lavovi i tigrovi, i avion sa deset motora, i maharadža na slonu, i bojni brod “Misuri” i još sijaset svakojakih kontrafa.” (Džumhur 1997: 129)

Autobusi, koji su u ovom slučaju paradigmatični za neku vrstu tehnološkog napretka, nisu zapadna tvorevina koja dodaje značenje Orijentu, nego ga dobijaju kada stignu na Orijent. S druge strane, to ukazuje na napredak Orijenta koji je definisan kao nepostojeći u okviru orijentalističkog diskursa. Džumhur dalje opisuje put u Bamijan kao loš i krivudav, a potom put koji vodi do rijeke Amurdarije kao drumski put, što obično konotira s nečim zastarjelim. Međutim, on opisuje put do Amurdarije na vrlo pažljiv način, birajući riječi koje će što vjerodostojnije oslikati njegovo iskustvo, pa kaže da se vozio “besprijeckim asfaltnim drumom” (Džumhur 1997: 130). Džumhurovi opisi puteva i tehnološkog razvitka ukazuju da zemlje Istoka napreduju isto kao i zemlje Zapada jer se u svakom dijelu svijeta mogu naći uređeni i neuređeni putevi. Na sličan način opisuje Kabul u putopisnoj priči “Ni raj ni kraj putovanja”:

“Kroz Kabul protiče rijeka koja se zove isto kao i grad, i dijeli ga na dva dijela. Jedan je drevan i veličanstven u svom raspadanju, drugi je nov, bezličan i bezdušan kao i svi novi gradovi na svijetu. U tom novom dijelu žive mahom stranci i uljezni, isto tako bezlični i bezbojni. Oni su pravi jad i čemer u poređenju sa biblijskim starcima na drugoj obali rijeke.” (Džumhur 1997: 142)

Džumhur žali za onim što je evropska dominacija donijela i nametnula kao normu, a glorificuje ono što se u orijentalističkim čitanjima smatra zaglavljениm u vremenuna donekle sličan način kao Safvet-beg Bašagić, Osman Nuri Hadžić i Edhem Mulabdić, kojima je Orijent bivao “predmetom žalovanja i neutažive žudnje za svojom zauvijek izgubljenom ‘svijetlom prošlošću’” (Kodrić 2018: 26) nakon dolaska Austro-Ugarske Monarhije u Bosnu i Hercegovinu.

Džumhur na humorističan način naglašava da ono što je Drugo je Drugo i nazadno iz perspektive imperijalnih sila. Džumhur također demistifikuje pojam civilizacije, koji su zapadne kulture nametnule kao nešto njima intrinzično i sinonimno napretku. Kada govori o Gazniju, Džumhur kaže da je

Gazni “bio prijestonica moćnih muslimanskih vladara srednjega vijeka i veliki rasadnik kulture. Gazni je zavičaj mnogih slavnih ljudi: književnika, astronoma, teologa, neimara i filozofa” (1997: 179). On opisuje Gazni i Orijent kao kolijevku civilizacije, nešto što je napredovalo u isto vrijeme kada je u Evropi vladalo mračno doba srednjega vijeka. U kontekstu svog doba, Džumhur podriva zapadnjačke ideje o njihovom napretku poredеći hotele na Istoku s onim na Zapadu. Prema Džumhuru, Orijent ne samo da je napredniji od Okcidenta u mnogim pogledima, nego iznova oduševljava svojim napretkom:

“Poslije aviona obreo sam se u jednom pravom dvoru. Kao da me je duh iz čarobne Aladinove lampe avionom prebacio iz bijednog hotelskog sobička u potkovljvu u basnoslovne salone, holove i odaje pozlaćenog hotela “Šah Abaz”. Vidio sam mnoge hotele u svijetu, ali po sjaju i raskoši prednjače hoteli na Istruku. Vidio sam hotel “Tur Hasan” u Rabatu i tada vjerovao da je to najraskošnije konačište na svijetu. Poslije sam otišao u Marakeš i video hotel “Mamun”, pa sam se predomislio.” (Džumhur 1997: 207)

Drugi stereotip o Orijentu koji McLeod navodi jeste: Orijent je bizaran. To je jedna od potki orijentalizma. Ovdje se opet radi o binarnoj opreci jer Orijent nije samo drugačiji nego znatno drugačiji, mjesto čudnog i bizarnog, gdje zapadnjaci mogu svjedočiti svakojakim čudesima. Uprkos tim čudesima, takvo posmatranje Orijenta doprinosi njegovoj inferiornosti u očima Okcidenta. “Ako je Okcident racionalan, senzibilan i blizak, Orijent je iracionalan, neobičan, abnormalan”⁴ (McLeod 2000: 44). Džumhur je relativizirao i ovaj stereotip u svojim putopisima. U nekom od ranijih putopisa, poput “Tako je govorila žuta kamila” i “Palma i prangija”, Džumhur predstavlja mjesta na Orijentu kao središta čudesnih zbivanja. Netom kasnije, pri opisivanju Teherana, (puto)pisac kaže da je Teheran zapravo jednolično područje, gdje se ne dešava nešto što bi ispunilo očekivanja turista: “Dodijao mi je i Teheran u kome se ništa ne dešava – nema ni hašiša, ni borbe pijetlova po avlijama, ni biblijskih staraca po sokacima” (Džumhur 1997: 199). Džumhur na ovaj način negira orijentalističku hipotezu da su sve zemlje Orijenta nalik jedna na drugu i podriva glorifikovanje kao bizarnog. “Ili–ili” strategija orijentalizma koja zagovara samo jedan mogući odgovor i jedno tumačenje kada je u pitanju Orijent kod Džumhura nije moguća. Umjesto nje Džumhur se koristi relacijom “i–i” da ukaže na raznovrsnost, ali ne onu koja podrazumijeva da je na Orijentu sve

4 Moj prijevod.

ekscentrično i nastrano, nego onu koja bi osporila univerzaliziranje Orijenta i njegovo nametnuto prikazivanje.

Treći orijentalistički stereotip odnosi se na rasu. Karakter i ponašanje ljudi s Orijenta u orijentalističkom se diskursu prikazuju na šablonski način. Većina naroda s Orijenta je predstavljana kao crna ili žuta rasa. Osim toga, prevladavala su uvjerenja da postoje intrinzične karakteristike kod ljudi s Orijenta, pa se tako, naprimjer, Arapi prikazuju kao nasilnici. Prema orijentalističkoj diskurzivnoj praksi, rasa i etničko porijeklo ljudi na Orijentu određuje "kakva će neko osoba biti bez obzira na njihove individualne prednosti i nedostatke" (McLeod 2000: 44–45). Takva generalizacija opskrbila je orijentalizam nizom negativnih generalizacija, a Orijent je postao "mjesto na kojem su se oni sa Zapada mogli sresti sa rasama koje su smatrali inferiornim odnosu na sebe – što je podupiralo svijest Zapada o sebi kao inherentno superiornom i civiliziranom" (McLeod 2000: 44–45). Pri opisivanju pijace u Kabulu, Džumhur se prisjeća takvih stereotipa i kazuje slijedeće:

"Abisinci su odnekud smatrani kao kradljivci. Mongoli su se pročuli po lukavstvu i istrajnosti. Najbolji kuhari dovođeni su ovamo iz Sanda. Turci su bili, kako se vjerovalo, rasipnici. Persijanci su cijenjeni kao najljepši i najokretniji robovi. Za Kineze se govorilo da su šutljivi i mudri. Mislilo se da crnci jedino znaju da pjevaju i igraju." (Džumhur 1997: 139)

Džumhur pažljivo bira riječi prilikom predstavljanja ovog stereotipa, pa koristi pripovjedački perfekat ("kako se vjerovalo", "mislimo se"), koji ukazuje da to nije nužno njegovo mišljenje. Džumhurovo korištenje pripovjedačkog perfekta navodi i čitatelje da propitaju vjerodostojnost izjava koje oslikavaju određena znanja (metanarativ).

U putopisu "Kolijevka civilizacije" Džumhur opovrgava stereotipe i ideje da su svi narodi na Orijentu tamne puti. Nuristance, narod iz afgananske pokrajine Nuristan, Džumhur spominje kao narod svijetle puti, nasuprot svim očekivanja Zapada:

"Svi Nuristanci su plavokosi, plavooki i dolihokefalni po Rozenbergovim propisima... Odveo bih doktora Gebelsa i u Baktriju, najstariju postojbinu Arijevaca da se uvjeri kako njegovi Tevitonci nisu ni prinijeti ovoj čeljadi. Išli bismo i u Taksilu da vidimo najveću zbirku kukastih krstova na svijetu i da mu do kažem kako su te matrakuke nastale iz sasvim drugih razloga i pobuda, nego što im je njegovo društvo namjenjivalo i pridavalо. Oni su od nedužne šale "svastike" načinili znamenje smrti, razaranja i uništenja kakva svijet nije od

Džingis-kanovih i Atilinih vremena upam-tio.” (Džumhur 1997: 170–171)

U isječku citiranom iznad Džumhur negira manihejske binarnosti dobrog i lošeg, koje se vežu za bijelu ili crnu rasu. Time naznačava da loše i neljudske osobine nisu inherentne svim rasama koje nisu bijela. Nadalje, Džumhur sugerije ideju da najozloglašenije vojskovode poput Džingis-kana i Atile imaju svoje parnjake na savremenom Zapadu. Džumhurove putopisne priče popraćene su crtežima koji dometatiziraju pisani trag. U prvom planu na crtežu desno prikazan je Nuristanac/ka ili neko izrazito svijetle puti koja je dočarana kroz tanke linije. Tik pored se vidi Hitler čiji je lik zacrnjen kroz guste linije pera kao da ukazuje na zlo koje je prouzrokovao u svijetu. Nad Hitlerom se nadvija Atilina sjenka koja je predstavljena kao optička varka i nije vidljiva na prvi pogled. Međutim, Džumhur kao da ovim želi potvrditi da je Hitler (zападњак) nadmašio Atilu u zlodjelima, a pozicioniranje Atile na ovakav način ukazuje i na vremenski sraz između njih dvojice. Zapravo bi ogroman vremenski sraz upućivao na civilizacijski napredak i udaljavanje od “barbarizma”, što kod Hitlera nije slučaj.

Stereotipiziranje ponašanja na osnovu rase prenijelo se i na robove. Muškarci s Orijenta prikazivani su s nedostatkom muškosti u poređenju s Evropljanim, a njihov raskošan način života se tumačio kao pokušaj nadomeštavanja muškosti. Sve to je itekako

pronalaženju opravdanja za kolonizaciju jer takvo društvo, prema zapadnjačkom gledištu, slabi te treba "jačeg" muškarca – odnosno Evropljanina – da bude u njegovom središtu. S druge strane, orijentalizam predstavlja žene s Orijenta kao egzotična i mistična bića. One su opisivane kao (polu)gole i promiskuitetne žene koje čuvaju tajne o brojnim erotskim užicima (McLeod 2000: 45), kao što je predstavljeno na crtežu iznad. U orijentalističkom diskursu, orijentalna je žena:

"uznemirujući simbol plodnosti, specifično orijentalna usvojoj bujnoj i naizgled neobuzданoj seksualnosti. [...] Zbog čega Orijent i dalje kao da sugeriše ne samoplodnost, nego i seksualno obećanje (i pretnju), neumornu senzualnost, neograničenu želju." (Said 2008: 254–255)

U oba slučaja javlja se hijatus s obzirom na to da su društvena uređenja Zapada androcentrična te se podrazumijeva da su muškarci vrlo odvažni i jaki, dok su žene izrazito pasivne s velikim naglaskom na čednost.

Prethodno spomenuta rodna reprezentacija doprinijela je posmatranju Orijenta kao nečeg što predstavlja minus normu. "Put u Bamijan" opovrgava uobičajeno orijentalističko zamišljanje Budau stijena Hindukuša kao niskih i zdepastih muških figura. U ovom slučaju Bude su prototip orijentalnog muškarca. Džumhur to i predstavlja na narednom crtežu, a naposljetku opovrgava takva zamišljanja:

"Oni su uspravni, vitki i okrenuti prema rijeci i obroncima Kohibabe. Jedan je visok 56 metara, drugi je nešto manji i doстиže visinu od 35 metara.

Obojica su u odijelima grčkih plemića, nemaju trbuha i nisu zagledani u svoj pupak." (Džumhur 2008: 126–127)

Pašić Kodrić zaključuje da Džumhur uveliko dekonstruira zapadno-evropski androcentrizam kroz prizivanje antičke Grčke, čije su ideologije

prihvaćene na Zapadu kao sistem vrijednosti. Kada govori o boginjama iz grčke mitologije, Džumhur ih opisuje na humorističan način. Hera je “bajagi bila zaštitnica braka i porodice”, Artemida “boginja mjeseca, šuma, ruda, lova i lovokradica”, Atina “boginja mudrosti, ratnog lukavstva i svakojakih podvala” i Afrodita “boginja ljubavi i svih polnih bolesti po sramotnom mesu i kostima” (cit. prema Pašić Kodrić 2017: 134). Džumhur osještava da korijeni kulture Okcidenta, posebno u rodnim ulogama, nisu daleko od orijentalističkih stereotipa jer zapadna kultura zapravo vuče korijene iz kulture antičke Grčke, gdje su žene također prikazivane kao razvratne. Pašić Kodrić skreće pažnju na ideju da Džumhurovi putopisi nadilaze orijentalizam i orijentalistička promišljanja o rodu jer on uvijek upućuje “na neravnopravan odnos i ulogu žena u svjetskoj historiji općenito” (2017: 136). Džumhurovo prisjećanje na antičku Grčku primjer je povjesnog minimalizma koji dekonstruiše kolonijalni i orijentalistički metanarativ i vlastito viđenje Zapada kao norme. Salih Jalimam (2014: 387) definiše povjesni minimalizam kao metodu pronalaska tragova u tekstu, odnosno kao:

“malene činjenice izravno iščitane iz dokumenta prošlosti. Počinje se od nečega što se jednostavno ne slaže s općenitijim, dotada utvrđenim historiografskim tezama. Novi pristup otkriva potpuno novo značenje o istraživanome događaju ili fenomenu koji je znak za veću, ali skrivenu i nepoznatu strukturu.”

Korištenje metode povjesnog minimalizma u ovom slučaju ima cilj da dekonstruiše orijentalistički metanarativ i razotkrije njegovu kontradiktornu prirodu. U konačnici, metoda povjesnog minimalizma pokazuje da su zapisi o prošlosti selektivni te potvrđuje Whiteove argumente da se historija fabularizira i to od strane onih koji u datom trenutku imaju moć.⁵ Kada govorimo o orijentalističkom diskursu, takva historija izostavlja ono što bi narušilo hegemoniju Zapada i zapadnjačke predodžbe o Orijentu. Džumhurovo povezivanje zapadnoevropske kulture s njenim korijenima narušava svijest Zapada o sebi kao jedinom ispravnom sistemu vrijednosti od pamтивјека. Nadalje,

⁵ Kada je riječ o orijentalističkim diskurzivnim praksama i njihovo moći na današnjoj geopolitičkoj sceni, bitno je spomenuti knjigu Hamida Dabashija *Post-Orientalism: Knowledge and Power in Time of Terror* (2009). Dabashi se referira na utjecaj i dugoročnost orijentalističkog diskursa u 21. stoljeću, te za primjer navodi vojno-političke strategije SAD-a u Iraku i Afganistanu. Dabashijeva studija se posmatra kao nadopuna Saidove studije o orijentalizmu i opasnostima orijentalističkih ideologija. (Dabashi, Hamid (2009), *Post-Orientalism: Knowledge and Power in Time of Terror*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey).

Džumhurovo humoristično raščitavanje dokumenata prošlosti u svrhu dekonstrukcije orijentalističkog diskursa može se posmatrati kao kontrahegemonijski diskurs. Gramsci je smatrao da se hegemonija treba narušavati kontrahegemonijom, tačnije praksama kroz koje bi se prevladavajuće i tlačiteljske ideje osporile (McCarthy 2010: 35). Kontradiskurzivne strategije najzastupljenije su u postkolonijalnim književnostima koje su nastale kao reakcija na rasne, etničke, rodne i druge vrste marginalizacija. U nešto savremenije predstavnike ove vrste književnosti ubraja se američki književnik dominikanskog porijekla Junot Díaz koji u svojim romanima vrlo često koristi humor da dekonstruiše ono što je historijskim zapisima predstavljeno kao činjenica, što radi i Džumhur.

Orijentalistički rodni stereotipi preslikali su se na razlike između Okcidenta kao aktivne muškosti i Orijenta kao razvratne mistične ženskosti koju treba zauzdati, što je još jedan orijentalistički stereotip. Ovaj stereotip vidljiv je u mnogim djelima (post)kolonijalne književnosti koja crpi vokabular s erotskim primjesama, naprimjer, u romanu *Put u Indiju* (1924) Edwarda Morgana Forstera. Zapadnjaci, naprimjer, opisuju svoj prvi susret s Orijentom kao mjesto koje su "penetrirali" uslijed navale "strasti" i na kraju ga "ukrotili" (McLeod 2000: 45). Said smatra da ovaj stereotip proizlazi iz činjenice da su mahom muškarci učestvovali u konstruiranju orijentalizma. Svrha stereotipa je trojaka pošto istovremeno intenzivira osjećaj nadmoći Zapada, minorizira Orijent i potpiruje fascinaciju Orijentom za dalje pohode. Zbog toga su oni koji su putovali na Orijent zamišljali da idu na mjesto gdje ne važe nikakva moralna načelna i gdje se vrlo lako mogu upustiti u seksualne eskapade. Posmatranje Orijenta kroz prizmu seksualnog naboja i tjelesnog posjedovanja zapravo razotkriva maštarije Zapada i projiciranje tih maštarija na Orijent (McLeod 2000: 45–46). Džumhur pripovijeda o fasciniranosti Evropljana Orijentom kažujući kako su evropski turisti česta pojava na Orijentu:

"Danas od ranog proljeća do kasne jeseni ove ćelije nastanjuju hipici. Oni ovamo dolaze sa svih strana svijeta. Ima ih iz Amerike, Australije, Europe i Jugoslavije. Ovdje u ćelijama provode duge mjesecce sami ili sa svojom porodicom. Čitaoče, nemoj se zbuniti kada ovdje sretneš plavu ženu u šalvarama uvijenu u crnu bošču sa djetetom na leđima koja govori engleski, francuski ili švedski, sa riđobradim divom kanadskog porijekla u turbanu i u tiftilku. Na njegovim iskićenim grudima vise brojanice od sedefa sa ključevima od kola." (Džumhur 1997: 127–128)

Džumhur proširuje stereotip pojašnjavajući kako fascinacija Orijentom nadilazi seksualno fetišiziranje Orijenta jer se može odnositi i na fetišiziranje

Orijenta kao nečeg mističnog. Turisti koji tu dolaze vide Orijent kao nešto što otvara vrata novim svjetovima i što je potrebno dalje istražiti. Samo oblačenje u orijentalnom stilu nije dovoljno da bi se Orijent razumio, a ono što Džumhur naglašava referiranjem na autobuse jeste da zapadnjački turisti to ne žele istinski jer se ne mogu odreći svojih navika i u potpunosti prihvati Orijent kakav jeste bez orijentalističkih projiciranja.

Pašić Kodrić dijeli turiste u Džumhurovim putopisima u tri skupine: turist kolonizator, turist samoorijentirani hedonist i nepovjerljivi beskompromisni turist. Turist kolonizator jeste onaj turist koji posmatra druge kulture isključivo kroz prizmu svoje kulture kojoj pripisuje univerzalne vrijednosti i time minorizira druge kulture. Njegov cilj je “zadovoljavanje već unaprijed zadatih kolonizatorskih svjetonazora” (2017: 153), odnosno reafirmacija orijentalizma. Takav turist

“ne putuje da bi promijenio ili na bilo koji način obogatio svojesvetonazore, već, naprotiv, on putovanjem potvrđuje vlastite stereotipe te njeguje kult vlastitosti na način kolonizatorske tradicije i nadmoći, kult u kojem je sistem svih “vrijednosti” odveć dobro poznat, a putovanje samo prilika da se uporedi šta sve drugoj kulturi “nedostaje” i šta bi se u njoj moralo mijenjati i preuzimati iz sistema vrijednosti njegove kulture. Odnosno, ovaj tip turiste na mikroplanu nastavlja kolonizatorske pohode iz prošlosti.” (Pašić Kodrić 2017: 153–154)

Džumhur pripovijeda o turistima na humorističan način time subverzirajući njihove orijentalističke stavove i predodžbe o Orijentu kao nepresušnom izvoru orijentalističkih maštanja ili pak koristoljublja. Pašić Kodrić navodi primjer arheologa kao turiste kolonizatora. Arheolog sa Zapada dolazi na Orijent da “otkrije kakvu nepoznatu ledinu, da je raskopa i na njoj pronađe neke porazbijane starudije koje će senzacionalno promeniti tokove svetske prošlosti” (Pašić Kodrić 2017: 155). Poimanje Orijenta od strane arheologa potvrđuje McLeodov stereotip da se Orijent posmatra kao teritorija, s naglaskom na ženski rod, koja može biti (*is*)*korištena*. Turist samoorijentirani hedonist posjećuje Orijent radi vlastitih užitaka, a ne s ciljem širenja vidika. Obično je ovaj tip turiste kulturno nesenzibilni hedonist kojeg Orijent ne zanima istinski nego u njemu vidi plodno tlo za sopstveno uživanje (Pašić Kodrić 2017: 156). Primjer ove vrste turista se čini sveprisutnim u Džumhurovima putopisima. Na primjer, kada opisuje prethodno spomenute statue Buda i kaže da im se turisti penju na glavi, što on odbija učiniti (Džumhur 1997: 127), on ukazuje na njihovu nesenzibilnost prema drugim kulturama. Nepovjerljivi beskompromisni

turist, treći tip turiste u Džumhurovim putopisima, jeste, kako i sam naziv kaže, nepovjerljiv prema Drugom. Karakteriše ga

“kulturalna nefleksibilnost, odnosno odsustvo sposobnosti, ali i odsustvo spremnosti da se druga i drugaćija kultura upozna, pogotovo iznutra, sa svim njenim specifičnostima, i da se na taj način u potpunosti doživi i proživi stvarna čarolija putovanja.” (Pašić Kodrić 2017: 157)

Džumhur nudi mnoštvo primjera ovog tipa turiste, a ponajviše kroz opise sumnjivih higijenskih prilika na Orijentu kojih se turisti sa Zapada snebjavaju (Pašić Kodrić 2017: 157). Sva tri tipa turiste doživljavaju i proživljavaju Orijent kroz orijentalističku eksploracijsku tačku gledišta. Posljednji orijentalistički stereotip kojeg McLeod navodi jeste da je sve na Orijentu degenerativne prirode te da bi zapadnjaci trebali nametnuti svoju kulturu i tako spasiti Orijent od samoga sebe (2000: 46). Može se reći da je ovaj stereotip srž svih ostalih orijentalističkih stereotipa te Džumhur zapravo ne dekonstruiše ovaj stereotip na pojedinačnom primjeru, nego je njegova dekonstrukcija zastupljena kroz dekonstrukciju svih pomenutih orijentalističkih stereotipa.

ZAKLJUČAK

U diskusiji se dalo naslutiti da je Džumhurova dekonstrukcija orijentalističkih stereotipa zasnovana na statusu prostora BiH kao mosta koji spaja Istok i Zapad i inkorporira dijelove obje kulture, što je omogućilo Džumhuru da sprječi bilo kakvu vrstu uskogrudnih i isključivih stavova pri susretu s različitim narodima i kulturama. Tome je doprinijela i njegova široka naobrazba i životno iskustvo koje je vidljivo kroz njegovo poređenje Istoka i Zapada i svega onom što im “pripada”. Tako, naprimjer, Džumhur dekonstruira orijentalističke stereotipe da je Orijent u svim aspektima bizaran počev od samih naroda i njihovih običaja, spomenika kulture, tehnološkog razvijenja, pa do rodnih uloga. Džumhur ukazuje na rasnu, kulturnu, i tehnološku raznovrsnost time podrivajući zapadnička viđenja Orijenta kao homogene strukture koja je inferiorna u odnosu na Zapad. Istovremeno, pored dekonstrukcije imperializma i orijentalizma, u Džumhurovim putopisnim pričama osjetno je i protivljanje zapadnih vrijednosti i zapadnog androcentrizma na vrlo neobičan i humorističan način.

Značaj Džumhurove dekonstrukcije orijentalizma ogleda se u nekoliko stavki. Njegovi antiorijentalistički stavovi korespondiraju sa Saidovim teorijama i sa stvaralaštvom svjetskih postkolonijalnih pisaca koji su stvarali iza

Drugog svjetskog rata, što ukazuje na ideološke poveznice između recentne bosanskohercegovačke književnosti i svjetske postkolonijalne književnosti. Još jedan vrlo bitan aspekt dekonstrukcije orijentalističkog diskursa u Džumhurovim putopisima jeste i historiografska metafikcija s obzirom na to da njegovi putopisi imaju visok nivo autoreferencijalnosti, dok se istovremeno bave raščlanjivanjem historijskih činjenica. Dakle, historiografska metafikcija u Džumhurovim putopisima ima cilj propitivati historije i jednoobrazne percepcije svijeta (orijentalistički metanarativ) koje je nametnuo Zapad. Ova vrsta metafikcije i razotkriva orijentalizam kao isključivo fiktivan sistem koji ne odgovara stvarnom stanju, nego je konstruiran zarad održavanja nadmoći. To ujedno pokazuje da se Džumhurovi putopisi odlikuju i postmodernističkom misli, koja u njegovim djelima zaslužuje dosta više pažnje. Nadalje, dotematizacija pisanog traga kroz crteže ističe intermedijalnost (žanrovsко preplitanje) Džumhurovih putopisa, a samim time i opseg i važnost njegovog stvaralačkog opusa na bosanskohercegovačkoj književnoj sceni i šire. Ostaje nejasno i upitno da li Džumhur dekonstruira orijentalizam da bi nanovo mistificirao Orijent, iz nešto drugačije perspektive, u nastojanju da, kao i neki njegovi prethodnici, razriješi razumijevanje pozicije sebe i svoga naroda.

LITERATURA

- Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2002), *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures* (2nd ed.), Taylor & Francis e-Library
- Duraković, Esad (2010), *Orientology. The Universe of the Sacred Text* (translated by Amila Karahasanović), Kuwait, The Foundation of Abdulaziz Saud AlBabtins Prize for Poetic Creativity
- Džumhur, Zuko (1997), *Putopisi*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, vol. 3, BZK Preporod, Sarajevo
- Foucault, Michel (1980), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. Pantheon Books, New York
- Jalimam, Salih (2014), “Povijesni minimalizam u putopisima Zulfikara Zuke Džumhura.” *Zbornik Radova: Naučni Skup “Slovo o Aleksi Šantiću, Antunu Branku Šimiću, i Zuki Džumhuru,”* 385–399.
- Kodrić, Sanjin (2018), “Kako su Bošnjaci vidjeli muslimanski Orijent i evropski Zapad krajem 19. i početkom 20. stoljeća”. *Kako su Bošnjaci vidjeli muslimanski Orijent i evropski Zapad krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, 9–30, Dobra knjiga, Sarajevo
- McCarthy, Connor (2010), *The Cambridge Introduction to Edward Said*. Cambridge University Press, Cambridge

- McLeod, John (2000), *Beginning Postcolonialism*. Manchester University Press, Manchester.
- Pašić Kodrić, Mirzana (2017), “Putopisno-pripovijedačko djelo Zuke Džumhura (književnoteorijski, književnohistorijski i metodički pristup).” Univerzitet “Džemal Bijedić” u Mostaru, Mostar
- Pirić, Alija (2014), *Mogućnosti čitanja teksta: Studije o Ivi Andriću i Zuki Džumhuru*. Filozofski fakultet Sarajevo, Sarajevo
- Said, Edward (2008), *Orijentalizam*. Prevela Drinka Gojković, 2. izdanje, Biblioteka XX vek, Beograd

DECONSTRUCTION OF ORIENTALIST DISCOURSE IN ZUKO DŽUMHUR'S TRAVELOGUES

Abstract

The person and work of Zuko Džumhur are usually associated with the TV show *Hodojublja* released in 1982 in former Yugoslavia. Džumhur's creative output is marked by a collection of travelogues in which he offers a rich and picturesque account of different cultures and peoples from his journeys across Africa, Asia, and Europe. In his travelogues, there is a hint of the postcolonial discourse that is used to examine the ideological determinants of imperialism, such as the Orientalist discourse. Orientalism as a discursive practice refers to Western representation or stereotypes of the Orient, which Edward Said wrote about in his study *Orientalism*. These stereotypes present the Orient as an exotic, mystical, and dependent area. Džumhur's travelogues, especially *Letters from Asia* and *Letters from Africa*, deconstruct Orientalism through humor and intermediality, and dismantle it as a fabrication. This paper offers some examples of Džumhur's deconstruction of the Orientalist discourse, relying on postcolonial and postmodernist critical theories (Said, Lyotard, Gramsci, Foucault), that may assist in understanding the construction of knowledge which has an oppressive function, as is the case with Orientalism.

Key words: *deconstruction, Orientalism, travelogue, Džumhur, stereotypes*

Mirnes DURANOVIĆ

ELEMENTI HIPERTEKSTUALNOSTI U ROMANU *AL-ZAYNĪ BARAKĀT ĞAMĀLA AL-ĞĪTĀNĪJA*

KLJUČNE RIJEČI: *intertekstualnost, transtekstualnost, hipertekstualnost, transformacija, Ğamāl al-Ğītānī, al-Zaynī Barakāt, parodija, pastiš*

Roman *al-Zaynī Barakāt* autora Ğamāla al-Ğītānīja spada u najznačajnije postmoderne romane u savremenoj arapskoj književnosti, te kao takav izaziva pažnju književnih kritičara širom svijeta. Književni kritičari uglavnom ukazuju na al-Ğītānījevu bogatu narativnu strukturu, ali i prepoznatljive reference na političku situaciju na Bliskom istoku kako u vrijeme nastajanja romana tako i danas, naročito kada nastojimo promatrati dinamiku odnosa između vlasti i podanika. Radnja romana je smještena u Kairu početkom šesnaestog stoljeća, u vrijeme neposredno pred osmansko osvajanje Egipta 1517. godine odvijajući se u kontekstu političke nestabilnosti i u okviru opresivne policijske države. Događaji se pripovijedaju iz perspektive brojnih likova, a narativna poglavljia prožeta su javnim proglašima, dekretima, govorima te drugim javnim i tajnim dokumentima pisanim poštujući njihov srednjovjekovni karakter. Među narativnim tehnikama koje autor koristi, izdvaja se korištenje postupaka intertekstualnosti, koji ujedno predstavljaju jednu od najizrazitijih karakteristika ne samo al-Ğītānīja, već i cijelokupne *Generacije šezdesetih* u arapskoj književnosti. Ovaj rad ukazuje na hipertekstualne elemente u navedenom romanu. S tim u vezi, hipertekstualnost ćemo posmatrati iz perspektive Gerarda Genettea, koji pod ovim terminom podrazumijeva bilo koji odnos koji spaja tekst B (*hipertekst*) s ranijim tekstrom A (*hipotekst*), ali koji ne predstavlja njegov komentar, već transformaciju teksta (*hipoteksta, predloška*), a koju ćemo trebiti dvojako: kao transformaciju elemenata hipoteksta (*parodija*) i imitaciju hipoteksta (*pastiš*).

UVOD

Roman *al-Zaynī Barakāt* zoran je primjer postmodernog historijskog romana. Historijski roman predstavlja književnu vrstu u kojoj priča zrcali određene historijske događaje. U fokusu historijskog romana mogu biti historijski, ali i fiktivni likovi. No, takav roman uglavnom predstavlja čin kreiranja teksta zasnovanog na detaljnim istraživanjima kako bi se ispričala priča koja se smješta u prošlost s određenim signalima i porukama koje će utjecati na svijest autorovih savremenika pri sagledavanju aktuelne situacije.

Historijski roman možemo posmatrati kao izvanrednu saradnju mašte i stvarnosti, jer se temelji na historijskim činjenicama kojima autor dodaje osebujan maštovit kolorit kako bi ga učinio zanimljivim publici. Tokom takvog čina, autor nužno komunicira s drugim tekstovima te neminovno posuđuje ili transformira pojedine elemente iz nataloženog tekstualnog materijala. U tom procesu autor ima neku vrstu privilegije korištenja fikcionalnih strategija, pri čemu u prvi plan izbjija fenomen intertekstualnosti.

Razvoj teorije intertekstualnosti najbolje možemo pratiti u djelima Roldana Barthesa i Julije Kristeve. Kristeva ističe kako se svaki tekst gradi kao mozaik citata, te kako svaki tekst u sebe uključuje i preobražava drugi tekst, dok Barthes je u svojoj *Teoriji teksta* ide još i dalje, te svaki *tekst* tumači kao *intertekst*. Uzimajući u obzir ovakvo tretiranje intertekstualnosti, možemo kazati kako se nijedan tekst ne može interpretirati nezavisno od drugih tekstova. Ako bismo slijedili Jacquesa Derrida koji tvrdi da “nema ništa izvan teksta”, književni tekst možemo posmatrati kao palimpsest: izvorni tekst je izbrisani i zamijenjen novijim.

No, kod pojedinih autora nalazimo distinkciju među pojmovima intertekstualnost i transtekstualnost, pri čemu intertekstualnost označava prisustvo tragova drugih tekstova u određenom tekstu (aluzije, replike, citati i sl.), dok transtekstualnost označava direktni odnos između određenih tekstova, gdje jedan tekst vrši utjecaj na drugi. Takav pristup analizi međutekstualnih odnosa zastupa Gerard Genett (1997: 1–4), koji u svom djelu znakovitog naziva *Palimpsests* navodi termin intertekstualnost koju definira kao tekstualnu transcedentnost teksta, ali i raspravlja o pet vidova transtekstualnosti (*intertekstualnost, paratekstualnost, metatekstualnost, hipertekstualnost, arhitekstualnost*). Razliku između shvatanja intertekstualnosti / transtekstualnosti možemo promatrati kroz prizmu suštinskog svojstva svakog teksta, odnosno samog jezika kod Kristeve i Barthesa, dok je Genette posmatra kao jedan u

nizu književnih postupaka ili figura pomoću kojeg se postižu neki specifično literarni efekti.

ČAMĀL AL-ĞĪTĀNĪ I TRADICIJA

Iako su u formativnoj fazi težili soorealizmu, arapski romanopisci su istovremeno razvijali nove literarne perspektive u kojima se značajno oslanja na historijske izvještaje. Rekonstrukcijom prošlih događaja nastoje ukazati na sadašnjost, tjerajući publiku da sadašnjost posmatraju *remakeom* prošlosti. Pisci se koriste dokumentacijom, ali dodaju vlastiti pogled na to kako su stvari mogле biti. Kroz intertekstualnost i rekonstrukciju prošlosti, pojedini su arapski romanopisci uspjeli poljuljati samozadovoljni pogled na povijest kao svetu, te se povijest kao takva može propitivati. U suprotnosti s ranijom praksom, Nağīb Maḥfūz i drugi romanopisci u priopojedni tekstu uključuju detalje i povijesne ličnosti iz vremena napetosti i sukoba koji su dovodili do pojave zaraćenih strana: nepravedne vlasti i potlačenih. Tako se na strani potlačenih pojavljuju osnovni obrasci karakterizacije koji se uveliko razlikuju od onih u ustaljenoj realističkoj tradiciji. Među tim obrascima su, prije svega, isposnici, sufiski šejhovi, ali i pobunjenici i smutljivci, koji se smještaju u kontekst koji usmjerava pažnju na usporedivost s aktuelnom situacijom u društvu (al-Musawi 2003: 259).

Čamāl al-Ğītānī bio je jedan od vodećih egipatskih romanopisaca 20. i 21. stoljeća. Rođen 1945. godine u Sūhāgu, gradu u Gornjem Egiptu na zapadnoj obali Nila, u siromašnoj porodici. Još kao dijete Čamāl al-Ğītānī seli se u Kairo, gdje odrasta poznatom kvartu al-Ğamāliyya, kvartu koji je pretvodno odgojio i Nağība Maḥfūza, prijatelja i duhovnog saputnika al-Ğītānīja. Školovao se za dizajnera (perzijskih) tepiha, što mu je, kako je tvrdio, pomoglo pri "kreiranju" romanâ. Čamāl al-Ğītānī, ipak, u svojim dvadesetim godinama mijenja profesiju i postaje novinar pridruživši se redakciji novina *Aḥbār al-yawm*. U oktobru 1966. godine zatvoren je na šest mjeseci zbog kritiziranja režima Čamāla 'Abd al-Nāṣira, a već 1967. godine ratni je dopisnik tokom Šestodnevног rata, te iz prve ruke svjedoči haotičnom stanju unutar egipatske vojske tokom bitke čiji ishod je bio poraz. Ovaj poraz, zajedno sa al-Sādātovom posjetom Izraelu 1977., al-Ğītānī smatra najmračnijim danima u njegovu životu. Također, u svojstvu dopisnika sa prve linije fronta, svjedočio je i Arapsko-izraelskom ratu iz 1973. godine.

Prvu kratku priču pod nazivom *Nihāya al-sakīr* (*Kraj piganice*) napisao je u četrnaestoj godini. No, romanom *al-Zaynī Barakāt*, prvi put objavljenim u obliku knjige 1974. godine, stječe istaknuto mjesto među piscima, kako unutar

samog Egipta, tako i izvan njega, budući da je to bio prvi arapski roman koji je u prijevodu objavila britanska izdavačka *Penguin*, a za koji Edward Said piše predgovor.

Nakon romana *al-Zaynī Barakāt*, al-Ğītānī 1976. godine objavljuje roman *Waqā'i' hārat al-Za'farānī* (*Hronika kvarta al-Za'farānī*), podastirući okrutnu, ali i proročku sliku Anwara al-Sādāta. U romanu iz 1980. godine naslovленог sa *Hiṭat al-Ğītānī* (al-Ğītānījevi planovi) uz pomoć srednjovjekovnog književnog oblika obrazuje fikcijsku kartu modernog Egipta. U periodu od 1983. do 1986. godine, u tri toma objavljuje *Kitāb al-tağalliyāt* (*Knjiga otkrivenja*, *Knjiga epifanija* ili *Tri putovanja*), gdje koristi intelektualno i duhovno naslijede Ibn 'Arabīja kao izvorni tekst za roman, te lične i opće sufiske elemente angažuje u svrhu društvene i političke kritike savremenog Egipta.

Osim po romanima i kratkim pričama, Ğamāl al-Ğītānī će ostati upamćen kao osnivač vodećeg egipatskog književnog časopisa *Aḥbār al-adab*, koji je uređivao do 2011. godine. Premda je tokom svoje karijere energično branio umjetničke slobode i bio protivnik autoritarizma i fundamentalizma, ipak je podržao svrgavanje predsjednika Muhammada Mursīja 2013. godine, budući da je, poput mnogih egipatskih intelektualaca, smatrao kako je to 'najmanje loša' moguća opcija.

Dobitnik je niza prestižnih nagrada, uključujući nagradu francuskog Ministarstva kulture *Chevalier de l'Ordre des Arts et des Lettres* (*Orden viteza književnosti i umjetnosti*) 1987. godine, nagradu *Oveis* u Ujedinjenim Arapskim Emiratima 1997. godine, kao jednu od najvažnijih panarapskih nagrada, nagradu *Šayh Zayad* za knjigu godine (2009) i to za šesti svezak njegovog djela *Dafātir al-tadwīn* (*Sveske zabilješki*), dok mu je 2015. godine uručena nagrada *Nil* za književnost 2015. godine. Preminuo je 2015. godine.

Al-Ğītānīeva književna produkcija uključuje fikcijska i nefikcijska djela. Među njegovim fikcijskim djelima nalazi se zbirka kratkih priča, koja se može smatrati začetkom njegovih dužih tekstova koji njeguju intertekstulnu tehniku, *Awrāq ūṣṣā mundū alf 'ām* (*Spisi mladića koji je živio prije hiljadu godina*) iz 1969. godine. Zbirka uključuje kratke priče koje ukazuju na autorovo eksperimentiranje sa stilom srednjovjekovne islamske historiografije i njegov pokušaj oblikovanja novih narativnih oblika. Opći ton i stil ove zbirke nalikuje onom s kojim se susrećemo u romanu *al-Zaynī Barakāt*.

Al-Ğītānī pripada generaciji šezdesetih koja se naziva i generacijom revolucije (*ğīl al-tawra*). Školovanje je započeo revolucionarnim obratom 1952. godine u Egiptu, kada je jedan od primarnih ciljeva režima slobodnih oficira bio odgoj nove generacije zadojene novom ideologijom, novom retorikom i

novom slikom o sebi. Procesom standardizacije obrazovanja i preslagivanjem historije na način koji bi unaprijedio period prije revolucije, novi režim uspio je oblikovati generaciju koja je snažno gajila novi imidž Egipta: srce arapskog svijeta. S druge strane, režim je u potpunosti shvatio značajnu ulogu štampe prije revolucije, te je među prvim uvedenim mjerama koje je revolucija poduzela bila ona usmjerena ka cenzuri štampe.

ZNAČAJ ROMANA *AL-ZAYNĪ BARAKĀT*

Roman *al-Zaynī Barakāt*, čiji naslov predstavlja i ime glavnog karaktera u romanu, na osebujan način suočava se svim tim izazovima. Radnja romana je smještena u Kairu neposredno pred stupanje osmanskih snaga na egipatsko tlo 1517. godine, gdje al-Ğītānī pripovijeda o historijskoj ličnosti Barakātu ibn Mūsi, *muhtasibu* (serijatskom nadzorniku trgovачkih bazara) u Kairu. Također, roman je često tumačen kao alegorijska kritika represije al-Nāširovog režima. Roman je protkan specifičnim formama intertekstualnosti, što je moguće povezati s al-Ğītānījevim poznavanjem tehnika dizajniranja tepiha (Mehrez 1986: 121). Ipak, intertekstualnost nije svojstvena samo al-Ğītānīju tog razdoblja, već i cijeloj generaciji autora šezdesetih i sedamdesetih godina.

Roman prikazuje prostor prepun političke nestabilnosti, koji je praćen pojavom novog policijskog sistema. Vrijeme u kojem pojedinci, bilo siromašni studenti sa al-Azhara ili šef špijuna u Kairu, imaju ograničenu kontrolu nad vlastitom sudbinom. Roman govori o pojavi novog *muhtasiba* pod imenom al-Zaynī Barakāt, koji u političku arenu dolazi s nadom u ekonomsku i političku reformu, ali s protokom vremena nada u svijesti njegovih sljedbenika bude zamijenjena strahom. Ğamāl al-Ğītānī propituje mehanizme pomoću kojih despotski režim uspijeva eliminirati opoziciju. To čini kroz operiranje akterima, gdje student al-Azhara Sa'īd al-Ğuhaynī nema eksplicitan stav prema vladu, šef tajne policije Zakariyyā ibn Rādī štiti režim u čijoj sjeni može djelovati, al-Zaynī Barakāt, zauzima službenu funkciju *muhtasiba*, čiji stav spram vlasti nikada jasno nije iskazan, te se o njegovoj predanosti reformama može samo nagađati.

U svom romanu *al-Zaynī Barakāt* al-Ğītānī vodi intenzivan intertekstualni dijalog s hronikom memlučkog historiografa Ibn Iyāsa (u. 1522) *Bādā'i' al-zuhūr fī waqā'i' al-duhūr* (*Probrani cyjetovi o sudbinskim dogadjajima*), te zahvaljujući parodiji, ironiji, pastišu i polifoniji u konstrukciji glavnog lika, povlači paralelu između dvije epohe, memlučkog Egipta uoči osmanskog osvajanja i naserističkog Egipta uoči vojnog poraza 1967. godine. Tako al-Ğītānī slabe strane Egipta 1517. godine pred dolazak Osmanlija i Egipta

1967. predstavlja donekle podudarnim. Naime, hroničar Ibn Iyās bio je kritički nastrojen prema sultanu i njegovoj administraciji te ih je smatrao odgovornim za poraz. Nadalje, javnost vladavinu sultana, ali i al-Nāṣira, ocjenjuje negativno glede ispunjavanja svojih misija, budući da su oba režima pokušali prikri-vati izvjesnost poraza pred podanicima.

U romanu postoji nekoliko izvora informacija o *muhtasibu*. Jedan od njih je tekst sjećanja fiktivnog venecijanskog putnika, koji bilježi neke od značajnih događaja koji su se desili tokom njegovih posjeta Kairu prije i poslije osmanske invazije. On pruža pogled "sa strane", pogled nekoga ko prvenstveno ima pristup vidljivoj stvarnosti. Druge informacije donose šef policije i njegova mreža špijuna koji nude pogled "odozgo" i "iznutra", tj. pogled vlasti. Niz informacija pristiže od azharskog studenta čiji glas bismo mogli poisto-vjetiti s glasom običnih ljudi, podanika. Sve veća moć *muhtasiba* predstavlja prijetnju mreži špijuna i njihovom šefu. U čitavom romanu potonji pokušava raskrinkati Barakāta ibn Mūsu, ali shvata da je savezništvo s njim neminovno. Azharskog studenta, Sa'īda, takav pakt čini razočaranim, te kada na skupu u džamiji optuži al-Zaynīja da je lažov, postaje prijetnja vlastima koji ga odlu-čuju eliminirati mijesajući se u njegov privatni život. Roman završava tako što Sa'īd potpuno uništen uzvikuje: "Oh, uništi me i sruši mi tvrđave" (Gitani 2008: 273).

HIPERTEKSTUALNI POSTUPCI U ROMANU

Roman *al-Zaynī Barakāt* sazdan je od ispripovijedane historije, čime se historija uprizoruje kao višezačna, diskutabilna, ali i fiktivna kao i sama književna pripovijest. Tako roman progovara o nemogućnosti objektivnog pisanja. Odnos između historije, historičara i "istine" koju historičari slijede doima se poput odnosa između pripovijesti, pripovjedača i "istine" koji pripovjedači žele prenijeti. Al-Ğīṭānī u ovom romanu kombinuje zaostavštinu arapsko-islamske povijesti, kao i vlastitu lektiru, te savladava načine izražavanja i strategije pisanja koje su u to vrijeme zastupljene prevashodno na Zapadu. Na osebujan način prikazuje 16. stoljeće pokazujući dubinu čitanja, razumijevanja i promišljanja, koristeći se sofisticiranim narativnim tehnikama, poput toka svijesti, preko multiperspektivnosti, do konstrukcija koje sadrže elemente parodije i pastiša.

Al-Ğīṭānī je jedne prilike (neodmjerenog) izjavio da je pročitao cijelu egipatsku historiju. No, za potrebe pisanja ovog romana je odabrao pouzdan izvor, budući da je Ibn Iyās bio svjedok historijskih događaja prikazanih u romanu i poznanik glavnih likova romana, kako bi i svojoj pripovijesti priskrbio

pouzdanost. Za razliku od romantičara autora historijskih romana, al-Ğītānī nije sklon referirajući na Ibn Iyāsove hronike¹ posuđujući informacije i preuzimajući citate, već ih modificira i transformira kako bi ih učinio svrshishodnim pri kreiranju fikcije. Osjećaj patriotizma i strast prema arapskoj književnoj i nekniževnoj baštini tjerao je al-Ğītānīja da se parodijom i ironijom infiltrira u Ibn Iyāsove hronike, predstavljajući tako savremeno egipatsko društvo ponovnom posjetom srednjovjekovnom Egiptu. No, kako to čini?

U jednom intervjuu al-Ğītānī je izjavio kako je iščitavao Ibn Iyāsove hronike prije nego što je počeo pisati roman i to čitajući čitave stranice nagnas, prepisujući stranice u svesku kako bi usvojio ritam i stil hronika (al-Ghitany 1984: 79). Na osnovu ove izjave možemo sugerisati kako odnos između romana i Ibn Iyāsove srednjovjekovne hronike treba posmatrati kroz prizmu hipertekstualnosti, budući da je uspostavljena relacija teksta (B), koji Genette naziva hipertekstom (u ovom slučaju roman), sa tekstem (A), hipotekstom (Ibn Iyāsove hronike). Međutim, za razliku od metatekstualnosti, gdje tekst govori o nekom drugom tekstu i često ne spada u domen književnoumjetničkog, hipertekstualnost podrazumijeva tekstovnu transformaciju prototeksta, odnosno, hipoteksta, kako ga Genette naziva. Elaborirajući dalje postupak transformacije, Gerard Genette govori o direktnoj transformaciji i indirektnoj transformaciji (imitaciji).

Osnovna razlika između direktne transformacije i imitacije jeste u tome što se u prvom slučaju “o istim stvarima govori na drugačiji način”, dok u slučaju imitacije, “o različitim stvarima se govori na sličan način” (Genette 1997: 6–7). Također, Genette (1997: 212–214) nudi detaljan opis različitih oblika direktne transformacije. Oblik transformacije (transpozicija) predstavlja transformaciju teksta koja nema cilj utjecati na značenje hipoteksta, već samo na njegov kvantitet.

No, koliko je hipoteksta u hipertekstu romana *al-Zaynī Barakāt* pitanje je koje vrijedi barem kratko razmotriti. Ozbiljna transformacija ili transpozicija jedna je od najvažnijih hipertekstualnih praksi, uzimajući u obzir historijsku ili estetsku važnost pojedinih djela koja njeguju hipertekstualnost. No, premda ih drži marginalnim, hipertekstualnost koja sama po sebi predstavlja transgenerički arhitekt, obuhvata i određene kanonske žanrove, poput pastiša, parodije, travestije, ali i druge žanrove (Genette 1997: 8). Nadalje, parodija se može okarakterizirati kao ograničena, čak i minimalna, modifikacija poput

¹ Ibn Iyas je jedan od najvažnijih egipatskih historičara i hroničara, te svjedok dolaska Osmanlija u Egipt. Autor je povijesti Egipta na preko tri hiljade stranica sabranih u: Ibn Iyās (1982–1984), *Badā'i' al-zuhūr fī waqā'i' al-duhūr*, Kairo, s. a.

npr. leksičke permutacije. Pastiš, karikatura i plagijat samo su funkcionalne fleksije koje se odnose na jednu praksu: imitaciju: onu koja je relativno složena, ali gotovo u potpunosti propisana prirodom svog modela (Genette 1997: 212–213).

Činjenica jeste da al-Ğīṭānī citira čitave odlomke, na trenutke gotovo doslovno od Ibn Iyāsa, premda ih transponira kroz naraciju fiktivnog lika mletačkog putnika Viscontija Giantija kada kaže:

Kako moji sunarodnici ne bi ostali uskraćeni za pouzdan opis te parade, navešću opis mog prijatelja, šejha Muhameda Ahmeda ibn Ijasa, učenjaka čuvenog u Kairu i autora obimne istorije Egipta. (...) Iako je već zašao u godine, Ibn Ijas je prisustvovao toj paradi i zapisao sve što je video. Dao mi je dozvolu da ovde prenesem njegove reči. Moj prijatelj, Ibn Iyas kaže:

Onda se pojavio sultan Ešref Kansuh Guri. Oko dvadeset koraka ispred njega koračao je halifa. Sultan je uz jahao alatastog ata sa zlatnim sedlom i posedlicom. Nosio je crveni balbečki ogrtač porubljen širokom zlatnom trakom na crnoj svili... (Gitani 2008: 213)

Mnogo je referenci na povijesne ličnosti, kao što su 'Ālī ibn Abī al-Ğūd, Emir Tuman Bey i drugi. Ta se imena u naraciji pojavljuju sasvim prirodno, kao da i sam autor umjesto pripovijesti piše historiju. Pored imena, navodi mnoge poznate anegdote, opisuje stvarna mjesta i važne datume. Svakako, da bi ovakva pripovijest zvučala historijski validno, kur'anski ajeti nalaze mjesto u tekstu romana, posebno na početku službenih dekreta i najava:

Uzvišeni ukaz

U ime Boga, Milostivog, Samilosnog,

Neka među vama bude onih što na dobro pozivaju, što traže da se čini što valja, a odvraćaju od zla.

Pomažite se međusobno u dobročinstvu i čestitosti, a ne u sagrešenju i nepravdi. (Gitani 2008: 34)

Međutim, kako je i svojstveno postmodernom romanu, veliki dio romana rezervisan je za autorov maštovit prikaz epohe, likova i priča. Pored toga što je savladao manir hronike, i priredio nam svojevrstan pastiš, koji razumijevamo kao djelo koje podražava stil i manir nekog drugog djela (Živković 1986: 533), al-Ğīṭānī u tekstualnom smislu indirektno falsifikuje hroniku Ibn Iyāsa, a u hipertekstualnom kontekstu transformiše elemente hipoteksta, nudeći nam parodiju, koja predstavlja poetsko ili prozno djelo u kojem se karakteristične

osobine izraza i jezika jednog pisca ili djela, osobine neke književne vrste, stil epohe svjesno i naglašeno oponašaju s ciljem karikiranja (Živković 1986: 528).

Naprimjer, Ibn Iyās kratko govori o spomenutom ‘Ālī Ibn Abī al-Ğūdu, navodeći kako je nakon što je bio upravnik vakufa jedno kratko vrijeme na zahtjev sultana uhićen, mučen te ga je namjesnik Kaira objesio (Ibn Iyās 1982–1984: 50). Svi detalji koji se pojavljuju u romanu poput boravka u zatvoru, mučenja, ispitivanja i smrti dio su autorove fikcije:

Ovde počinju pravi detalji telesnog mučenja Alija ibn abi Džuda.

Prvi dan:

Namazali su mu stopala vodom i solju i doveli mladu crnu kozu s belim bele-gom na čelu koja je počela lagano da liže slanu vodu. Usne su mu se krivile, a rebra su mu se tresla. U početku je vikao, da bi se ti urlici pretvorili u toliko jak smeh da se na kraju onesvestio. Polili su ga vodom i pitali:

‘Gdje je novac vernika?’

Nije odgovorio. (Gitani 2008: 136)

Ovakvu transformaciju teksta, onu koja nema za cilj utjecati na značenje hipoteksta, već samo na njegov kvantitet, Genette dalje grana na minijaturizaciju i augmentaciju. Augmentacija, prema Genetteu (1997: 254–262), pak, nije puko proširivanje, već se može razvijati u dva pravca, kao *tematska ekstenzija*, tj. proširenje sadržaja priče ili kao *stilska ekspanzija*, odnosno kvantitativno uvećavanje pojedinih segmenata teksta. Navedeni detalji torture razumijevamo kao tematsku ekstenziju (augmentaciju) potvrđujući autorovu okrenutost postupcima hipertekstualnosti.

Sličan postupak mogli bismo pratiti na primjeru šejha Abū al-Su‘ūda kojeg hroničar spominje gotovo kao ličnost na marginama društva, a koji u romanu igra važnu ulogu. Suprotno običnim ljudima koji pasivno prihvaćaju ono što im se spremi, šejh Abū al-Su‘ūd reaguje. Takva aktivnost sufiskog šejha odgovara buntu i angažovanosti kakvom sufizam u određenim aspektima teži, a al-Ğīṭānījev šejh Abū al-Su‘ūd, za razliku od Maḥfūzovog ‘Ālī al-Ğunaydīja iz romana *al-Liṣṣ wa al-kilāb* (*Lopov i psi*), sposoban je za aktivno protivljenje i za postizanje pravde. Kao takav, on predvodi bunt, ne zadovoljavajući se savjetima i duhovnim vodstvom (al-Musawi 2003: 266):

Posle nekoliko dana ljudi su saznali istinu. Sām Abu Saud je uhapsio Zejnija i držao ga zatvorenog u svojoj kući. Saida je bilo sramota od samog sebe. (...)

Šejh je emirima poslao pismo u kojem im je rekao da ne izdaju svog gospodara niti da kuju zavere oko njega, nego da ga podrže protiv Osmanlija koji su rešili

da zauzmu Egipat. (...) Šejh Abu Saud svakog dana ide napolje i sa vojnicima vuče vreće s peskom. Ljudi su se rasplakali i zahvaljivali Bogu kada su videli koliko je bio vitalan, uprkos sedoj kosi i bradi. (Gitani 2008: 254)

Pojedini autentični likovi koje spominju i hronike i roman nemaju jednakе karakteristike, ali i status u oba teksta. Hroničar samo skicira likove, dok romanopisac svoje likove predstavlja do u sitne detalje. Dakako, hipertekstualni zahvati pri transformaciji ovih elemenata čine ih uvjerljivim, kao da se pojavljuju u samim hronikama. Međutim, ponekad al-Ğīṭānī elemente transformiše na radikalalan način. Uzmimo za primjer lik samog al-Zaynīja, kojeg kao važnu historijsku ličnost i kao nasljednika 'Ālī ibn Abī al-Ğūda spominje Ibn Iyās, i to kao pozitivnu ličnost. Al-Ğīṭānī samim pridodavanjem pridjeva *al-zaynī* (onaj koji ukrašava, dekorativni) njegovom imenu u romanu, pa i koristeći ga u naslovu kao dominantnoj poziciji narativa, uprizoruje transformaciju elemenata hipoteksta. Nadalje, prikazuje ga kao ambicioznog, ali poštenog, efikasnog i voljenog od ljudi, kako u vrijeme Memluka tako i u vrijeme osmanske vlasti. Prikazuje ga kao misterioznu, fluidnu, dvosmislenu, pa i višesmislenu ličnost. Na taj način, al-Ğīṭānī dijalogizira sa Ibn Iyāsom konstruišući hipertekstualan tekst. Budući da je, prema Genettu, hipertekst ugrađen u hipotekst, konstruisan je novi tekst koji je rezultat dijaloga između dva teksta. Historiografija je generalno monološka disciplina, a njom se u ovom slučaju koristi jedinstven dijaloški tekst kakav je roman *al-Zaynī Barakāt*. Tačav dijaloški i hipertekstualni sadržaj omogućava autoru da sagleda socijalne dimenzije vremena Barakāta Ibn Mūse i njihove ekvivalentne krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća.

Također, potrebno je spomenuti kako al-Ğīṭānī pribjegava hipertekstualnosti ne samo kao romanopisac, već i kao novinar koji djeluje u vrijeme kada je na snazi cenzura štampe, i to kako bi zaobišao direktan sukob s vlastima. William A. Rugh (1979: 47) navodi određene strategije koje novinar / autor može koristiti obraćajući se javno: ispuštanje dijelova teksta, isticanje marginalnih dijelova stavljajući ih u uvodne odlomke ili naslove, sučeljavanjem elemenata priče radi stvaranja određenog dojma, davanje informacija i odgovora na kontroverzna pitanja koristeći samo jedan izvor, nekritičko objavljivanje informacija iz sumnjivog izvora ili direktna fikcija. Navedene strategije mogu se upotrijebiti kao potpora vlasti ili mogu izazvati pobunu protiv vlasti, ovisno o tome koliko je autor odan vlasti / režimu. Al-Ğīṭānī strategije koristi dvojako: koristi jezik i strategiju vlasti kako bi podigao svijest i potakao protivljenje tom istom jeziku koji vlast koristi (Mehrez 1986: 128).

Ono što ovaj roman čini postmodernim i hipertekstualnim jeste i pastiš žanrova. U romanu nije prisutan samo jedan narator, već nekolicina naratora koji su mješavina ja-forme pripovijedanja, sveznajućeg pripovjedača, poslаницa, izvještaja, bilješki, javnih najava, hutbi, govora na sastancima, uredbi, registara. Tako u hipertekstu možemo identificirati parodiju na stilskoj ravnici, budući da autor koristi stilske karakteristike srednjovjekovne islamske historiografije kako bi stvorio fikcijski svijet romana, gdje nam kao signali mogu poslužiti isspripovijedani diskurs i upotreba pasiva (Mehrez 1986: 127). Upravo pripovijedanjem i pasivnim konstrukcijama historičar pokazuje svoju objektivnost. Istovremeno, autor parodijom Ibn Iyāsove hronike koju realizuje ovim strategijama želi ukazati kako ne postoji historija, a ni pripovijest, koja je pouzdan izvor informacija. Ne postoji odgovorno “ja” prema kojem se može uperiti prst. Historičar se može sakriti iza tog odsutnog “ja” te ubaciti u tekst vlastite pristranosti i mišljenja bez preuzimanja direktnе odgovornosti. S druge strane, odsutnost odgovornog “ja” omogućava historijskom tekstu oslikavanje kolektivne svijesti (Mehrez 1986: 127).

Događaji u romanu pripovijedaju se prvenstveno kroz dijalog tekstova fiktivnih srednjovjekovnih dokumenata u kojima autor imitira hipotekst, autentični srednjovjekovni dokument, služeći se tako pastišem, drugom dimenzijom hipertekstualnosti. Al-Ğītānī oponaša nekoliko vrsta dokumenata: tekstovi dokumenata (usmeni i pisani) koji su javno dostupni narodu Egipta (sultanove naredbe, proglaši, proglaši al-Zaynī Barakāta, fetve, i sl.).

Proglaš

Utorak uveče,

Sedmi dan meseca zulkade

Narode Egipta, nalažemo da se čini dobro, a zlo zabranjujemo. Obožavamo, klanjamо se i hvalimo svevišnjeg koji je potčinio zle silnike. Narode Egipta, počujte dobru vest: pošto se upoznao sa slikovitim izvještajem, što ga podnese Zejni Barakat ibn Musa, muhtesib grada Kaira i Gornjeg Egipta, a u kom je objasnio kako je stvarno sirotinji radi od podanika, naš gospodar, sultan, naređuje da se ukine porez na so i trgovanje solju od sad je slobodno, pošto je manjini ukinuto isključivo pravo na to. (Gitani 2008: 102–103)

Svaki od gore navedenih srednjovjekovnih dokumenata ima svoje posebne formalne, retoričke i stilske karakteristike. Al-Ğītānī reproducira tckve srednjovjekovne značajke uobičajenih oblika, tako da se dokumenti nude kao specifični upravo za to razdoblje. Međutim, pored dokumenta dostupnih

javnosti, u romanu se javljaju i dokumenti dostupni isključivo vlasti “strogog povjerljivih dokumenti” nedostupni javnosti.

U ime Boga, Milosrdnog i Samilosnog,
Bože, učini ovu zemlju bezbednom
POJEDINOSTI MUČENJA ALIJA IBN ABI DŽUDA, PREDATE ŠIHABU
ZEKERIJI IBN RADIJU, VRHOVНОM UHODI SULTANATA I ZAMENI-
KU MUHTESIBA – OD VRHOVNOG KAIRSKOG UHODE
*Na osnovu vaših uputa, tim naših najspasobnijih špijuna sproveo je detaljnu
istragu o svemu što se događalo Aliju ibn abi Džudu. Probili smo se kroz jake
zidine i prevazišli velike prepreke kako bismo došli do istine. Posle ogromnog
truda uspeli smo da vrbijemo jednog Zejnijevog čoveka... (Gitani 2008: 133)*

Pastišem i hipertekstualnim dijalogom između ove dvije vrste dokumenata autor ukazuje na postojanje dva nivoa stvarnosti u tekstu: stvarnost koja je zajednička svima, a koju predstavlja sadržaj proglaša i dekreta i druga stvarnost koju dijele samo likovi na pozicijama moći. Nekongruentnost koja postoji između ove dvije stvarnosti, a čije razlike možemo pratiti na formalnoj i stilskoj ravni teksta, stvara određenu ironiju u tekstu romana. No, al-Ğīṭānī veoma dobro razumijeva historijske funkcije obje kategorije dokumenata, te savladavši njihov manir i njihovom transpozicijom, uspijeva da ih organizuje i uporedi na način da oni pričaju priču.

ZAKLJUČAK

U mnogim romanima savremenih arapskih autora vješto su upakovane aluzije na društvenopolitička pitanja, najčešće u formi historijskog romana. Dakako, takav roman je i *al-Zaynī Barakāt*, gdje al-Ğīṭānī nastoji probuditi svijest o društvenopolitičkim problemima kroz ono što Linda Hutcheon (1989: 89) naziva “formalnim načinom otvorene intertekstualnosti” koju čini paratekstualnost, umetanje u naraciju metafikcijskih tekstova, pa i fusnota, naslova, naslova poglavlja, odlomaka iz drugih tekstova.

Auditorij današnjice često poseže za djelima koje karakteriše upotreba simbola, alegorija, sugestivnih fraza, a koja često podrazumijevaju transtekstualnost i citatnost kao osnov, što uvjetuje određeno poznavanje materije i korpusa iz kojeg djelo crpi motive i fragmente. Autora opisanih djela pronalazimo u Ğamālu al-Ğīṭānīju, koji historijske dokumente i druge dimenzije tradicionalnog korpusa vješto koristi kako bi oplemenio svoj umjetnički izraz. U romanu *al-Zaynī Barakāt*, sugestivan jezik transformiran na planu sadržaja

i forme stupa u al-Ğītānījev umjetnički izražaj kako bi se posredstvom pisane riječi suprotstavio službenom narativu.

Kritika primjećuje² kako sudbina historijski autentičnog i onog hiper-tekstualnim zahvatima transformiranog Barakāta Ibn Mūse kod al-Ğītānīja podsjeća na sudbinu predsjednika al-Nāšira, tako da pojedini kritičari lik Barakāta Ibn Mūse ocjenjuju metaforom samog al-Nāšira. Nekada takvu metaforu argumentiraju tvrdeći kako predsjednikovo ime Ğamāl (ljepota) i nadimak, koji al-Ğītānī kao produkt hipertekstualne transformacije dodjeljuje glavnom liku, *al-zaynī* (onaj koji ukrašava) dijele isto semantičko polje. Obojica su "ljudi iz naroda" koji dolaze na vlast a potom posjeduju moć, omiljeni su kod naroda, a preživljavaju vlastiti poraz. Svako ko poznaje historiju modernog Egipta uvidjet će paralele koje postoje između ove dvije figure koje i u romanu i u stvarnosti izazivaju istu zapitanost: Jesu li dobri ili loši? Jesu li junaci ili antijunaci? Junak revolucije i novog "demokratskog" sada usurpira ljudska prava. Također, mladi Egipćani će se lahko poistovjetiti sa azharskim studentom Sa'īdom, a među njima i sam al-Ğītānī, budući da su odrastali sa novim režimom da bi kasnije bili s njegove strane potlačeni.

Zbog toga dvodimenzionalan diskurs nije neočekivan, jer u tjesnacu između moguće cenzure i progona zbog otvorenog protivljenja s jedne i snažnog poriva za pisanjem s druge strane, al-Ğītānī ne posjeduje širok spektar opcija. Hipertekstualnost, višedimenzionalnost likova i jezik bremenit simbolikom, aluzijama, alegorijama, stupaju u al-Ğītānījev umjetnički diskurs kako bi se posredstvom pisane riječi suprotstavio službenom (državnom) diskursu i predstavio svoj model književnosti otpora.

LITERATURA

- al-Kaklī, 'Abd al-Salām (1992), *Al-Zaman al-Riwā'ī: ġadaliyya al-māqdī 'inda Ğamāl al-Ğītānī min hilāl al-Zaynī Barakāt wa Kitāb al-taġalliyāt*, Maktaba Madbūlī, Kairo
- al-Musawi, Muhsin Jassim (2003), *The Postcolonial Arabic Novel: Debating Ambivalence*, Koninklijke Brill NV, Leiden – Boston
- al-Ghitani, Gamal (2010), *Egipatski muhtesib: historijski roman inspiriran stvarnim likovima*, prijevod s arapskog: Nedim Ćatović, Libris, Sarajevo
- Genette, Gerard (1997), *Plimpsests: Literature in the Second Degree*, University of Nebraska Press, Lincoln – London

2 'Abd al-Salām al-Kaklī u djelu *Al-Zaman al-Riwā'ī* smatra kako likovi, problemi, brige, pristupi i drugi obrasci Egipta iz šesnaestog stoljeća odražavaju one iz savremenog naserističkog Egipta.

- al-Ghitany, Gamal (1984), „Ğadaliyya al-tanāşş / Intertextual Dialectics“, *Alif: Journal of Comparative Poetics*, br. 4, 71–82.
- Gitani, Gamal (2008), *Zejni Barakat*, prijevod s arapskog: Dragana Đorđević, Geopoetika, Beograd
- Hutcheon, Linda (1989), *The Politics of Postmodernism*, Routledge, London – New York
- Ibn Iyās (1982-1984), *Badā'i' al-zuhūr fī waqā'i' al-duhūr*, Kairo, s. a.
- Lešić, Zdenko (2002), *Nova čitanja: poststrukturalistička čitanja*, Buybook, Sarajevo
- Mehrez, Samia (1986), „Al-Zayni Barakat: Narrative as Strategy“, *Arab Studies Quarterly*, Vol. 8, br. 2, Modern Arab Writers and the Politics of the Middle East, 120–142.
- Rugh, William A. (1979), *The Arab Press*, Syracuse University Press, Syracuse
- Živković, Dragiša, ur. (1986), *Rječnik književnih termina*, Nolit, Beograd

ELEMENTS OF HYPERTEXTUALITY IN THE NOVEL *AL-ZAYNĪ BARAKĀT* BY ĠAMĀL AL-ĞĪTĀNĪ

Abstract

The novel *Al-Zaynī Barakāt* by Ġamāl al-Ğītānī is one of the most significant postmodern novels in contemporary Arabic literature, and therefore attracts the attention of literary critics around the world. Literary critics mostly point to al-Ğītānī's rich narrative structure, but also to his recognizable references about the political situation in the Middle East, both at the time of the novel and today, especially when we try to observe the dynamics of the relationship between government and subjects. The plot of the novel is set in Cairo in the early sixteenth century, just before the Ottoman conquest of Egypt in 1517, taking place in the context of political instability and within an oppressive police state. The events are narrated from the perspective of numerous characters, and the narrative chapters are imbued with public proclamations, decrees, speeches, and other public and secret documents written respecting their medieval character. Among the narrative techniques used by the author, the use of intertextuality procedures stands out, which also represents one of the most distinctive characteristics not only of al-Ğītānī, but also of the entire Generation of 1960s Arabic literature. This paper points to the hypertextual elements in the cited novel. In this regard, we examine hypertextuality from the perspective of Gérard Genette, who by this term means any relationship that connects *text B* (hypertext) with the earlier *text A* (hypotext), and does not represent its commentary, but the transformation of the text (hypotext, text template), that we consider in two ways: as a transformation of the elements of the hypotext (parody) and as imitation of the hypotext (pastiche).

Key words: *intertextuality, transtextuality, hypertextuality, transformation, Ġamāl al-Ğītānī, Al-Zaynī Barakāt, parody, pastiche*

Elmir SPAHIĆ

O “SVIESTI” U ROMANU *ZENOVA SVIEST* (1923) ETTOREA SCHMITZA / ITALA SVEVA

KLJUČNE RIJEČI: *svijest, Italo Svevo, Ettore Schmitz, Zeno, dekidentizam, identitet, bolest*

U radu je riječ o analizi fenomena svijesti i njenog prisustva, odnosno načina djelovanja i funkciranja Zena Cosinija (57), glavnog lika u romanu poetike dekidentizma *Zenova svijest* (1923) Itala Sveva / Ettorea Schmitza. S obzirom na to da termin *svijest* označava samospoznaju / spoznaju sebe, osnovna intencija bit će predstavljanje Zena Cosinija na fonu konkretnog poznavanja ili čak nepoznavanja sebe samoga, i to retrospektivno, shodno njegovoj naraciji / isповijesti, odnosno zapisima u dnevniku, koji nisu samo mrtav tekst nego humus njegove etabirane – a determinirajuće – prošlosti i čitavog identiteta koju i koji ne može promijeniti (kao ni samo vrijeme), ali ipak može iznova sagledati samoga sebe, poredeći prethodnu *svijest* s onom trenutnom.

UVOD

DezinTEGRACIJA građanskog svjetonazora u književnosti [na kraju 19. stoljeća], najprije u francuskoj, od Baudelairea preko Verlainea i Rimbauda do Mallarméa, otkud su Evropom zračile nove poetike, i talijanska književnost u prijelaznom razdoblju između dvaju stoljeća reagira na čvrste koherentne strukture realistike i verističke tradicije i orijentira, oblicima i motivima, prema esteticizmu, impresionizmu i simbolizmu u lirici, prozi i drami, te prema drugim tematskim, idejnim, strukturalnim i stilskim tendencijama sukladnima književnosti evropskog dekidentizma (Zorić – Čale 1974: 162–164). U vezi s tim, optimizam će zamijeniti pesimizam i temu individualističkog propadanja, pa će dekidentizam ustvari biti disidentski stav književnika protiv nametnutih normi i pravila stvarnoga svijeta, kreirajući likove koji su opozicija tome.

Tršćanski književnik, pravim imenom Ettore Schmitz (1861–1928), Italo Svevo, nije bio profesionalni pisac u uobičajenom smislu riječi, nego činovnik,

docnije i poslovni čovjek. Kritika mu je romane dugo zanemarivala i postali su pravo otkriće tek potkraj njegova života (pa i posthumno),¹ u razdoblju koje je bilo naklonjeno njegovoj analitičkoj i suptilnoj umjetnosti. Njegova su djela privukla pažnju gotovo istovremeno u Parizu i Italiji i s razlogom se može kazati da se u njima mogu naslutiti značajke koje će dati obilježje Proustovoj i Joyceovoj prozi (s kojim se i sprijateljio u Trstu)² i psihonalitičkom romanu uopće. Njegovi romani *Jedan život / Una vita* (1892), *Senilnost / Senilità* (1898), *Zenova svijest / La coscienza di Zeno* (1923) prikazuju ustajale egzistencije marginaliziranih pojedinaca. Teži istraživanju psihologije junaka služeći se autobiografskim motivima, ali crtajući ga iznutra, a ne izvana, kao što je to bilo moderno u psihološkom romanu njegova doba (Zorić – Čale 1974: 162–164). Važno je imati u vidu da 1918. godine Svevo otkriva psihoanalizu, čita i prevodi Freudova djela, da bi godinu poslije počeo pisati roman *Zenova svijest* (Zorić 1982: 427).

Roman *Zenova svijest* (1923) Itala Sveva, jedan od najznačajnijih romana čitave evropske književnosti 20. stoljeća, prvotno je objavljen u ediciji izdavača “Cappelli” i riječ je o djelu koje je iznimno dobar primjer utjecaja Freudovih koncepcija³ na neki roman uopće (Mejdanić 2015: 105–117). Psihoanaliza je u ovom romanu predočena kao medij samoanalize, ali i ne kao siguran put do ozdravljenja i u tome je neupitan utjecaj Freuda, iako je to sam Svevo negirao (Mejdanić 2015: 108–109), a pogotovo Wilhelma Stekela, Edoarda Weissa i Renée A. Spitta (Mejdanić 2016: 116–117). Znajući da je naslov djela (skoro) uvijek jedna od jakih pozicija teksta u književnosti i da je umnogome važan za interpretaciju, u ovom slučaju drugi član samoga naslova indikativniji je od prvog, jer je sama svijest: “1. a) sposobnost mišljenja i donošenja sudova o vanjskom i unutrašnjem svijetu, b) spoznaja sebe / samospoznaja; 2. stanje u kojem organizam i čula normalno funkcioniraju i reagiraju na vanjski svijet); 3. duboka, stalna prožetost kakvim načelima, vrijednostima”, ali i da svijest znači biti pri čistoj pameti i u stanju budnosti (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1277). Tako nam naslov i sam tekst u početku imperativno postavljaju

1 “Posmrtno su mu objavljene zbirke pripovijedaka *Novela o dobrom starcu i lijepoj djevojci i drugi spisi / La novella del buon vecchio e della bella fanciulla ed altri scritti* (1929) i *Kratko sentimentalno putovanje / Corto viaggio sentimentale* (1949), nekoliko pozorišnih djela: *Suprug / Un marito* (1931), *Lopov u kući / Ill ladro in casa* (1923), *Marijina pustolovina / L'avventura di Maria* (1937) i *Eseji i rasute stranice / Saggi e pagine sparse* (1954).” (Zorić – Čale 1974: 162–164)

2 <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59056>

3 Freudov utjecaj očit je u primjeru tzv. omaški, motiva onirizma i sl.

pitanje da li je glavni lik Zeno Cosini neko ko je pri svijesti i kakve je ta svijest kakvoće. Shodno tome, djelovanje i razmišljanje Zena Cosinija u prošlosti (o čemu govori iz trenutne perspektive pacijenta) u mnogim će situacijama izgledati kao gubitak, a ne kao suštinsko prisustvo svijesti, stoga bismo, u nekom produžetku, naslov romana mogli osloviti i kao *Zenova nesvijest*.

Zenova 'nesvijest'

Konzument ovog romana već će na samom početku uočiti da je riječ o tehniци unutarnjeg monologa / ispovijesti (*ich-forma*) o praznom životu pojedinca i da je ovo psihološki roman, odnosno, simplificirano rečeno, roman o duši, u kojem je naglašen tzv. osjećajni svijet i unutarnji život glavnog lika uz naglašenu perspektivu prvog lica, pa je time radnja podređena njegovoj nutrini i duševnim reakcijama (Škreb 1985: 664). S tim u vezi, sav svijet van nutrine glavnog junaka tako je sekundaran ili čak tercijalan, s obzirom na to da je najistaknutiji njegov doživljajni aspekt. Nadalje, ovaj roman može se klasificirati i kao društveni, porodični i ljubavni roman (Solar 1981: 217–219). Glavni lik je trgovac iz Trsta Zeno Cosini (57), koji uz preporuku Liječnika S. piše dnevnik svoga života, odnosno čitavoga toka svijesti, počevši od djetinjstva. On je jedini sin Silve Cosinija, također trgovca, koji posao čitave porodice nije namijenio i predao Zenu kao svome sinu (što bi bio jedan očekivani slijed), nego administratoru / nadzorniku Oliviju (a to je aspekt iznevjerjenog očekivanja i znaka nefunkcionalne porodice i njene disfunkcije). U Zenovom dnevniku tako ćemo čitati njegove najdublje segmente prošlosti koji su ga u tome finalno determinirali, stigmatizirali i time čak destruirali njegovu ličnost, a takvo što su smrt majke i brata, uz jasno naglašeno – a u tome negativno – prisustvo očeve figure koja ga proganja i koja je skoro pa opsivna. Motiv konzumiranja cigareta veoma je česta i naglašena repeticija u djelu i takvo što je Zenov najveći porok s kojim se sreo još kao dijete, skrivajući se od autoriteta i osuda, čime je bivao disident prema autoritetu i vlasti upravo svoga oca. Zeno je istovremeno i volio i mrzio konzumiranje cigareta, što će kazati da je time istovremeno volio i mrzio sebe, bivajući na jednoj raspolućenoj ravni identiteta koji je njemu i bio i nije bio prihvatljiv.

Kad je riječ o strukturi djela, roman se sastoji iz 8 dijelova: *Predgovor, Uvod, Pušenje, Smrt moga oca, Povijest moje ženidbe, Supruga i ljubavnica, Povijest jednog trgovackog društva, Psihoanaliza*, u čemu čitamo važne periode, reći ćemo prijelomne, u životu glavnog junaka. *Predgovor* predstavlja zapis Liječnika S., koji priznaje da je njegova nakana (ne altruistična nego scijentistička) bila da podmladi prošlost svoga pacijenta, odnosno da njegova

autobiografija bude jedan vid psihoanalize, ali u čemu nije uspio iz razloga što je pacijent odjednom prekinuo takvu saradnju. Očigledno je to da Svevo akt pisanja na neki način idealizira i proglašava poželjnim, odnosno samospoznajnim, iako takvo što ne donosi konkretnu pomoć. Psihoanaliza je u romanu predočena kao medij ili metod samoanalize, ali i ne kao siguran put do ozdravljenja. Posljednja rečenica Liječnika S. ustvari je uputa recipijentu romana i o istinama i o lažima u iskazu Zena Cosinija koji svijest tretira, prati i prepričava od ranog djetinjstva pa sve do duboke starosti, što tu svijest prikazuje kao segment vremena – nikada mirnu i nikad stabilnu, odnosno nikad dokraja tačno prezentiranu, jer je riječ o strastvenoj subjektivizaciji. Pozicija Zena Cosinija kao zrelog muškarca ovdje je ključna iz razloga što je riječ o figuri punog tj. ostvarenog identiteta, prethodno stečenog iskustva, sudjelovanja u prethodnim životnim etapama koje su ga, na koncu, i determinirale kao takvog i koje su ga dovele do krajne tačke finaliziranog oblika jednog života. Shodno tome, Liječniku S. je cilj i jedan vid rekonstrukcije života svog pacijenta, koji će vraćanjem unazad doživjeti vid drugačije samospoznaje (ponegdje i samoobmane), a što nam, s druge strane, otkriva intenciju samog autora – u dubokoj starosti jedini proces i potez prema naprijed ustvari je onaj unazad, u prošlost, osvježavajući život sadašnjom i jedinom sviješću, pa makar ona bila i nemjerodavna, kakva često i jeste i kakva je u slučaju Zena Cosinija. U tome je očit utjecaj psihoanalize kojom se podvrgava glavni junak, ali se ni u kom slučaju proces psihoanalize i takve “terapije” (u ovom slučaju propisana terapija je pisanje) ne idealizira i ne apsolutizira, nego se ističe važnost pisanja i pripovijedanja kao jednog obreda same ličnosti i njenog duha. Drugim riječima, možemo kazati da je isповijest u psihoanalizi poželjna i svrsihodna, ali da ona kao takva nije dokraja tačna, iz razloga što je to subjektivizacija i vlastita interpretacija i što često može biti fragmentarna. Zeno je svjestan da se nalazi u “neobranom grožđu” i da ne može izlječiti svoj već proživljeni život, zbog čega ne mari za tim da li su njegova sjećanja istina ili laž. Marx, Nietzsche i Freud otkrili su nemogućnost otkrivanja istine, “sigurni da materijalni osnovi (ekonomski i institucionalni) podržavaju svaki vid duhovne produkcije” (Benussi 1998: 167) i stoga mi naslućujemo realnost kao trenutačnu mješavinu odnosa snage. Glavni junak je uvjeren da je bježanje od istine neizbjegno, tj. da takav čin nije laž nego kreacija.

U *Uvodu* Zeno Cosini piše o preprekama svog povratka u prošlost, u djetinjstvo, tvrdeći da su njegove dalekovidne oči prepreke, odnosno “prave visoke planine: moje godine i poneka moja ura” (Svevo 1982: 9), što dovodi u pitanje validnost onoga što predstoji, odnosno čitavog njegovog viđenja svoje

prošlosti koje će uslijediti, jer će takvo što biti samo njegova interpretacija njegove ličnosti, svijeta u kojem je živio i svega čemu je svjedočio. Već na ovom fonu očigledno je da nam Svevo donosi iskaz o tome da je daleka prošlost za glavnog lika (ali i uopće) umnogome i neuhvatljiva, tj. daleka, kao gledanje dvogledom, koji u trenucima nailazi na magle i šume, koje prosto ograničavaju pogled u velike daljine. Time je svaka svijest koja tematizira prošlost često limitirana i oskudna, jer nije potpuna, jer je parcijalna i u velikome djelu nejasna. Očigledno je da Svevo ne glorificira psihoanalizu kao neupitan scientistički poduhvat nego je, baš suprotno, na neki način relativizira. I sam se Zeno pita zašto nismo i sami znali kad ćemo pamtitи ono što smo trebali pamтiti, i to upravo da bismo se tome nekada mogli vratiti, kao on, u starosti te iz mirne luke posmatrati prethodna, a daleka iskustva i lične biljege. Ono što je pragmatična strana psihoanalize je njen proces samospoznaje, makar ona bila i parcijalna, ona je u slučaju Zena Cosinija i posljednja prilika da u poznim godinama upozna prethodnoga ili čak donedavnog sebe.

U poglavlju *Pušenje* problematizira se prisustvo konzumiranja cigareta i kojem se sam junak zbog tog čak i kritizira, iz razloga što je takvo što bilo izgovor za tobožnje markiranje nekog perioda u njegovom životu; početka ili kraja – "Mislim da cigareta ima jači okus kad je posljednja" (Svevo 1982: 16). Od svoga je poroka Zeno načinio čitav obred kojem u ovom poglavlju posebno pridaje pažnju, a što je metafora za sve poroke čovjeka kojima svakodnevno robuje. No, ideju da Zeno najprije počne pisati o ovisnosti konzumiranja cigareta dao je upravo Liječnik S., ističući da Zeno prvo treba opisati povijest sklonosti u konzumiranju cigareta, što je značajno za isповijest junaka, iz razloga što je upravo ovaj početak ideja liječnika i što je Zeno samim tim "objektiviziran" tuđom idejom. No, konzumiranje cigareta je, s druge strane, i stimulans koji pokreće Zenove ispovijesti kako bi udovoljio upornom doktoru S. (Mejdanić 2014: 117), i ono je, ustvari, i dinamički motiv u samoj naraciji koji mijenja situaciju i tako pokreću radnju (Lešić 2005: 464). Zeno je lik koji je nedovršenog ili nejakog karaktera: "Kad sam spoznao da mrzim [cigaretu], sve mi je bilo gore." (Svevo 1982: 14). Pored svih vanjskih okolnosti i oponenata, njegova ličnost prvočno je u sukobu sa samim sobom, jer je na krhkим nogama sigurnosti, volje, pa čak i jake i jasne želje, što je uočljivo kad se pita: "Sada kad sam tu, da se analiziram, hvata me jedna sumnja: da sam možda toliko ljubio cigaretu da bih na nju mogao svaliti krivnju za svoju nesposobnost? Tko zna da li bih nakon prestanka pušenja postao onako idealan i jak čovjek kako sam se nadao?" (Svevo 1982: 16). U ovome poglavlju, kao početku njegove ispovijesti, izviru njegovi osjećaji vlastitog nezadovoljstva, nesreće i nemira, a

da je njegov eskapizam bio upravo u poroku kakve su cigare ili čak u poroku koje je predstavljalo njegovo letargično stanje i liniju manjeg otpora. "Pavanello pokazuje da je najjači utjecaj bio utjecaj Wilhelma Stekela, kog je Svevo i upoznao" (Mejdanić 2014: 17). Zeno je tipični neprilagođeni junak koji od samog djetinjstva biva marginaliziran, a takvo što nastavilo se i u njegovoj zrelijoj fazi, gdje i dalje biva rastocen, nesiguran, potišten i tih. "Psihonalitička svijest" posve je drugačija, time i jača, od "prepsihoanalitičke svijesti" Zena Cosinija. U poglavlju *Smrt moga oca* govori o doslovnoj katastrofi, kako je i sam imenuje, koja je uslijedila nakon očeve smrti.

Naprotiv, smrt moga oca bila je prava velika katastrofa. Raj više nije postojao a osim toga ja sam, s trideset godina, bio izgubljen čovjek. I ja! Primjetih po prvi put da najvažniji i najodlučniji dio mog života leži iza mene, nepopravljivo. (...) Oplakivao sam njega i sebe, a sebe samo zato što je on umro. (Svevo 1982: 36)

Zeno, razmišljajući o očevoj smrti, uviđa da je on za oca živio samo od onog dana kad je on umro, jer ga prije toga nije ni primijetio niti doživljavao: "Bila je potrebna bolest da me uza nj veže; bolest koja je odmah bila smrt, jer je bila prekratka i jer je doktor od njega odmah digao ruke" ili kada spoznaje "Barem da sam mu više pomagao a manje plakao! Bio bih manje bolestan" (Svevo 1982: 36). U ovoj situaciji, Zeno prepoznaje minulog sebe koji se rigidno nikada nije mogao pomiriti sa gubitkom oca. Zenov problem bio je specifičan u tome što je vjerovao da je njegova dijagnoza posebna i da je riječ o dugotrajnoj bolesti (Mejdanić 2014: 108) ne vidjevši da ona, kao takva, nije ništa više nego univerzalna svakodnevica svih ljudi. Alternativnu figuru oca Zeno pronalazi u puncu Giovanniju Malfentiju, čija kćerka ne želi Zena nego Guidu Speiera, mnogo spretnijeg i vještijeg muškarca. Narativnost ovog romana upoznaje nas sa konkretnim likom Zveva Cosinija, koji je u svim navedenim životnim situacijama, i pored iznimno dobrog materijalnog uživanja, bio gubitnik i nesretnik, a da se zavaravao onda kad je možda i mislio da će barem malo uspjeti, kao kada je vjerio Augustu, koju sve do tada nikada nije ni bogzna kako primjećivao, što ga predstavlja čak i kao antijunaka, koji u životu nema suštinske pobjede, već, umjesto toga, samo ostatke prividnih ili pirovih pobjeda (ne uzimajući u obzir dobitak na kocki). On je junak koji ne upravlja svojim životom ni u slučaju odabira supruge, jer njime i njegovim odabirom upravlja gospođa Malfenti. Na ovome primjeru možda se i najbolje vidi Zenova deluzivnost, jer pored očite situacije on nije vidoio ili nije želio vjerovati šta se dešava i na šta je ustvari pristao svojom indolencijom. Zeno, osim sa

Augustom, ljubavnu priču ima i sa Carlom, ljubavnicom, koja ga napušta zbog Enrica Coplera, nakon čega mu jedina sigurna luka ostaje supruga Augusta, figura kojoj nedostaje svijest i promišljanje, što je antiteza samome Zenu. No, takvo što će za glavnog junaka biti i veliki teret, jer će mu prekomjerno prisustvo svijesti ugroziti vlastito stanje, odnosno ravnotežu (Mejdanić 2014: 112). Zeno silno želi postati član porodice Malfenti, čime bi imao protekciiju, ali istovremeno, što je i paradoksalno, subverzira norme buržujskog svijeta, budući da razumije njegove aporije, zbog čega odbija liječenje koje bi ga moglo indoktrinirati da legitimira ono u šta ne vjeruje. Za razliku od Auguste, često promišlja o smrti

Ona je znala da svi moramo umrijeti, ali to nam nije priječilo, sada kad smo vjenčani, da ostanemo zajedno, zajedno, zajedno. Ona dakle nije znala, kad se na ovom svijetu spajamo, da se to događa za jedno razdoblje toliko kratko, kratko, kratko, i nije razumjela da smo stigli jedno drugome reći ti pošto se nismo poznavali kroz beskonačno dugo vrijeme, spremni da se nikada više ne vidimo kroz drugo beskonačno dugo vrijeme. (Svevo 1982: 157)

Bolest je preokupacija samog glavnog lika, jer će upravo promišljanje o njoj i njena analiza ustvari značiti prevladavanje bolesti. I sam Zeno doznaće da definiranje zdravlja nije dokučivo.

Raščlanujem njezino zdravlje, ali ne uspijevam razumjeti zašto primjećujem da ga, dok ga raščlanujem, pretvaram u bolest. I dok o tome pišem počinjem dvojiti nije li onom zdravlju bilo potrebno liječenje ili uputstvo kako da ozdravi. Ali dok sam kraj nje proživio tolike godine, nikada nisam zapao u takvu dvojbu. (Svevo 1982: 158)

Nestaje tradicionalna razlika između bolesnih i zdravih i nastaju nove kategorije, umišljeni bolesnici i imaginarni zdravi, i shvata se da je cijelo društvo bolesno, i sama bolest postaje opravdanje za sve, pripisujući joj svaki neuспех (Mejdanić 2014: 13).

Stari je Zeno dakle mudar; shvatio je logiku bivstvovanja; shvatio je da je njegov način života bio najbolji mogući. Prilično vješt način življena: ni u potpunosti odgovoran, niti kompletno neodgovoran; ni ozbiljan, ni nevažan; nikada ništa nije učinio, bez, ipak, gubljenja namjere da nešto učini. Začuđujuća ravnoteža. (Testa 1968: 117)

Zenova bolest funkcioniра kao subverzija tzv. zdravim i normalnim i ona ga, ustvari, izolira i čuva od kvazinormalnog svijeta i svih protagonisti

koji žive u samoprovzanoj sreći; "nesposobnost se sada ne smatra znakom inferiornosti, koja osuđuje na neizljječivu neprilagodljivost svijetu i na neizbjegni egzistencijalni poraz, već je to sada jedno otvoreno stanje, raspoloživo za svaki vid razvoja, koje se može smatrati pozitivnim" (Mejdanić 2014: 113). Nadalje, za Zena život nije ni ružan ni lijep, ali je originalan, što znači da on nije priznavao bilo kakav životni fanatizam, bio on afirmativan ili ne, jer je život smatrao jednim vrstom enigme koju čovjek ne može razriješiti ili čak haosom koji se ne može urediti.

Život pomalo sliči na bolest dok napreduje kroz prijelomne trenutke uz svakodnevna poboljšanja i pogoršanja. Za razliku od drugih bolesti, život je uvek smrтан. Ne podnosi liječenja. Bilo bi to kao kad bismo htjeli začepiti rupe na tijelu misleći da su rane. Umrli bismo ugušeni čim bismo se izlijecili. (Mejdanić 2014: 425)

Očevom smrću Zeno poprima drugi psihološki karakter; biva izložen sukobu s okolinom, pa njegov život postaje bitka u kojoj ponegdje dobija, a ponegdje gubi: u porodici, na poslu i u drugim poljima pobjeđuje, ali gubi u tome što ne može izlijeciti svoju bolest, odnosno saznanje ili aksiom da je život efemern, kako za njega, tako i za ostale. Nadalje, Zeno kritizira samo nauku, vidjevši da ona derogira prirodnu analogiju, odnosno da tehnologija uvjetuje i stvara bolest(i).

Možda ćemo se kroz neku nečuvenu katastrofu, izazvanu spravama, vratiti k zdravlju. Kad otrovni plinovi ne budu više dovoljni, neki čovjek potpuno nalik na druge, u tajnosti neke sobe na ovom svijetu izmislit će neusporediv eksploziv, takav da će se sadašnji postojeći eksplozivi uspoređeni s njim smatrati bezopasnim igračkama. A neki drugi čovjek, i on nalik na sve druge ali bolesniji nego drugi, ukrast će taj eksploziv i popet će se na središte zemlje da ga postavi na mjesto gdje će mu učinak biti najveći. Nastat će golema eksplozija koju nitko neće čuti i zemlja, vraćena u oblik maglice, lutat će nebesima lišena nametnika i bolesti. (Svevo 2014: 426)

Zenova bolest ne isključuje scijentističku kritiku, jer on nije naklonjen nauci; ona je za njega samo imaginarni napredak, što će kazati da takva proizvodnja nužno ne uvjetuje boljšetak, već je, upravo suprotno, antihumana i antivilizacijska. U toj je naraciji veoma konkretnan, jer afirmatore toga naziva *bolesnim*, a to su oni pravi *bolesni* koji će na kraju i razoriti svijet. Zeno, na koncu, vjeruje u smrt kao konačnicu koja će izrodit početnu i prirodnu tačku čovjekova postojanja.

Priča kao da konkretizuje hipotezu koju je Freud 1920. godine objavio u djelu *Iznad principa zadovoljstva*: psihički konflikt bi se mogao svesti na iskonski konflikt između Erosa i Thanatosa, snage života i pokreta i snage inercije i smrti. Čovjek pritisnut između Basedowa i plućnog edema kakvo posjedovanje i kakav autoritet može tražiti? Nešto drukčije od Edipovog kompleksa, kojeg je "naivno" doktor S. dijagnosticirao Zenu: nagon za smrću je onaj koji se čini da je već pokorio čovječanstvo u potpunosti. Pritisak prema iskonskom stanju materije se podudara, ako ne sa mogućnosti zdravlja, sa krajem one bolesti koja je život: eros iz svijesti je otkrio da bolest može nestati samo sa thanatosom, principom realnosti. (Benussi: 1998: 171)

Upravo je ovo sublimacija čitavog romana, gdje prepoznajemo život kao splet različitih mogućnosti, uvijek nepredvidivih i tajanstvenih, u čemu uvijek postoje trajni polariteti između sreće i nesreće. Na samome kraju psihoanalize Zeno ipak osjeća pobjedu više instance, a to je bilo moguće nakon prohoda kroz svoju svijest, koju je spoznao tek u retrospekciji, što ga je i preinačilo; iz marginaliziranog pojedinca u pojedinca koji je postao svjestan i sebe i drugih. Time je prepoznatljiv rezime romana, a to je da je pisanje, kao aristotelovska pragmatičnost tragičnosti i književnosti, ustvari sama katarza.

ZAKLJUČAK

Dekidentizam u talijanskoj književnosti mimetizira je promjenu društvenih paradigma s kraja 19. i početka 20. stoljeća, ističući egzistencijalne probleme i anomalije pojedinca, tematizirajući bolesti i jednu vrstu bizarnosti, isključujući oblike vitalizma i fluidnoga stanja. Zeno Cosini (57) arhetip je neprilagođenog junaka koji psihoanalizom ne uspije promijeniti prošlost i identitet od kojeg je finalno satkan (riječ je o poznim godinama), ali njome upoznaje sebe i svoju kompletну svijest, pa i samu bolest uvjetovanu pojačanim prisustvom svijesti. Tehnika unutarnjeg monologa Zena je "raspričala samog sa sobom", upoznala ga sa njegovim identitetskim palimpsestom, razotkrivši i vlastite anomalije, poput opsесivne figure oca i općeg indolentnog duha, do slike svijeta umišljenih bolesnika i paraonika te onih fiktivno zdravih i, na koncu, kraha humanizma prekomjernim scijentizmom. Očit je utjecaj Stekela, Freuda, Weissa i Spitza na organizaciju teksta jer je riječ o psihoanalizi, iako je Svevo konkretno negirao Freudov značaj za ovaj roman, što nije održivo, jer su u njemu prisutni tipični koncepti Freudovog učenja, od omaški, onirizma, etc. Finalni dio romana akcentira samospoznaju sebe kroz pisanje, odnosno umjetnost, koja je zapis o nama samima i o našoj svijesti.

IZVOR

Svevo, Italo (1982), *Zenova svijest*, prev. Mate Maras, Liber, Zagreb

LITERATURA

Benussi, Cristina (1998), *Scrittori di terra, di mare, di città*, Prathice

Halilović, Senahid; Palić, Ismail; Šehović, Amela (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo

Lešić, Zdenko (2005), *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo

Međanija, Mirza (2014), *Italo Svevo od naturalizma do poziva na sabranost*, Medi-terránea, Trieste

Međanija, Mirza (2015), “Italo Svevo i psihoanaliza”, *Pregled – Časopis za društvena pitanja*, Sarajevo, god. LVI, br. 3,

Rečnik književnih termina (1985), ur. Zdenko Škreb, Miron Flašar, Dragiša Živković, Žarko Ružić, Zoran Konstantinović, Svetozar Koljević, Nikola Koljević, Miroslav Pantić, Milan Damnjanović, Slobodanka Peković, Nolit, Beograd

Solar, Milivoj (1981), *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb

“Svevo, Italo” (2021) *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, Zagreb, Pristupljeno 6. 7. 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59056>

Testa, Antonio (1968), *Italo Svevo*, A. Longo Ravenna, Longo

Zorić, Mate; Čale, Frano (1974), “Dekadentizam”, u: *Povijest svjetske književnosti*, knj. 4, ur. Frano Čale, Aleksandar Flaker, Ivo Frangeš, Slavko Goldstein, Breda Kogoj-Kapetanić, Svetozar Petrović, Vera Senečić, Vladimir Vratović, Mate Zorić i Viktor Žmegač, Mladost, Zagreb

ON “CONSCIOUSNESS” IN ITALO SVEVO’S / ETTORE SCHMITZ’S NOVEL *FROM HERO TO ZENO* (1923)

Abstract

Decadentism in Italian literature mimicked the change of social paradigms of the late nineteenth and early twentieth centuries, highlighting the existential problems and anomalies of the individual, while thematizing diseases and a kind of bizarre ness, as well as excluding forms of vitality and the fluid state. Zeno Cosini, the protagonist of Italo Svevo’s novel *From hero to Zeno* is the archetype of an anti-hero who avails of psychoanalysis but cannot change the past and his identity. However, with the help of psychoanalysis, he gets to know himself and his complete conscience, as well as the disease conditioned by the increased pangs of conscience. Zeno’s inner monologue technique “made him speak”, introduced him to his identity palimpsest, revealing his own anomalies, such as the obsessive figure of the father and the general indolent spirit, to the world of imaginary patients, paranooids and fictitiously healthy characters, and, ultimately, leading to a crash of the humanism caused by excessive scientism. The influence of Stekel, Freud, Weiss and Spitz on the text organization is obvious, although Svevo specifically denied Freud’s significance for this novel, which is not sustainable, because it contains typical concepts of Freud’s teaching such as omissions, oneirism, etc. The final part of the novel emphasizes self-knowledge through writing, or art itself, which is a record of ourselves and our conscience.

Key words: *conscience, Italo Svevo, Ettore Schmitz, Zeno, Decadentism, identity, illness*

II. OSVRTI I PRIKAZI

Azra HODŽIĆ-ČAVKIĆ

YEARBOOK OF PHRASEOLOGY

(*Europhras, Yearbook of phraseology*, Walter de Gruyter GmbH, Berlin – Boston, 2020, str. 222)

Evropsko frazeološko društvo (Europaische Gesellschaft für Phraseologie) tradicionalno izdaje svoj godišnjak. U godišnjaku za 2020. godine svoje su mjesto našli sljedeći izvorni naučni radovi: *Construction subject-specific lists of multiword combination for EAP: A case study* autora Attapola Khamkhiena i Sue Wharton, *Variations sur les expressions figées : quelle(s) traduction(s) chez les apprenants ?* autora Raluće Nita i Ramóna Martíja Solana, *Bridging the “gApp”: improving neural machine translation system for multiword expression detection* autora Carlosa Manuela Hidalgo-Terner i Glorije Corpas Pastor, *Spanish phraseology in formal and informal spontaneous oral language production* autora Enriquea Gutiérrez Rubija, *The spatial conceptualization of time in Spanish and Chinese* autora Antonija Pamies-Bertrána i Wanga Yuana, *Das semantische Potential der Idiome*

aus kognitiver Perspektive autorice Anne Sulikowske, *La phraséologie dans l'étude du français langue maternelle : des faits de langue d'Hippolyte-Auguste Dupont aux faits d'expression de Charles Bally* autorice Isabele González-Rey. Godišnjak sadrži i *In memoriam* posvećen Gertrudi Gréciano, koja je u 2020. godini napustila ovaj svijet zaduživši lingvistiku svojim zapažanjima o obrtima u svjetskoj lingvistici, ali ponajviše samim osnivanjem Europhrasa, koje je učinilo zapadnoevropske frazeologe vidljivijim na svjetskom nivou. Godišnjak iz 2020. godine obogaćen je i prikazima knjiga *Computational Phraseology* (IVITRA Research in Linguistics and Literature), *Discurso repetido y fraseología textual: Español y español–alemán [Repeated speech and textual phraseology: Spanish and Spanish–German]* (Lingüística Iberoamericana), *Muster in Sprache und Kommunikation*

tion. Eine Einführung in Konzepte sprachlicher Vorgeformtheit (Grundlagen der Germanistik), *El inglés y el español en contacto en los Estados Unidos. Reflexiones acerca de los retos, dilemas y complejidad de la situación sociolingüística estadounidense* [English and Spanish in contact in the United States. Reflections on the challenges, dilemmas and complexity of the American sociolinguistic situation]. U ovom prikazu predstaviti ćemo samo izvorne naučne radova iz ovog godišnjaka, kako bi se bosnička javnost bliže upoznala s radom Europhrasa u 2020. godini.

Rad *Construction subject-specific lists of multiword combination for EAP: A case study* autora Attapola Khamkhiena i Sue Wharton koristi korpusnolingvistički, dakle, automatizirani, pristup (koji kombiniraju s vlastitim jezičkim osjećajem i s pretpostavkom) kako bi napravili studiju čiji bi rezultati bili od pomoći studentima na prvom i drugom ciklusu studija u izradi završnih (diplomskih) radova budući da je njihov univerzitetetski standard takav da studenti završni rad pišu na nematernjem jeziku (na engleskom, konkretnije kazano). Njihov je cilj obogatiti akademski fond s više *multiword combination*, kako nazivaju heterogene frazeologizirane višečlane strukture. Aktivna i frekventna upotreba frazeologizira-

nih višečlanih struktura može biti signal za bolju jezičku kompetenciju studenata te za potrebe ispunjenja tog cilja autori su uradili analizu 120 radova iz lingvistike te su koristeći SketchEngine (SkE) napravili listu od 289 izrazito funkcionalnih "leksičkih čvorova" koji su okamenjenošću svoje strukture najprisutniji u ispitivanim radovima iz lingvistike. Nakon što su po kriterijima višečlanosti i značenjskog jedinstva definiranim u frazeologiji ustanovili koji je nivo njihove okamenjenosti, tih 289 leksičkih čvorova grupirali su u četiri funkcionalne kategorije. Te četiri kategorije mogu biti pouzdani signali za dobro organiziran tekst završnih (i drugih radova). Riječ je o leksičkim čvorovima koji su orijentirani ka samom istraživanju, ka samom tekstu, ka jasnom artikuliranju autorskih stavova te, na kraju, leksički čvorovi koji ukazuju na druge tekstualne funkcije. U prvu grupu spadaju konstrukcije slične *at the beginning, at this stage, a part of, a number of, the effect of* i sl. U tekstulnoorientirane leksičke čvorove spadaju konstrukcije tipa *above table showed, be seen in, was based on, in other words, results of the, the other hand* itd. Okamenjene konstrukcije koje su frekventne prilikom artikuliranja autorskih stavova jesu *highly related to, be aware of, due to the, more likely to, should be noted* itd. Ostale tekstualne

funkcije popunjavaju se čvorovima poput *developed by, was divided into, the sence that* itd. Autori su prema organizaciji teksta dali i svoj sud u vezi s korištenjem okamenjenih izraza u različitim dijelovima istraživanja te tako, naprimjer, pretpostavljaju da se *according to the* može javiti kako u metodama, tako i u rezultatima i diskusiji. Iako su koristili korpusnolingvistički metod analize, čije se sredstvo stepen frekventnosti određene strukture može učiniti kao najpouzdaniji signal za okamenjenost, autori se u zaključku svog rada ipak ograđuju od dometa takvih alata dajući prednost semantičkom i pragmatičkom kriteriju. To implicitno znači da se i dalje ovakva vrsta istraživanja u većem broju svjetskih jezika mora obavljati *pješke* budući da kompjuterski alati još uvijek nisu dovoljno razvijeni da bi mogli preuzeti osjetljivost jezika koju čovjek ima, što, s druge strane, ne znači i da se treba prestati s razvijanjem takvih softvera. Jedan od zaključaka u vezi s leksičkim sastavom tzv. čvorova koje su autori proučavali tiče se njihove višekomponentnosti. Riječju kazano, uočljiva je činjenica da su najčešće trodijelne strukture, a po tradiciji leksičkih kategorija riječi u engleskom jeziku, prijedlog sva-kako spada u jednu od navedenih komponenata. Autori takve strukture nazivaju 3-grami proglašavaju-

ći ih korisnjim od bigrama ili širih struktura. Ovaj rad nudi nekoliko zaključaka u vezi s praksama u svjetskoj frazeologiji i u frazeologiji bosanskog jezika. Naime, radi se o očiglednoj i upadljivoj razlici u definiranju onoga što se može nazvati idiomskom skupinom, frazemom, frazeološkom jedinicom, frazeologizmom u različitim radovima. Naprimjer, kriteriji za razumijevanje određene strukture dijelom frazikona bosanskog jezika gotovo dosljedno se kreću prema transpoziciji značenja, pri čemu se tekstualna uloga frekventnih jezičkih jedinica, koje su pritom vrlo često okamenjene, ne razumijevaju dijelom frazikona zbog toga što u njima izostaje očigledna transpozicija značenja i na komponentnom nivou i na jedinstvenom nivou cje-lokupne strukture. Rečeničnim adverbima i rečeničnim konektorima bavi se sintaksa u tradicijama naših "balkanskih" lingvistika, ali ovaj rad nudi i mogućnost da se prepozna frekventnost kao odlučujući faktor razumijevanja određene strukture kao jedinice frazikona. To ne bi trebalo voditi mogućnosti da se sve proglaši frazeološkim naslijedjem, ali bi moglo pomoći u formiranju korpusnolingvističkih alata bosanskog jezika i relativiziranju i centraliziranju kriterija potrebnih za definiranje – idiomskih skupina – kao radikalnih kategorija, čiji čla-

novi mogu biti prototipni i oni koji se od prototipa udaljavaju u nekoj osobini. Drugim riječima, možda bismo u kontekstu ovoga rada mogli govoriti o tzv. gramatičkim frazemima u bosanskom jeziku.

Rad *Variations sur les expressions figées : quelle(s) traduction(s) chez les apprenants ?* autora Raluće Nita i Ramóna Martíja Solana bavi se problemima prevođenja idiomske skupine fokusirajući se na "pogrešne" prijevode – također u radovima studenata, što znači da je veliki broj lingvističkih radova okrenut prema analizi i produkciji dobrih jezičkih kompetencija studenata. Izvori koje su autori proučavali podrazumijevaju da studenti nastoje značenje idiomske skupine saznati iz njihovog leksičkog sastava adaptirajući ih u francuski jezik. Engleski idiomi vrlo često podliježu različitim transformacijama te se stoga redefinira pojam okamenjenosti [engleskih] idiomske skupine, što, s druge strane, nije slučaj s idiomske skupinama francuskog jezika, koji pokazuje jači otpor prema refleksu promjene tako pokazujući privid stabilnosti fraziona francuskog jezika. Stilističke i tekstualne adaptacije idiomske skupine u engleskom jeziku, ali ne samo u njemu, mogu biti tačka začetka istih promjena i u drugim jezicima ili mogu potaknuti na ista proučavanja i u drugim jezicima.

Za potrebe navedenog rada autori su koncipirali dvije različite vježbe za studente kako bi se osvijestio problem pogrešnog prijevoda. Prvi dio vježbe podrazumijeva je fokus na tzv. internacionalne idiomske skupine, tj. one koje se u konvencionalnom smislu u različitim jezicima sastoje od istih komponenata te je ispravno upotrijebiti jezički instinkt. Drugi dio vježbe značio je formiranje druge grupe idiomske skupine. Druga grupa okupila je idiomske skupine koje nemaju tzv. direktni ekvivalent u francuskom jeziku. Ovaj rad ukazuje na goruće pitanje traduktologije: odakle početi poučavanje stranog jezika. On nadalje jasno nudi argumente zašto frazeologija nudi uvid u prirodnji jezik, tj. prirodni proces jezika i zašto može biti početna tačka poučavanja praksi prevođenja općenito.

Izvanredan rad *Bridging the “gApp”: improving neural machine translation system for multiword expression detection* autora Carlosa Manuela Hidalgo-Ternera i Glorije Corpas Pastor pokazuje visoku obaviještenost autora i praktičnu opremljenost svjetskih centara frazeologije u kontekstu tehničkih dostignuća. Autori nastoje pokazati kako se u kompjuterskoj obradi jezika odmaklo od početaka – pogotovo kad je riječ o frazeologiji. Rad nudi vizionarsku vedrinu kad je riječ o neuhvatljivosti i heteroge-

nosti frazeološkog blaga svjetskih jezika ili – kako sami autori navode – *svjetskog dežurnog daveža* (u prijevodu “*pain in the neck*” (2020: 61)). Aplikacija koja nastoji olakšati automatiziranu pretragu e-korpusa kad je riječ o okamenjenim izrazima nosi naziv *gApp*. U odnosu na slične softvere ova aplikacija najdalje je odmakla u problemima automatizirane pretrage. *GApp* ne samo da je u mogućnosti detektirati okamenjene izraze u kontinuitetu nego je u mogućnosti prepoznati idiomske skupine u diskontuiranom obliku pretvarajući ih u kontinualnu formu, tj. u kanonski oblik. Navedeno znači da su zaključci u jezičkom ponašanju idiomskih skupina itekako primjenjive u proučavanju prirodnog jezika. Hidalgo-Terner i Corpas Pastor za ispitivanje realnih mogućnosti *gApp-a* uzeli su somatske idiomske skupine formirane obrascem polufiksirane veze glagola i imenice sa značajskom transpozicijom (NVIC). Riječ je o somatizmima koje se formiraju oko ljudske i životinske tjelesnosti kao što su, naprimjer, *sentar la cabeza*, *tomar el pelo*, *meter la pata*, *verse las caras* i sl. (2020: 63). Rezultati istraživanja ipak pokazuju da je *gApp* u DeepL-u na dobrom putu da postane dobar alat za frazeološka istraživanja, ali da još uvijek ne može zamijeniti istraživanja frazeološkog karaktera koja se obavljaju

pješke, tj. manualno – barem kad je riječ o nekim ispitivanim idiomskim skupinama iz ovog rada. S druge strane, *gApp* je sasvim pristojno upotrebljiv GT-u u većem broju ispitivanih slučajeva. Iako mu je fokus na NVIC, ovaj rad može poslužiti kao dobar temelj za slična proučavanja, čiji zaključci mogu doprinijeti u širenju leksikona navedene aplikacije i svakako u njenom poboljšanju.

Još jedan rad iz hispanističke frazeologije jeste *Spanish pharesology in formal and informal spontaneous oral language production* autora Enriquea Gutiérreza Rubija. Korpus njegovog istraživanja jeste razgovorni stil i otvara mogućnost korištenja televizijskih emisija za frazeološka istraživanja. Radi se, naime, o proučavanju razgovornog jezika učesnika španske verzije realitija *Big Brother (Gran hermano)* i intervjuja s televizije i radija. Govornici koje proučava ovaj rad razumijevaju se kao prototipni govornici koji jezik koriste spontano i neformalno, a njemu se “suprotstavljuju” govornici iz videointervjuja na španskim televizijama i radiostanicama, koji služe kao izvori za spontani formalni razgovorni španski jezik. Korpsi razgovornih varijanata svjetskih jezika smatraju se nepouzdanim budući da se ipak u obzir trebaju uzeti okolnosti u kojima se snimaju govornici, tj. treba se

uzeti stepen svjesnosti o produkciji govora dok ih neka *mašina* snima. Posebno je pitanje pristanka samih govornika da budu snimani. Međutim, treba računati i na činjenicu da se ljudsko biće prirodno automatizira u toku 24 h usprkos potrebi da kontrolira svoj prirodni refleks (govora) u takvim okolnostima. To praktično znači da se u 24-satnom materijalu sigurno nalazi dobar dio prirodnog i spontanog razgovornog jezika. U susretu spontanosti razgovornog jezika i prirode idiomskih skupina nalazimo veliki izazov za frazeologiju i lingvistiku općenito. Ovdje treba očekivati mnoge neologizme idiomske skupine, ali kako postupiti s njima u smislu njihovog rječničkog statusa? Drugim riječima, koje kriterije upotrijebiti prilikom inoviranja sadržaja frazeoloških rječnika? Autor se u ovom radu bavi multimedijalnom analizom govornika iz pozicije frazeologije, kako se definira u tradicionalnoj hispanističkoj lingvistici, ali glavni razlog za odabir navedenog realitija jeste činjenica da su govornici snimani u istim/jednakim uvjetima, što nije moguće utvrditi za druge slične korpusne govornog jezika. Budući da učesnici provode više sedmica u jednakim uvjetima, gotovo da se može uzeti – lingvistički posmatrano – kao da se radi o potpuno nekontroliranim jezičkim uvjetima. Navedeni rad pokazuje da

u neformalnom govoru treba očekivati visok procenat upotrebe idiomskih skupina s vulgarnim leksičkim sadržajem. Kad je riječ o distribuciji idiomskih skupina na individualnom nivou, rad zaključuje kako veći dio pojedinaca ima barem jedan *personalni diskursni marker* ili set idiomskih skupina koje su visoko frekventne u njegovom govoru. To isto može se zaključiti i u neformalnom govornom stilu, ali treba novo artikulirati razliku u leksičkom sastavu idiomskih skupina koje se koriste u jednoj i drugoj inačici govornog jezika. Svi primjeri pokazuju da je glavna karakteristika formalnog govora organizacija idiomskim skupinama, dok se kod neformalnog govora oni više koriste kao detektori idiomskog idiolekta, ali treba napomenuti i to da je njihova raznovrsnost smanjenog intenziteta u neformalnom govoru. To je svojevrsno svjedočenje o kontinuanosti između formalnog i neformalnog govornog jezika. Bilo kako bilo, obje inačice govornog jezika pokazuju vrijedno visoko mjesto idiomskih skupina u prirodnom jeziku, a prema tome i njihov značaj za lingvistička istraživanja uopće.

Proučavanja kontrastivne frazeologije još uvek su vrlo aktualna u današnjoj frazeologiji. Takav je rad *The spatial conceptualization of time in Spanish and Chinese* autora Antonija Pamies-Bertrána i Wanga

Yuana. Ovaj se rad bavi pitanjima transpozicije mjesnih entiteta u vremenske, tj. razlikama u ispitivanim jezicima kad je riječ o konceptualizaciji vremena kroz mjesto. Univerzalnost navedenih kategorija ostala je tek na pretpostavci u mnogim radovima, što znači da je potrebno i dalje vršiti terenska istraživanja u vezi s navedenom temom. Naime, spekulativnost ovih univerzalija pokazana su kao neutemeljena u ovom radu. Ova dva tipološki distalna jezika (španski i kineski) pokazuju da postoje i druge konceptualizacije vremena. Riječ je o modelima *reversed time*, *mirror time*, *vertical time* i *cyclic time*. Model *reversed time* nije spomenut u radovima Lakoffa i Johnsona. Ovaj model funkcioniра kao vrijeme koje se kreće, ali u suprotnom smjeru od očekivanog, prema kojem je naprijed *dobro*, odnosno *nazad loše*. U modelu *reversed time* vrijeme se posmatra u odnosu na statični deiktički centar obrnuto – “regresivno” – gdje budućnost stoji u konceptu *ispred* i *prije*, a prošlost u konceptu *nazad* i *poslje*, kao što je to slučaj u, na primjer, nekim majanskim jezicima (2020: 119). Ovakav horizontalni regresivni model vremena nalazimo i u mandarinskom, prema navodima iz ovog rada. Model *mirror time* podrazumijeva vremensku projekciju simetrično raspoređenu u dvama suprotnim pravcima, što znači

da je također riječ o horizontalnoj perspektivi vremena. Verikalna perspektiva na vrijeme prisutna je u modelu *vertical time*, koji je izuzetno plodan u kineskom jeziku. U njemu su događaju organizirani tako da se u odnosu na statično vrijeme lokaliziraju na vertikalnoj osi u obama smjerovima. Specifičnost ovog modela jeste u tome što nije deiktička, nego nosi sa sobom značenje relativnosti. Model *circular time* formiran je oko vizualnosti sadašnjosti, koja je jasna, prošlosti, koja pripada domeni tamnog i onoga što nestaje, te budućnosti, koja pripada prostoru koji nije moguće vizualno obuhvatiti. U zaključku rada navodi se kako jezici u sebi mogu sadržavati različite modele vremena istovremeno (horizontalno, vertikalno, monodirektivno, bidirektivno, deiktičko i relativno), a visoka produktivnost jednog ne isključuje ostale modele. Ovaj rad također pokazuje da je širina frazeoloških istraživanja u svijetu drukčije definirana u odnosu na ono šta se pod poljem frazeologije podrazumijeva u tradicionalnoj frazeologiji bosnistike.

U radu *Das semantische Potential der Idiome aus kognitiver Perspektive* autorice Anne Sulikowske nalazimo primjenu metoda kognitivne lingvistike na idiomske skupine. S obzirom na semantičku perspektivu na idiomske skupine i

na potrebe da se pojmovi u nauci definiraju u odnosu na statičnost, tj. konstante, vjerovatno po uzoru na prirodne nauke, treba reći da se u proučavanju idiomske skupine javlja više problema u vezi s tim. Ovaj rad pokazuje da idiomske skupine ne smiju biti posmatrane kao izvori stabilnosti i zacrtanosti – suprotno od toga, idiomske skupine potrebno je razumijevati iz perspektive visokog semantičkog potencijala, a prema tome i mogućnost gramatičkog refleksa u kojem se idiomske skupine mogu ostvariti. Autorica u metonimiji, metafori i metaftonimiji prepoznaje najvažnije mehanizme za ostvarivanje navedenih vrijednosti idiomskih skupina.

Posljednji (izvorni naučni) rad iz ovog godišnjaka jeste *La phraséologie dans l'étude du français langue maternelle : des faits de langue d'Hippolyte-Auguste Dupont aux faits d'expression de Charles Bally*

autorice Isabele González-Rey. Ovo istraživanje bavi se polisemantičnošću termina *frazeologija* u radu Hippolyte-Augustea Duponta iz 1833. godine. Prema navodima iz ovog rada *frazeologija* se u datom radu koristi u značenju “gramatička francuskog jezika” te predstavlja izuzetak ne samo u radovima iz jezika u XIX stoljeću u Francuskoj nego i prema “frazeološkim pravilima” Charlesa Ballyja. Kako istraživanje pokazuje: Hippolyte-Auguste Dupont riječ *frazeologija* koristi kako bi označio polje bavljenja tzv. galicizmima, tj. idiomskim skupinama specifičnim za prirodni jezik, koji su trebali služiti kao kontrapunkt općim jezičkim (sintaktičkim) pravilima koja se koriste u jeziku kako bi se kreirale jedinice više od riječi. To znači da bi bilo dobro preispitati prave početke života riječi *frazeologija* i u drugim lingvističkim tradicijama.

Amina BULIĆ

OČEVI KOJI SU IZDALI SVOJU DJECU

(*Izvedeni iz kičmi*, Amila Kahrović Posavljak, Buybook, 2020)

Ključne odlike romaneskne proze Amile Kahrović Posavljak koje povezuju njen prvijenac *Smrtovu djecu* i novo književno ostvarenje *Izvedeni iz kičmi* tiču se prirode naratora, izbora perspektive te specifičnog historijskog perioda u kontekstu kojeg portretira porodične i društvene odnose i kretanja. Ova autorica primarno se bavi poratnim dobom uhvaćenim u okvire grada Sarajeva ispisujući epiloge rata i opsade kroz živote likova u kojima se potvrđuje pretpostavka da mir ne može smijeniti rat, jer rat nikada doista ne napušta pojedinca koji mu je bio izložen, ukorijenjen je u njegov karakter, razmjer njegovih posljedica determiniraju mu budućnost. Narativi Amile Kahrović Posavljak ispričani su iz perspektive onih čija svjedočenja u dominantnim diskursima o iskustvima i preživljavanju rata često bivaju skrajnuta ili zanemarena, a to su djeca, adolescenti, mlađi ljudi. *Izvedeni iz kičmi* dekonstruiraju mit o djeci što su, odra-

stajući u ratu, “sazrela preko noći”, ukazujući na to da su se mentalni i psihički odbrambeni mehanizmi i primordijalni instinkti prilagodili neposrednoj i sveprisutnoj apokalipsi, no takvi kognitivni sklopovi u doba mira ostaju u toj mjeri rigidni da od pojedinca čine disfunkcionalnu jedinku unutar jednakog disfunkcionalnog društva u kojem mladost zapada u deluzije, tromost, opsesije i autodestrukciju.

Narativne tehnike kao i kompoziciona sredstva kojima se spisateljica služi u romanu *Izvedeni iz kičmi* rezultirale su dvostrukom perspektivom događaja, odnosno dvama pripovjedačkiminstancama. Ovakav postupak oblikovanja ljubavnog odnosa interesantan je jer uporedo nudi žensku i mušku perspektivu događaja, što omogućava da se likovi psihološki detaljno profiliraju, kao i da se stilski, u smislu razvoja frazeoloških i ideoloških aspekata, postigne autentičnost njihovih identiteta te potcrtaju razlike

i oprečnosti unatoč kojima se likovi zbližavaju. Znakovito je da se samo u jednom poglavlju romana, u kojem dolazi do prvog ljubavnog i tjelesnog sjedinjenja dvaju likova, stapaju i njihove perspektive, što doprinosi atmosferičnosti čina i dramatičnosti trenutka.

Kičme i stubovi

Simbolika naslova *Izvedeni iz kičmi* upućuje na dvije semantičke razine ovog romana na kojima se temelji njegova radnja, u kojima je sadržan dramski potencijal priče. Prva razina u nedvosmislenom je odnosu referiranja na kur'anski ajet kojim se objašnjava zajedničko porijeklo ljudskog roda, prema kojem smo svi potekli od jednog čovjeka – *izvedeni iz kičmi Ademovih sinova* – čime se potencira tema univerzalnog srodstva, rodbinske i krvne povezanosti na fonu kojeg će autorica razviti priču o tabuu rođoskrvnuća. Budući da se narativ kontekstualizira u okvirima šire porodice, čije tajne, historije, grijesi i klice razdora sežu u prošlost, umetnutom pripovijesti odvojenom u zasebnu cjelinu – interludijem naslovljenim *U sjenama sablji* – pojašnjava se i komentira kompleksnost sadašnjih odnosa među potomcima jedne porodične loze koja se od nasrtaja velikih historijskih previranja rata donekle sačuvala no zahvaljujući njima i duboko

podijelila. Priča o ocu Hasbiji, njegovim sinovima i kćeri Sadeti odvija se u periodu Drugog svjetskog rata i to na samom njegovom koncu. Ona je ključna u razumijevanju duhova prošlosti ukorijenjenih u mehanizme kontrole unutar Aminine porodice. Sadeta, njena pretkinja, odmetnica od kuće, porodice i vjere, figura je na spomen čijeg se imena budi zazor nad njenom obeščaćenom sudbinom, kroz to ime naslućuju se i kletve i kazne, njenim imenom se opominje i zastrašuje. U isti mah, Adnanova porodica sjećanje na Sadetu, majku Adnanove majke, kultivira kao na figuru oslobođenja, pobjede, emancipacije i progresivnosti. Različita viđenja i tumačenja njenih životnih izbora i odluka ključna su za razumijevanje međusobnih percepcija Aminine i Adnanove porodice. Ukratko, veza koja ih spaja, upravo je i ono što predstavlja najveću barijeru između njih. Drugi svjetski rat kao period krize i trenutak navješćenja novog doba, nove vlasti i poretka valjano funkcionira kao paralela sa devedesetim godinama prošlog stoljeća, periodom završetka agresije na BiH, egzistencijalnim trenutkom u koji su uronjeni Amina i Adnan. Zahvaljujući ovom interludiju Amila Kahrović Posavljak usložnjava i širi socijalni i političko-ideološki aspekt ovog narativa, pri čemu nedvojbeno upućuje na zaključak da

su porodični odnosi preslika većih društvenih stanja i promjena.

Smještajući priču u okvire jedne porodice čija historija baštini razdor pod utjecajem egzaktnih historijskih dešavanja, smjena vlasti i ideologija s uplitanjem suprostavljenih vjerskih svjetonazora i raščišćavanjem s njima, autorica odlično iskorištava dramski potencijal tog okvira u kojem tajne iz prošlosti i neiskomunicirane netrpeljivosti postaju temelj na kojem se gradi društveno neprihvatljivi odnos – ljubavni odnos između Amine i Adnana, a koji će dovesti do krajnjeg uništenja porodičnih odnosa, ali i Aminine porodice.

Međutim, simbolika kičme u ovom romanu razotkriva još jedan njegov izrazito prozaičan semantički aspekt, koji opet dvojako komentira ideju potomstva. On se tiče kičmi “iz kojih” se djeca “izvode”, dovode na svijet, no te kičme koje bi potom metaforički trebale služiti kao oslonci, figurativne kičme stasavanja novih generacija, konkretni stubovi potpore, sinonimi stabilnosti i povjerenja, povijaju se u svoju samoživost i samosazađenje. Kao da njihova funkcija započinje i okončava se u biološkom činu “izvođenja”. Takve “kičme” svoju djecu prepuštaju sirovom svijetu poratnog košmara i rasula da se u njemu gube između želja i mogućnosti, dobrog i lošeg, real-

nosti i uobrazilje. Unutar porodica o kojima autorica piše paradigmu roditeljske bezuvjetne ljubavi zamjenjena je bezuvjetnom poslušnošću i pokornošću djece prema roditeljima, kao što je slučaj sa Aminom i njenim ocem, ili, pak, bezuvjetnom prepuštenosti djece samima sebi, kao što nalazimo u odnosu Adnana i njegovih roditelja. Ta dva dijame-tralno suprotna modusa “odgoja” u romanu se direktno komentiraju. Adnanova ležernost u odnosu sa roditeljima oponirana je strogoći, posesivnoj nadvijenosti Amininih roditelja nad njenim ponašanjem. No, ključno je zamjetiti da na kraju oba modusa polučuju gotovo identičan ishod. Portretirajući ove dvije porodice kroz njihove identitete, staleške pripadnosti, razne vidove svjetonazora, Amila Kahrović Posavljak oblikuje specifičnu atmosferu učmalosti, beznadežnosti i natruhlosti duha i vjere čitavog jednog društva, poratnog tranzicijskog posttraumatskog bh. društva. Pritom ovaj narativ osvještava kod čitatelja da i u takvom društvu ranjivih i izranjavanih postoje oni koji su ranjiviji, ugroženiji i nezaštićeni; te upravo takve pojedince stavljaju u središte svog interesovanja.

Mladosti je imantan bunt, pokretačka energija, poriv za otkrivanjem kompleksnosti sebe i svijeta, no svu tu ekspanziju energije nužno je obuzdati, usmjeriti

kako bi se ispoljila na socijalno prihvatljive načine. Uporedo s tim te oprečno tome mladost podrazumijeva i doba ovisnosti o autoritetu. Najčešće i poglavito ekonomsku ovisnost, dok se moć ideološkog utjecaja, onog političkog i vjerskog u ovom romanu također tematizira. Dakle, mladost je najčešće period života u kojem pojedinac biva frustriran, suočen s vlastitom nemoći za stvarnim djelovanjem, u raskoraku između želja i mogućnosti. Nedjelatnost i zavisnost dodatno se ispoljavaju i pojačavaju u ratnom i poratnom dobu, čiji konteksti naimeću sopstvena egzaktna ograničenja i barijere. Andanovi i Aminini postupci uvjetovani su kombinacijom prethodno spomenutih okolnosti. Adnanova fiksacija na ideju o Amini kao osobi u kojoj može pronaći sreću, ljubav, mir – svojevrsnoj utopiji, idiličnom izmaštanom kosmosu u realnom haotičnom kosmosu – kulminirat će njegovom opsesijom i rastrojstvom u kojem skončava nakon Aminine prisilne udaje za čovjeka kojeg joj je otac odabrao. Nedjelatnost i nihilizam ovog lika rezultiraju konstantnim stagniranjem njegova života jer čitav taj život “odvija se” isključivo u njegovoј glavi, između kontemplacija, reminiscencija i gubljenja svijesti od alkohola. Spisateljica s dozom ironije ocrtava Adnанову ličnost kao propalog filozofa i

umjetnika koji se jedva trijezni. On je sav u potencijalu koji se može samo naslućivati, a nikako realizirati u nečemu što bi korespondiralo sa pozitivnom vrijednosti u svijetu. Zbog te njegove sklonosti apstrakciji okreće se odnosu s Aminom. U ophođenju prema njoj doima se dječatnim, svršishodnim, inicijatorom i pokretačem radnje. No takav odnos i takva ljubav predstavlja kršenje normi, negativnu socijalnu vrijednost, put kojim će i sebe i Aminu odvesti u stanje još većeg očaja, beznađa i nemoći.

Supstituiranje smisla

U romanu *Izvedeni iz kičmi* važni životni pojmovi gube svoje referentne tačke, odnosno metafizički pojmovi distorziraju svoje suštine, izvrću se u svoje suprotnosti, na čemu se i bazira tragičnost svijeta u koji se smješta priča. Ljubav nije čista, plemenita, već je bunt, hir iz dosade koji će prerasti u rodoskrvnuće, vjera nije iskonska i nutarnja potreba pojedinca, već mu je izvana nametnuta dužnost. Nepostojanje emotivnog i duhovnog kapaciteta likova za razvijanje, prihvatanje i kanaliranje autentičnih emocija prisiljava ih da te emocije supstituiraju njihovim surrogatima, onim što manifestno nalikuje njima, no što je u svojoj suštini negativno obojeno. Zbog toga je, primjerice, ljubav zamijenjena opsesijom. Isto je i s

Amininom vjerom, koja nije ništa doli naučena i uvježbana pokornost ocu, roditeljima, a ne spokojna produhovljenost i čvrsta veza s Bogom. Strah i krivica koje Amina osjeća zbog počinjenog grijeha sociološki i kulturološki su uvjetovani. Riječ je o strahu od kazne sistema što proizlazi iz ustroja odnosa u njenoj porodici. Amina se plaši reakcije oca, iznevjeravanja očekivanja i povjerenja, strahuje od prezrenja roditelja, ona se ne plaši Boga, jer za razliku od njega, njen otac ne prima pokajanje, niti je milostiv, samo nadzire i kažnjava. Lik Amine konstituiran je na dvostrukoj potčinjenosti, njena inferiornost proizlazi iz njene dobi i spola. Ako joj je rat uskratio djetinstvo, mir joj uskrćuje djevojaštvo. Ona se stara o domaćinstvu, izdržava svoju porodicu nauštrb vlastite naobrazbe. Za razliku od Adnanove, njena je egzistencija opipljiva, mučna, naporna, ona svijetu doprinosi doslovce svojim rukama – šivanjem od kojeg zarađuje. No Amina nema sposobnost i mogućnost odlučivanja, već se kreće između dva životna orijentira, dvije muške figure – oca i Adnana. Priklanjanje jednoj ili drugoj

podrazumijeva pristajanje na jedan od dva međusobno suprostavljena svjetonazora, na mušku viziju njene svrhovitosti. Činom prisilne udaje Amina se pokazuje ljudskom monetom kojom se trguje zarad očuvanja ugleda. Amina je poput mlade stabljike na koju muškarci iz njenog života kaleme svoje ideje u smjeru kojih se ona spontano grana.

Ozračje stvoreno oko Aminine i Adnanove veze dominantno je morbidno i deprimirajuće. Njihov odnos nastaje iz komunikacijskog rascjepa između roditelja i djece. Nepovjerenje prema roditeljima, nemogućnost komunikacije s najbližima, roditeljska zaokupljenost vlastitim traumama i boljkama tjeraju ih u skučene vlastite nutrine, prostore tajni i skrivanja. Takav ustroj komunikacije unutar porodice osujeće direktan dijalog u kom bi se njeni članovi susreli i prepoznali kao prijatelji, koji bi ponudio obostrano razumijevanje i zalječenje. Ali dok se odrasli bave svojim velikim temama, držanjem pogrešnih i pravih strana, kalkulacijom preživljavanja rata nakon rata, onima *izvedenima iz njihovih kičmi* usamljenima i ranjivima stvarnost slama kičme.

Mirza SARAJKIĆ

ČUVANJE I PREVAZILAŽENJA TRADICIJE: POETIČKA SINHRONIJA SUFIJSKE POEZIJE

(Berin Bajrić, *Mnemopoetika sufijskog pjesnika: Intertekstualnost i kulturno pamćenje u poeziji šejha Salahija Uššakija Bošnjaka*, Orijentalni institut, Sarajevo 2019, str. 207)

Knjiga *Mnemopoetika sufijskog pjesnika: Intertekstualnost i kulturno pamćenje u poeziji šejha Salahija* predstavlja detaljnu politeorijsku studiju poezije šejha Salahija Uššakija Bošnjaka. Premda naslov rukopisa *Mnemopoetika sufijskog pjesnika: Intertekstualnost i kulturno pamćenje u poeziji šejha Salahija Uššakija Bošnjaka* izdvaja jednog autora iz plejade bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima, njen interpretativni domen mnogo je širi. Bajrićeva studija nas kroz deset poglavlja sa pripadajućim potpoglavljima uvjerljivo vodi vibrantanom geografijom intertekstualnog beskraja klasične arapske poezije. Autor tako do mikropoetike šejha Salahija Uššakija Bošnjaka dolazi meritornom analizom poetike arapske kulture i njenog literarnog blaga, što svjedoči o širokom naučnom utemeljenju i imanentnom pristupu.

Bajrić otvara rukopis elaboracijom forme kaside u prednjem planu,

odnosno fenomena tradicije općenito, potrtavajući njenu nepriko-snovost i normativnost. Posebno mjesto Bajrić posvećuje tipovima intertekstualnih formi te modalitetima citatnosti. Obilje intertekstualnih veza koja su indirektna norma u klasičnoj arapskoj književnosti zrcali bogatstvo neprestanog tekstualnog dijaloga unutar tradicije, s pravom zaključuje autor. Bajrić potom osvjetjava sufiju poeziju promičući njen poetološki specifikum i elemente plodonosne subverzivnosti unutar klasičnog pjesništva na arapskom jeziku. Nadalje, autor nudi posebnu vrstu hermeneutičke analize ističući pri tom kompleksnost intertekstualnih odnosa. Naglašava se da je šejh Salahi Uššaki iza sebe ostavio poeziju u svim dominantnim formama, pri čemu je najveći poetološki doprinos ostvaren u žanru tahnisa koji je prema Bajriću odličan primjer metatek-

stualni žanr što detaljno obrađuje u nekoliko poglavlja.

Podastirući obilje tekstuálnih primjera, Bajrić ističe Uššakijevo "svjesno komuniciranje" sa kanonskim djelima ovog žanra te njihovo instrumentaliziranje s ciljem resemantizacije vlastitog djela. Validnom eksplikacijom uvođenja novih i preoblikovanja kanonskih motiva, autor detaljno iznosi bogatu lepezu sufijskih subverzivnih motiva i tekstuálnih toposa od sjedinjenja s Bogom do krajnjeg ljudskog uniženja u prostorima udaljenosti od Izvora ili Boga. Posebno mjesto zauzima odnos i mjesto Kur'ana u Uššakijevoj poeziji, koja predstavlja čvorišno mjesto rukopisa. Nakon inovativne i detaljne analize, Bajrić poentira da Uššakijeva poezija kao "određena vrsta subjekta metateksta, na svim tekstuálnim razinama sa svojim kur'anskim predloškom uspostavlja afirmativan odnos". Uššakijeve pjesme tako se transformišu u poetske rupture koje dovode do kur'anskih predložaka, te na taj način ostvaruju temeljne ciljeve sufijске poetike i to posredstvom izvanrednog intertekstualnog ulančavanja.

Bajrić zaključuje da Uššaki ustvari koristi intertekstualnost

za projekciju sufijskoga učenja i svjetonazora čuvajući u sebi poetičke uzore poput Abdullaha Bošnjaka, odnosno prvaka sufijiske misli Ibn Arabija. Uššakijeva poezija tako predstavlja znakovit primjer kreativnog *polilogia* tradicije te saobraženja mikropoetika od one *akbarijanske* preko al-Busirija pa sve do Hasana al-Sabita. Sve navedene poetike pojedinačnih pjesnika, ukazuje Bajrić, izrastaju iz primarnog poetičkog impulsa i centralnog motiva, a to ljubav prema Muhammedu, a. s. Konačno, ovaj iskonski plam većine sufijskih pjesnika kod Ušakkija se dodatno osvjetjava i tumači u okvirima kur'anskog univerzuma kao svekolikog semantičkog počela.

Navedeni osvrti tek su jedan dio najvažnijih poetičkih dometa šejha Salahija Uššakija Bošnjaka koje je Berin Bajrić analizirao u svojoj jezgrovitoj studiji. Pri tom, kako i naslov aludira, autor uspostavlja posebnu vrstu terminološkog instrumentarija, te sukladno tome otvara nove horizonte u vrednovanju ne samo bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima, te istovremeno širi razumijevanje klasičnog arapskog pjesništva.

Mirza SARAJKIĆ

KNJIGA SA PETLJOM

(Mario Hibert, *Digitalni odrast i postdigitalna dobra*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2018. str. 152)

Biblioteka se kao pojam najčešće razumijevala dvojako. Uglavnom se mislilo na prostor u kojem se po određenom redu čuvane knjige, što će kazati da je biblioteka bila nevini lokus pamćenja svijeta. Sukladno tome Borhes će sam svijet percipirati kao biblioteku najvišega reda. Tek u novije vrijeme, ovakvom viđenju suprostavlja se i ono posve drugačije, prema kojem su biblioteke ustvari mjesta uspostavljanja društvene kontrole u kojima promiču vrijednosti društvenih centara moći. Fenomen biblioteke kao prostora nadziranja i kontrole jezgrovito je analizirao Peter Krass pišući biografiju jednog od najvećih bibliofila, Andrewa Carnegiea. Sukladno ovoj dihotomnoj slici, bibliotekari su poimani ili kao idealizirani čuvari znanja ili, pak, kao konformistički uslužni djelatnici. No, šta se dešava s bibliotekama i bibliotekarima, te bibliotekarskim pozivom općenito u današnjem

dobu informacijsko-komunikacijske hegemonije bez premca? Na ovo pitanje mnogostruko odgovara knjiga *Digitalni odrast i postdigitalna dobra*. Preciznije kazano, jezgrovita studija Marija Hiberta, profesora Filozofskog fakulteta u Sarajevu, propituje geografiju (kritičkog) bibliotekarstva i podatkovne znanosti u okvirima teorije odrasta (*degrowth*). Autor nas kroz šest poglavlja uvjerljivo vodi kroz aporije socijalno-epistemološke funkcije bibliotekarstva, koja skoro beznadno tone pod nepodnošljivo luhkom ideologijom kapitalističke uslužnosti u kontekstu sveprisutno neprimjetnog neoliberalnog digitalizma. Tako se u prva tri poglavlja prikazuje dijagnoza stanja bibliotekarstva i biblioteke, te mjesto i uloga informacijske mašine kao najnaprednijih oblika (epistemološkog) kolonijalizma. Poimajući savremeni trenutak kao splet računalne teokratije i podatkovnog

idolopoklonstva, Hibert ukazuje na bujanje postpolitičkog determinizma koju proždire cjelokupni javnu sferu. Njega, pak, najviše interesira mjesto bibliotekarstva, čiji se uspjeh sada mjeri krajnjom pasivnošću, ovisnošću i u konačnici odsustvom korisnika, dok su biblioteke pozicionirane odavno depoi neprofitabilnog znanja. Ideologema digitalizma “serviranjem” informacijsko-komunikacijske tehnologije kao nužnosti i demokratičnosti pledira na dokidanje biblioteka kao javnog prostora (neposredne) komunikacije, a siguran put do realizacije tog cilja jeste promicanje stereotipa o neutralnosti uloge bibliotekara koji su već pretvoreni u kustose sigurne” i “prihvatljive” bibliotečke građe koja isključivo reproducira kulturne i društveno-političke interese kapitalističkog establišmenta. Izlaz iz stanja svojevrsne epistemološke eutanazije Hibert vidi u radikalnoj promjeni percepcije biblioteka koje se moraju posmatrati kao “orientirne” i odgovorne, a ne neutralne i bezbojne institucije u kojima postoji sloboda za stvaranje kreativnih kulturnih alternativa i mogućih horizonata društvenog djelovanja. Najbitniji korak u ovom procesu svakako je promoviranje koncepta kritičkog bibliotekarstva i kritičke informacijske pismenosti u kojima se naglašava društvena odgovornost, intelektualna sloboda

da i podizanje svijesti o opresivnim ideologijama kapitalističkog digitalizma.

Arena u kojoj se uspostavlja kritička svijest o bibliotekama svakako je digitalni nepregled, odnosno internetska galaksija iz koji izrasta novo lice kolonijalizma, i to ono platformsko. Hibert naglašava da internetska galaksija nije decentralizirani prostor posvemašne pluralnosti, nego, naprotiv, “visoko hijerarhizirana politička mreža koju konstituira protokol kao kontroliran dijagram distribucije”, te da diskurs o internetu kao antihijerarhijskom prostoru ustvari sprečava njegovo pravilno i potpuno razumijevanje, odnosno percepciju njegovog umreženog spacija kao “visoko strukturirane virtualne birokracije”. U tom prostoru, temeljno umijeće (postojanja) predstavlja kodiranje, u kojem programeri/inženjeri postaju svećenici prvoga ranga u “infrastrukturi globalne distopije i totalne kontrole”. Stoga je krajnje neophodno kritički (pre)ispitivati geografiju i značenja digitalne kulture, te uvijek biti svjestan neprestanosti političke ekonomije društvenih medija prema kojoj tehnologija više ne prati kulturu, nego kultura, zašto ne i znanje, slijedi tehnologiju. Hibert tao ističe ne samo ekonomske, nego sada i epistemološke divove našeg trenutka poput Googla i Facebooka koji svoju nadmoć crpe “iz

mogućnosti da akumuliraju velike podatke odozdo, iz korisničkih profila, što privlači interes komercijalnih subjekata, političkih kampanja, vlada i strvinarskih industrija da nadgledaju, monetiziraju, kontroliraju i predviđaju ljudsko ponašanje”. Na ovaj se način, odnosno ovim transverzalama upotpunjuje dominacija kapitalno-digitalističkog instrumentarija. Jedna od najpogubnijih posljedica ove nadiruće moći jeste relativizacija javnog znanja, odnosno kreiranje općeg osjećaja “ambivalentnosti spram objektivnih dokaza”. Ovu tvrdnju potkrepljuju svakodnevne slike poнаšanja masa koje slijepo vjeruju u “digitalne forme života”, ali i političkih elita koje diseminiraju *posredovane istine* (kroz industrijsku granu postistinitosti ili *fake news*) a koje, pak, postaju ne samo ideologija, nego i epistema općenito.

Nakon lucidno iscrtane geografije savremenog kibernetičkog gulaga i podatkovnog idolopoklonstva, Mario Hibert ukazuje na potencijalne metode otpora unutar navedene geografije, što čini drugi dio njegove studije, odnosno posljednja tri poglavlja. U prvom od njih, autor razmatra taktičko bibliotekarstvo, kao “umjetnost slabih”, ili preciznije kazano umijeće preživljavanja podređenih. Hibert navodi lepezu mogućih mikropolitika otpora koje definira “nomadskim,

diversificiranim, heterogenim i hibridiziranim skupom praksi na razmeđu teorije, kulture i aktivizma, u fuziji umjetnosti, politike i medija, dominira upotreba alata za preusmjeravanje centralizirane, jednosmjerne komunikacije”. Upotrebljem ovih mikropolitika stvaraju se privremene zone autonomnosti ili toposi ograničene subverzije poput biblioteka iz sjene kao javnih biblioteka ostvarenih hakerskim aktivizmom. Nadalje, autor ukazuje na alternativni smjer komunikacije ili *bottom-up* transverzalu političke divergencije. Ovom se divergencijom nastoji analizirati ideal otvorenost i “tiranija transparentnosti” kao samodovoljnim kvalitetama. Autor naime u otvorenom pristupu internetske galaksije detektira sofisticirane krinke kolonijalizma pod kojima se iz komunikacije isključuju znanstvenici i znanja sa Juga, dok moćni magnati znanja sa Sjevera i dalje “definiraju i kontroliraju ono što se računa kao znanstveno znanje, kao i ko može sudjelovati u njemu”. U tom smislu se ukazuje na *bottom-up* izdavaštvo kao radikalnu alternativu centraliziranom *top-down* izdavaštvu. Prema toj alternativi znanje se poima zajedničkim dobrom. To je upravo perspektiva teorije odrasta, koju slijedi Hibert, a prema kojoj biblioteke dosežu svoju značenjsku puninu “kao javni laboratorij decentrali-

zirane društvene transformacije”. To je samo jedan od načina preko kojeg se realizira pukotina na ideološkom monolitu iz kojeg izrasta kapitalistički “neurototalitarizam”. Ma koliko se uskom činila, ipak se u takvoj se epistemološkoj frakturi može dizajnirati “alternativna arhitektura zajedničkih dobara”, te započeti proces “repolitizacije novog društvenog ugovora”, prema kojem bismo, kako efektno zaključuje Hibert, “svi mi postali kustosi znanja, kustosi istih onih infrastruktura od kojih zavisimo da bismo proizvodili znanje, kustosi našeg plodnog ali krhkog zajedničkog dobra. Biti kustos praktično znači skidati, dijeliti, citati, pisati, recenzirati, uređivati, digitalizirati, arhivirati, održavati biblioteke, činiti ih dostupnim. To znači biti od koristi našem znanju u opétoj i slobodnoj upotrebi, a ne držati ga u vlasništvu”.

Označavajući Hibertovu studiju kao *knjigu sa petljom* nastojim ukazati na semantički singularitet koji otvara i zatvara ovu studiju. Autorova knjiga je kružna struktura (*loop* ili *petlja*) koja otpočinje i završava propitivanjem eutanazije socijalno-epistemološke funkcije biblioteke, bibliotekara i bibliotekarstva, koju učinkovito provodi sveprisutna, a (ideološki) neprimjetna mreža komunikacijskog kapitalizma preko manufakture pristanka koja obuhvata sve nas. Knjiga Marija Hiberta ima etičku i znanstvenu petlju da dekonstruira ideologeme zapretene u petljama (*loops*) kibernetičke galaksije, te da ukaze na mogućnost biblioteke i bibliotekarstva kao prostora slobode, odnosno polazne tačke kreativnog otpora i srijede humanističkog aktivizma. Za taj se ideal, sa mnogo erudicije i zavidnom ljudskom petljom, autor boridi posljednjeg bajta (*byte*).

PODACI O AUTORIMA

Adisa Ahmetspahić
Filozofski fakultet
Zenica, Bosna i Hercegovina
adisa995ahmetspahic@gmail.com

Silvija Berkec
Filozofski fakultet
Osijek, Hrvatska
sberkec@ffos.hr

Amina Bulić
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
aminabulic.91@gmail.com

Mirnes Duranović
Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
mirnes_duranovic@yahoo.com

Šeherzada Džafić
Pedagoški fakultet
Bihac, Bosna i Hercegovina
seherzada.dzafic@unbi.ba

Merisa Đido
Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
merisa.djido@ff.unsa.ba

Azra Hodžić-Čavkić
Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
azra.e.hodzic@gmail.com

Rijana Jusufbegović
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
rijanajusufbegovic@outlook.com

Irma Kaltak Kapo
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
irma.lektorat@gmail.com

Mirza Mejdanija
Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
mejdanimam@yahoo.com

Mirela Omerović
Pedagoški fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
mirelamuftic@yahoo.com

Mirza Sarajkić
Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
msarajkic@gmail.com

Elmir Spahić
Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
elmir.spahic@ff.unsa.ba

Ivana Šarić Šokčević
Filozofski fakultet
Osijek, Hrvatska
ivana.saric19@gmail.com

Podaci o autorima

Mirsad Turanović
Filozofski fakultet
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
mrturanov@gmail.com

UPUTE AUTORIMA

Radovi trebaju biti pisani u standardnome formatu A4 (prored 1,5, Times New Roman, veličina slova 12). Napomene stoje na dnu stranice, a ne na kraju teksta.

Rukopis treba organizirati i numerirati na sljedeći način:

0. stranica: naslov i podnaslov, ime(na) autora, ustanova, adresa (uključujući i e-mail);

1. stranica: naslov i podnaslov, ključne riječi, sažetak na jeziku na kojem je napisan tekst (u slučaju rasprava i članaka);

2. stranica i dalje: glavni dio teksta.

Ako je tekst pisan na bosanskome jeziku, na njegovu kraju treba dati sažetak (na novoj stranici) na engleskom, njemačkom, francuskom ili italijanskom (uključujući i navođenje naslova), a ako je pisan na engleskom ili njemačkom jeziku, sažetak treba biti na bosanskome.

Popis izvora i literature treba početi na novoj stranici.

Na kraju treba dodati sve posebne dijelove (crteže, tablice, slike) koji nisu mogli biti uvršteni u tekst.

Ukoliko se numeriraju, odjeljci trebaju biti označeni arapskim brojkama (1./1.1./1.1.1). Za različite razine upotrebljavati različite tipove slova:

1. Masnim slovima (Times New Roman)

1.1. Broj masnim slovima, a naslov masnim kosim slovima (Times new Roman)

1.1.1. Broj običnim slovima, a naslov kurzivom (Times New Roman)

Navodi u tekstu sastoje se od prezimena autora i godine objavlјivanja rada, te, ako je značajno, broja stranice nakon dvotačke (sve u zagradama), npr.: (Jackendoff 2002) ili (Bolinger 1972: 246). Ako je ime autora sastavni dio teksta, navodi se na sljedeći način: Allerton (1987: 18) tvrdi...

Kraće citate treba započeti i završiti navodnim znacima, a sve duže citate treba oblikovati kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova.

Riječi ili izraze iz jezika različitog od jezika teksta treba pisati kurzivom i popratiti prijevodom u zagradi, npr.: *noun phrase* (imenička fraza).

Primjere u radu koji se normalno ne uklapaju u rečenicu u tekstu treba brojčano označiti koristeći arapske brojke u zagradama i odvojiti ih od glavnog teksta

praznim redovima. Ako je potrebno, primjeri se mogu grupirati upotreblom malih slova, a u tekstu se pozivati na primjere: (3), (3a), (3a, b) ili (3 a-b).

Na kraju rukopisa, na posebnoj stranici s naslovom **Literatura**, treba dati cje-
lovit popis korištene literature. Bibliografske jedinice trebaju biti poredane abeced-
nim redom prema prezimenima autora; svaka jedinica u posebnom odjeljku; drugi i
svaki daljnji red uvučen; bez praznih redova između jedinica. Radove istog autora
složiti hronološkim redom, od ranijih prema novijima, a radove jednog autora objav-
ljene u istoj godini obilježiti malim slovima (npr. 2001a, 2001b). Ako se navodi više od
jednog članka iz iste knjige, treba navesti tu knjigu kao posebnu jedinicu pod imenom
urednika, pa u jedinicama za pojedine članke uputiti na cijelu knjigu.

Imena autora po mogućnosti treba dati u cijelosti.

Svaka jedinica treba sadržavati sljedeće elemente, poredane ovim redom i uz
upotrebu sljedećih interpunkcijskih znakova:

- prezime (prvog autora), ime ili inicijal (odvojene zarezom), ime i prezime
drugih autora (odvojene zarezom od drugih imena i prezimena);
- godina objavlјivanja u zagradi iza koje slijedi zarez;
- potpun naslov i podnaslov rada, između kojih se stavlja tačka;
- uz članke u časopisima navesti ime časopisa, godište i broj, te nakon zareza
brojeve stranica početka i kraja članka;
- uz članke u knjigama: prezime i ime urednika, nakon zareza skraćenica ur.,
naslov knjige, nakon zareza broj stranica početka i kraja članka;
- uz knjige i monografije: izdanje (po potrebi), niz te broj u nizu (po potrebi),
izdavač, mjesto izdavanja;
- naslove knjiga i časopisa treba pisati kurzivom;
- naslove članaka iz časopisa ili zbornika treba pisati pod navodnim znacima.

Nekoliko primjera:

Beaugrande, R. de, W. Dressler (1981), *Introduction to Text Linguistics*, Longman,
London

Crystal, David, ur. (1995), *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*,
Cambridge University Press, Cambridge

Ivić, Milka (1979), "O srpskohrvatskim prilozima za način", *Južnoslovenski filolog*
35, 1-18.

Peters, Hans (1993), *Die englischen Gradadverbien der Kategorie booster*, Gunter
Narr Verlag, Tübingen

Thorne, J. P. (1970), "Generative Grammar and Stylistic Analysis", u: J. Lyons, ur.,
New Horizons in Linguistics, 185-197, Penguin Books, Harmondsworth

GUIDELINES FOR AUTHORS

Contributions should be written using standard A4 format (1,5 spacing, Times New Roman 12). Use footnotes rather than endnotes.

Use the following order and numbering of pages:

Page 0: title and subtitle, author's (or authors') name(s) and affiliation, complete address (including e-mail address).

Page 1: title and subtitle, abstract in the language in which the article is written (in case of full-length articles).

Page 2 etc.: body of the article

If the article is written in Bosnian, the summary (on a new page) should be written in English, German, French, or Italian (including the title of the article). If it is written in English or german, the summary should be written in Bosnian.

References, beginning of the new page.

At the end of the article, on a new page, any special matter (i.e. drawings, tables, figures) that could not be integrated into the body of the text.

If sections and subsections in the text are numbered, it should be done with Arabic numerals (e.g. 1./1.1./1.1.1.). Different font types should be used for section titles at different levels:

1. Bold (Times New Roman)

1.1. Numbers in bold, title in bold italics (Times New Roman)

1.1.1. Numbers in roman, title in italics (Times New Roman)

Within the text, citations should be given in brackets, consisting of the author's surname, the year of publication, and page numbers where relevant, e.g. (Jackendoff 2002) or (Bolinger 1972: 246). If the author's name is part of the text, use this form: Allerton (1987: 18) claims...

Quotations should be given between double quotation marks; longer quotations should be indented and set apart from the main body of the text by leaving one blank line before and after, printed in italics, without quotation marks.

Words or phrases in languages other than the language of the article should be in italics and accompanied by a translation in brackets, e.g. *padež* (case).

Examples should be numbered with Arabic numerals between brackets and set apart from the main body of the text by leaving spaces before and after. Use lowercase

letters to group sets of related examples. In the text, refer to numbered items as ((3), (3a), (3a, b) or (3 a-b).

At the end of the manuscript provide a full bibliography, beginning on a separate page with the heading **References**. Arrange the entries separately by the surnames of authors, with each entry as a separate hanging indented paragraph. List multiple works by the same author in ascending chronological order. Use suffixed letters a, b, c, etc. to distinguish more than one item published by a single author in the same year (e.g. 2001a, 2001b). If more than one article is cited from the same book, list the book as a separate entry under the editor's (or editors') name(s), with crossreferences to the book in the entries for each article.

Use given names instead of initials whenever possible.

Each entry should contain the following elements in the order and punctuation given:

- (First) author's surname, given name(s) or initial(s), given name and surname of other authors, year of publication in brackets followed by a comma;
- Full title and subtitle of the work;
- For a journal article: Full name of the journal and volume number, inclusive page numbers;
- For an article in a book: full name(s) of editor(s), ed., title of the book, inclusive page numbers;
- For books and monographs: the edition, volume or part number (if applicable), and series title (if any). Publisher, place of publication;
- Titles of books and journals should be in italics;
- Titles of articles should be in double quotation marks.

Some examples:

Beaugrande, R. de, W. Dressler (1981), *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London

Crystal, David, ed. (1995), *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press, Cambridge

Ivić, Milka (1979), "O srpskohrvatskim prilozima za način", *Južnoslovenski filolog* 35, 1-18.

Peters, Hans (1993), *Die englischen Gradadverbien der Kategorie booster*, Gunter Narr Verlag, Tübingen

Thorne, J. P. (1970), "Generative Grammar and Stylistic Analysis" in J. Lyons, ed. *New Horizons in Linguistics*, 185-197, Penguin Books, Harmondsworth

HINWEISE FÜR AUTOREN

Beiträge werden im Standardformat DIN-A4 (1,5-zeilig, Times New Roman, Schriftgröße 12 pt) geschrieben. Gebrauchen Sie Fußnoten und nicht Endnoten.

Gestaltung des Manuskripts und Numerierung:

Seite 0: Titel und Untertitel, Autorennname(n), Institution, Anschrift (einschließlich e-mail)

Seite 1: Titel und Untertitel, Abstract in der Sprache des Textes (bei Be- sprechungen und Artikel)

Seite 2 und weiter: Haupttext

Wenn der Artikel im Bosnischen geschrieben wird, dann wird die Zusammenfassung (auf der neuen Seite) im Englischen, Deutschen, Französischen oder Italienischen geschrieben, einschließlich Titel. Wenn er aber im Englischen oder Deutschen geschrieben wird, dann erfolgt die Zusammenfassung im Bosnischen.

Das Literaturverzeichnis auf der neuen Seite.

Im Anhang sind alle nichttextuellen Teile (Zeichnungen, Tabellen, Abbildungen, u.ä.) beizufügen, die in den Haupttext nicht integriert werden konnten.

Falls Sie Kapitel, Abschnitte und Unterabschnitte numerieren, verwenden Sie eine Dezimalgliederung (1./1.1./1.1.1.). Für verschiedene Ebenen der Untergliederung ist unterschiedliche Schreibweise zu verwenden:

1. fett (Times New Roman).

1.1. die Ziffer fett, die Überschrift fett und kursiv (Times New Roman).

1.1.1. die Ziffer in Grundschrift, die Überschrift kursiv (Times New Roman).

Beim Zitieren im Text sind Autorennname(n) und das Erscheinungsjahr, ggf. auch die Seitennummer nach einem Doppelpunkt anzugeben (alles in Klammern), z.B. (Jackendoff 2002) oder (Bolinger 1972: 246). Ist der Autorennname Bestandteil des Satzes, steht er ausserhalb der Klammern, z.B. Allerton (1987: 18) behauptet, ...

Kürzere Zitate sind mit Anführungszeichen zu eröffnen und zu beschließen, alle längeren Zitate sind als besonderer Absatz zu schreiben, jeweils mit einer Leerzeile vom Rest des Textes getrennt, eingerückt, kursiv, ohne Anführungszeichen.

Fremdsprachige Ausdrücke sind kursiv zu schreiben und in die Sprache des Haupttextes zu übersetzen, die Übersetzung ist in Klammern zu kennzeichnen, z.B. *noun phrase* (Nominalphrase).

Beispiele sind mit arabischen Ziffern in Klammern zu numerieren, ggf. durch Kleinbuchstaben neben den Ziffern zu gruppieren, und vom übrigen Text jeweils durch eine Leerzeile zu trennen. Im Text erfolgt der Bezug auf einzelne Beispiele als (3), (3a), (3a, b) oder (3 a-b).

Auf den Haupttext folgt auf der neuen Seite mit der Überschrift **Literatur** das vollständige Verzeichnis der im Haupttext zitierten Literatur. Die bibliographischen Einheiten sind alphabetisch nach Namen der Autoren zu ordnen, jede Einheit im eigenen Absatz, zweite und alle weiteren Zeilen des Absatzes eingerückt, ohne Leerzeile zwischen Absätzen. Mehrere Schriften desselben Autors sind chronologisch von den älteren zu den neueren zu ordnen, bei gleichem Erscheinungsjahr mit Kleinbuchstaben gekennzeichnet (z.B. 2001a, 2001b). Wenn mehr als ein Artikel aus einem Buch zitiert werden, sind sowohl die Artikel unter Autorennamen und Verweis auf das Buch als auch dieses Buch unter dem Namen des Herausgebers als gesonderte bibliographische Einheiten zu verzeichnen.

Die Autorennamen sind möglicherweise vollständig anzugeben und nicht durch Initiale zu ersetzen.

In jeder bibliographischen Einheit sind folgende Daten anzugeben, in folgender Reihenfolge und Interpunktions:

- Name und Vorname des (ersten) Autors (durch ein Komma getrennt), danach vom ersten Autor durch ein Komma getrennt ggf. Vor- und Name(n) des anderen Autors, bzw. der übrigen Autoren (falls mehrere, jeweils durch ein Komma voneinander getrennt);
- Erscheinungsjahr in den Klammern, mit einem Komma hinter der Klammer;
- Vollständiger Titel und ggf. Untertitel;
- Bei Zeitschriftenartikeln: Name der Zeitschrift und Jahrgang, davon mit einem Komma getrennt die Seitenangabe in der Zeitschrift;
- Bei Beiträgen in Büchern: Vor- und Name des Herausgebers, bzw. der Herausgeber, Hrsg., Titel des Buches, die Seitenangabe im Buch;
- Bei Büchern und Monographien: ggf. Auflage, Reihe und ggf. Nummer (Heft) in der Reihe, Verlag, Erscheinungsort;
- Buch- und Zeitschriftentitel sind kursiv zu schreiben;
- Titel der Artikel sind mit Anführungszeichen zu kennzeichnen;

Einige Beispiele:

Beaugrande, R. de, W. Dressler (1981), *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London.

Crystal, D., Hrsg. (1995), *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*, Cambridge University Press, Cambridge

Ivić, Milka (1979), "O srpskohrvatskim prilozima za način", *Južnoslovenski filolog* 35, 1-18.

Peters, H. (1993), *Die englischen Gradadverbien der Kategorie booster*, Gunter Narr Verlag, Tübingen

Thorne, J. P. (1970). “Generative Grammar and Stylistic Analysis” in J. Lyons, Hrsg. *New Horizons in Linguistics.*, 185-97, Penguin Books, Harmondsworth

UDK:

Senada Dizdar

Jezička redakcija:

Autori

Lektura sažetaka na engleskome:

Ksenija Kondali

Dizajn korica:

Eldin Hujević

Priprema:

TDP, Sarajevo

Štampa:

Dobra knjiga, Sarajevo

Tiraž:

200 primjeraka